

Sója Livia

Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter a magyar és a horvát irodalomban

(A magyar és a horvát Syrena-kódex összehasonlító vizsgálata)

Magyar és horvát katonák évszázadokon át bajtársakként harcoltak közös ellenségük, a Török Birodalom ellen. A két nemzet sorsközössége talán éppen a törökökkel vívott hosszú és kegyetlen küzdelem során mutatkozott meg a legelemibb erővel. E korszalem igazi megtestesítője a Zrínyi-család: tagjai – származásuk és hatalmas (Dél-Baranyától egészen az Adriai-tengerig terjedő) birtokaik révén – egyszerre voltak magyarok és horvátok. Az 1566-os szigetvári csata a magyar-horvát összetartozásnak, mondhatni testvériségnek az egyik legkiemelkedőbb példája. A történet ismert: magyar és horvát vitézek, élükön a neves hadvezérrel és horvát bánnal, Zrínyi Miklóssal (Nikola Šubić Zrinski, 1508-1566) vállvetve, hősiessen hadakoztak Szulejmán szultán sokszorosán túlerőben levő csapatai ellen. Minden külső segítség nélkül, több mint egy hónapon át védtek a kis magyar végvárat, amely azonban stratégiaileg rendkívül fontos szerepet játszott a Bécs felé vezető úton. Amikor már erejük fogytán a vég közeledtét érezték, Zrínyi Miklós és megmaradt pár száz magyar és horvát katonája kitörték a rommá lőtt várból, feláldozva életüket.

A szigetvári hős dédunokáját, az ő nevét viselő Zrínyi Miklóst (1620-1664) elsősorban híres ősének dicsőséges tette indította arra, hogy tollat ragadva, és „*Mastan immár Marsnak hangassabb versével*”, valamint „*Fegyvert s vitézt*”² énekelve az utókor számára megörökítse Szigetvár elestének történetét. Másodsorban, dédapja korának problémái még mindig aktuálisak voltak, hiszen az Oszmán Birodalom állandó jelenléte és pusztításai továbbra is gyötörték a magyar és a horvát népet.

A *Szigeti veszedelem* cselekménye – előzményeivel és az epikus kellékekkel bővítve – Szigetvár végharcát eleveníti meg. Erről a horvát-magyar egységről a költő és hadvezér Zrínyi egyik epigrammájában így szól: „*Mi boldogok voltunk, // Együtt éltünk, holtunk.*”

Azt a tényt, hogy a Zrínyiek joggal nevezhették magukat *duarum patriarum filii*-nek („két haza fiá”-nak), mi sem támasztja alá jobban, mint Zrínyi Miklós *Adriai tengernek szirénája* (Bécs, 1651.) című verseskötetének horvát nyelvű változata, amelyet – valószínűleg bátyja ösztönzésére – Miklós öccse, Péter (1621-1671) készített el *Adrianskoga mora sirena* (Velence, 1660.) címmel.

Művének elkészülte után Zrínyi Miklós tisztázatot készíttetett fogalmazványáról, minden bizonnyal azzal a szándékkal, hogy legyen egy javított, olvashatóbb másolata (amely majd hasznos lesz a szöveg nyomdába való küldésekor). Ez a lemásolt, autográfokkal – saját bejegyzéseivel, javításával – teleírt példány az ún. *zágrábi kézirat*. Mielőtt azonban Cosmerovius Máté nyomdájába küldte volna, Zrínyi ezt a kéziratot még egyszer átjavította (szakaszokat törölt, újakat iktatott be, javított verselésén, vagy például a c-ke-t kijavította c-kre), majd lemásoltatta íródeákjával. Sajnos, ez a nyomda számára készült

másolat az idők folyamán elveszett. A javításokról azonban a *bécsi kiadásból* tudomást szerzünk. Benne 36 esetben változtatott a *Szigeti veszedelem* eredeti verselésén – tudatosan törekedett tehát arra, hogy eposzából kiküszöbölje a verselési hibákat (igyekezett betartani a 12-es szótagszámot). Néhány helyen művészi okokból módosított az eredeti szövegen, pl. a drámaibb hatás kedvéért a II. énekből kihúzott három szakaszt, amely Thuri György előkészületeit részletezi – mivel később őt nem juttatja szerephez. Ezen kívül tisztázatában lírai versei nem időrendben követik egymást (ahogy fogalmazványában), tehát itt már művészi szándékainak megfelelően komponálta költeményeit. Az 1651-ben nyomtatott, kiadási helye alapján *bécsi kiadásnak* nevezett verseskötet bizonyos nyelvjárási – helyesírási, nyelvi – eltéréseket mutat a *zágrábi kézirat*hoz képest.³ Jenei Ferenc szerint a nyelvjárási változások helyét és végrehajtóját nem Zrínyi környezetében, hanem a nyomdában kell keresni, szerinte a *Syrena-kódex* korrektora más nyelvjárást beszélt és a helyesírása is különbözött Zrínyiétől.⁴ Piszarevics Sándor is azt állítja a korrektorról, hogy „elég önkényesen járt el”, mert a metrikai és helyesírási hibákon kívül a szövegen is javított, amivel „elrontotta Zrínyi Miklós jellegzetes nyelvezetét”.⁵ Ezek a nézetek azonban nincsenek bizonyítva, és itt Horváth Katalin megállapításaira hivatkozom: a kézirat és a kiadás nyelvállapota nem két különböző nyelvjárást képvisel, hanem egy nyelvállapot különböző fázisait – a bécsi kiadás ugyanis a kéziratához képest más formákkal vegyült állapotot tükröz.⁶ Minden következtelensége ellenére, a bécsi kiadás ortográfiája fejlettebb, korszerűbb, mint a kéziraté. Egyértelműbb hangjelölés, a hosszú és rövid magánhangzók megkülönböztetése, az írásjelek pontosabb használata jellemzi. Ebből az a következtetés is levonható, hogy maga Zrínyi is belevihette szövegébe az említett módosításokat, mivel érdekében állott, hogy verseskötete megfeleljen a korabeli irodalmi normának. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a kézirat jelrendszere régebbi nyelvállapotot őriz.

Nem sokkal bátyja művének megjelenése után Zrínyi Péter (1621-1671) nekifogott a *Syrena-kódex* horvát fordításához. Fordítói-átdolgozói munkája 1651-1655 közé tehető. Bátyjához hasonlóan ő sem igazán tartotta magát írónak, hanem inkább katonának, s ezt a tényt ugyanúgy kiemeli az *Adrianskoga mora sirena* előszavában: „...*pisah jer ova ne kako dijak, nego kako krajinski vaš tovariš...*”⁷ egyúttal elnézést kérve ezzel verselésének, stílusának esetleges hibáiért. Horvát olvasóinak felhívja a figyelmét arra is, hogy nem akar bátyja versenytársa lenni: „...*ne štimajući zato, da bi se tim takmac momu bratu Zrinskomu Mikloušu...*”⁸, inkább meg akarja ismertetni a horvát olvasóközönsséggel bátyja nagyra becsült művét. De tudta: ahhoz, hogy ezt megfelelő módon tehesse, szükség van bizonyos változtatásokra: a művet a horvát körülményekhez, a horvát világszemlélethez kellett illeszteni. (Ahogyan ezt – később – Wilhelm von Humboldt megfogalmazta: ahány nyelv, annyi különböző világfelfogás.⁹) Ezek persze nem jelentős változtatások, hiszen a két nemzet akkori helyzete nem sokban különbözött.

Miklós és Péter irodalmi tevékenységének valódi célja ugyanaz – buzdítani a törökök elleni harca –, viszont „célközönségük”, akihez fordulnak verseskönyvük előszavában, azaz „ajánlásában”, nem azonos. Miklós a magyar nemességet, Péter pedig a horvát katonaságot szólította meg. Péter némileg hosszadalmasabban, mondhatni patetikusabban üdvözli a horvát vitézeket. Az ajánlás többi részében is inkább ő használ ilyen hangvételt. Miklós az olvasóhoz címezi előszavát, Péternél nincs ilyen alcím. Politikai allúziók is csak a horvát mű előszavában vannak: „...*premda od vnojih zapušćeni i skoro za nemar vrženi jesmo*”¹⁰. Mindketten elnézést kérnek az olvasótól verseik „tökéletlenségéért”, és itt

mindkettőből megszólal a feudális törökverő nagyúr, amikor azt mondják, hogy nem ez az igazi mesterségük: fő foglalkozásuk nem a toll-, hanem a kardforgatás. Abban az időben a társadalom nem becsülte túl sokra a költői tevékenységet. Miklós törekedett arra, hogy a barokk *varietas-elnvk* megfelelően szépítse művét: „*Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam úgy, osztán szegény az magyar nyelv...*” Péternél hiányzik ez a mondat, viszont magasztalja bátyja tehetségét és művét, némi-képp mintha arról akarná meggyőzni az olvasókat: ő egy különleges költeményt olyan módon fordított le, hogy azt az átlagos olvasó is megérthesse. Miklós – magyarázva miért tulajdonítja dédapja kezének Szulimán halálát – felsorolja az eposz megírásához használt történelmi-irodalmi forrásokat: Zsámboki (*Sambucus*) és Istvánffy (*Istvánfi*) történelmi művei mellett „*horvát és olasz cronikábul*” is merített,¹¹ az előszó elején pedig Homéroszt (*Homerus*), Vergiliuszt (*Virgilius*) hozza fel példaképeknek: „*Fabulákkal kevertem az históriát; de úgy tanultam mind Homerustul, mind Virgiliustul...*”. Péter előszavában nincsenek név szerint felsorolva a források, csak általánosságban beszél magyar és latin krónikákról, amelyeket fivére használt művéhez („*...iz vnoghi kronik, tuliko vugarskih, dijačkih, kuliko latinskih...*”). Ő inkább munkájának indítékairól beszél: híressé szeretné tenni hazáját, azaz a világ figyelmét ráirányítani a szülőföldjén folyó igazságtalanságokra; a költeménye révén példát mutatni a kortársaknak és végül, de nem utolsósorban, örömet szerezni a szigetvári hősök leszármazottainak.

A két mű rendeltetése ugyanaz, és Péter ennek a célkitűzésnek megfelelően helyezi el egyéni változtatásait. Már előszavában hangsúlyozza a horvát néphez való tartozását, „*na hrvacki naš jezik stumačiti*”¹², másutt pedig kiemeli a szigeti hősök horvátságát. Például a magyar *Szigeti veszedelem* IX. énekének 77-78. versszakait: „*Ha mit az én magyar verseim tehetnek*” ; „*Mig az nap meg nem áll, mig az magyar nemzet*”, kibővítve további két versszakkal, Péter ekképpen „horvátosítja” : „*hrvacka sprout turskoj dokle sabla grede*”¹³ (IX/103). Ugyanezen ének utolsó versszaka (IX/112) szintén Péter szerzeménye: „*...jer vidim, da j' opasnost hrvackomu domu*”¹⁴.

Már Miklós sem titkolta el németellenességét, Péter viszont a horvát *Zrínyiaszban* még jobban nyomatékosította azt; kifejezésre juttatva ezzel a horvát nemesség viszonyát a Habsburg-házhoz. A VI. énekben – ebben található egyébként a legtöbb változtatás – Miklós 28-29. versszakait Péter két olyan versszakkal töltötte meg, amelyekben még erősebben kimutatja a németek iránti ellenszenvet : „*Malo j' ki prijazan jur nimšku ne spozna...*”¹⁵ (VI/34). Az *Adrianskoga mora sirena*-hoz írt bevezető tanulmányában Tomo Matić is kiemeli a strófák gyarapodásának ezt a jellemző helyét, ahol Péter bátyjánál sokkal erőteljesebben hangsúlyozza a Habsburg-ház iránti gyűlöletét.¹⁶

Ahogy a magyar *Syrena-kódexnek*, úgy horvát verziójának is van kéziratos és nyomtatott változata. A Bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött kézirat, a sorok és versszakok szerkezete szempontjából közelebb áll az eredeti magyar szöveghez. Viszont nem teljes az eposz: csak az első nyolc éneke van meg, a VIII. ének is hiányos, csak 80 strófát tartalmaz, továbbá hiányzik a *Szigeti veszedelem* első hét versszaka. Ez a hiány azonban azzal magyarázható, hogy a kézirat első lapja elveszett. Vujicsics D. Sztoján, aki behatóbban foglalkozott Zrínyi Péter kézirata és a nyomtatott kiadás viszonyával, úgy véli, hogy a bécsi kézirat nem tűnik első fogalmazványnak – csak helyenként vannak benne apróbb javítások –, hanem inkább a már javított első kézirat másolatának a benyomását kelti.¹⁷

Péter tehát – az eddigi szakirodalom véleménye szerint – miután lefordította a *Szigeti veszedelem* több mint felét, abbahagyta munkáját, majd újrakezdte az egészet. Az *Adrijanskoga mora sirena* 1660-ban jelent meg nyomtatásban Velencében. Vajon miért kezdte újra a fordítást? Josip Vončina Péter cselekedetének lehetséges okairól, motívumairól így vélekedik:¹⁸ lehet, hogy zavarta őt a rímek metrikai egyszerűsége – ugyanis a bécsi kéziratban Péter még következetesen ragaszkodott fivére versmértékéhez (ahol a rímek főleg a sorok végén vannak), a velencei kiadásban viszont az *Opsada Sigeta*¹⁹ már kétszeresen rímeltetett, azaz a sorok végén és közepén is van egybecsengés. Második lehetséges okként Vončina a bécsi kéziratnak a magyar szövegtől való szinte teljes „függőségét” nevezi meg. A már említett metrikai egyezéseken kívül, a bécsi kéziratban a versszakok száma is teljesen azonos, a velencei kiadásban viszont Péter az eredetiből 41 strófát kihagyott, 137 újat pedig beiktatott. Péter is 15 énekre osztja fel művét, azonban Miklós 1566 versszaka helyett ő 1699-et ír és a versszakszámok sem egyeznek meg. Arról is különböző vélemények vannak, hogy mennyi ebből Péter saját költeménye. Franjo Iveković szerint 84 versszakról van szó, ezek morális fejtegetéseket tartalmaznak,²⁰ Piszarevics Sándor 111-re teszi Péter eredeti strófáit,²¹ Đuro Novalić viszont ennél is többet vél: 137 versszakot tulajdonít Péternek.²² Sőt, Novalić azt írja, hogy az egész horvát eposzban alig van olyan versszak, amely teljesen megegyezne a magyar eposzéval.²³ Véleménye szerint itt nem csak a horvát nyelv szelleméhez való igazodásról, vagy a szebb kifejezésre való törekvésről van szó, hanem gyakran a saját verssorok hozzáadásáról, ezek beillesztéséről a strófák közepére vagy végére. Az alapgondolat így helyenként lényegesen megváltozott: erőteljesebbé vagy lágyabbá vált. Sok helyütt ez nyilvánvalóan a rím és a forma miatt volt szükséges. Amíg Franjo Iveković²⁴ szinte feleslegeseknek tartja Péter hozzáadott versszakait – mert úgy véli, az eposz egészének megértése szempontjából nem „feltétlenül szükségesek”, sőt, mi több, szerinte néhány helyen csak az eredeti magyar szöveg alapján lehet megérteni a horvát szöveget –, addig Đuro Novalić,²⁵ Péter költői képességeiről szólva, azt mondja, hogy eredeti versszakaiban kifejezésre jut a meditálásra való erős hajlam: a szerencséről való elmélkedés Péter saját versszakainak több mint felében található meg. A horvát *Syrenaban* vannak olyan versszakok is, ahol egy magyar strófának felel meg két horvát; ilyen esetekben általában az alapgondolat lett feldolgozva és leírásokkal meg díszítő jelzőkkel dúsítva. Ritkán, de előfordul az is, hogy két magyar versszaknak felel meg egy horvát. Lássunk példákat ezekre!

A horvát *Syrena-kódexben* az eposz előtt a két *Idillium Pisam I.* és *Pisam II.* címmel szerepel (I. és II. ének). Az *I. Idillium* 71 versszakát Péter 56-ra redukálja. Hiányoznak például a 27, 31, 49 sorszámú versszakok (talán nem tetszettek neki). Némely versszakokat összevon (pl. *Idillium I./24, 25 – Pisam I./27; Idillium I./26, 27 – Pisam I./28*), és van, ahol meg két horvát strófában fordítja le a magyart (pl. *Idillium I./39 – Pisam I./37, 38*). Miklós négysoros tizenkét szótagú strófáit Péter átírja háromsoros tizenkettesekre. Az *I. Idillium* lerövidítése néhány helyen azzal magyarázható, hogy Péter tudatosan kihagyja azokat a verssorokat, ahol *Licaonról*²⁶ van szó, ugyanis verseiben Miklós így nevezi szerelmi vetélytársát, aki nem más, mint Frangepán gróf, Péter sógora (Péter felesége Frangepán Katalin volt). Miklós kedvesnek éppen nem nevezhető attribútumokkal illeti *Licaont*:

*Szeret az Viola, de jaj! nem engemet:
Szereti Licaont, azt a hamis ebet,*

*Az ki meg nem győzhet semmivel engemet:
Annak adja magát, szaggatván szüvemet.*

(I. Idillium/54)

A *II. Idillium*ot meghagyja eredeti 36 stórfájával és 4 verssorával, viszont a cím alá alcímet („*u kojoi se spoznaje tužba zvirara*”²⁷) tesz, ez a magyar változatban nincs (de az *I. Idillium* alatt van!). A stórfák számozása azonban nem teljesen azonos és itt is kihagy bizonyos versszakokat (pl. 27, 28), saját hozzáköltéseivel helyettesítve őket. A sorvégi ún. *négy-sarkos* rímetek, bátyjához hasonlóan igyekszik következetesen betartani. De nem tizenkettesekben, hanem tizenegyes verssorokban. Az 1-2. és 3-4. sorok negyedik szótagjait is rímelteti (tehát metszetrímet használ):

*Tak pred manom, ah, ne biži, Viola,
Nis hijenom, da bi me se lecala,
Nit harpija, koj bi se ugibala,
Nit sam zmija, koje bi se bojala.*

(Pisam II.14)

Érdekes, hogy a Miklósnál tapasztalt rövidülés-tendencia a *II. Idillium*ban Péternél éppen fordítva van. Nála a *Pisam I.* a rövidebb és dinamikusabb. (Ugyanakkor a *Szigeti veszedelem* esetében ez nem így van, ott ugyanis Péter a terjengősebb). Miklós antropomorfizáló tájbrázolásait (*Késmárk tetején nőtt kemény tölgyfa = Viola*). Péter néhol horvát elnevezésekkel helyettesíti: pl. *Késmárkból Velebić* (azaz a Velebit-hegység) lesz; másutt meg egyszerűen hegyet vagy pl. a *Dráva* helyett tengert ír. A mitológiai alakokat sem fordítja le mindig, pl. kihagyja Plútó és Proserpina szerelmét. Péter ugyanazokat a petrarkizmusból származó „sablonos” kifejezéseket használja Viola szépségének leírásában, mint amelyeket a horvát trubadúrok²⁸ alkalmaztak szerelmükhöz intézett verseikben, pl. „*lice bijelo kao snijeg*”, azaz „olyan fehér arc, mint a hó”, „*zlatne kos*”, azaz „arany haj” úgyhogy itt nem csupán Miklós Violájának „*szép fehér lábát*”, „*arany haját*” fordítja le, hanem merít a horvát szerelmi költészet eszköztárából (Más kérdés, hogy vajon Miklós is kölcsönvett-e ezekből?). Péter „cenzúrai” Miklós lírai verseinek horvát fordításában a legjellemzőbbek: elhagyja *Licaont* (mint említettem, sógorára, Frangepán Györgyre való tekintettel), nem fordítja le az általa túlságosan „erotikusnak” vélt részleteket (pl. *A vadász és echo* című versből kihagyja a 3. és 4. versszakokat; illusztrációként csak néhány sor: „*Sokszor szép két lábát, / Melynél nap nem láthat / Szöbbit, valamerre jár*”).

A két *Syrena-kódex* együtt olvasása és elemzése során egyértelművé vált számomra, hogy a horvát *Syrena*val kapcsolatban nem lehet csupán fordításról beszélni, annál sokkal többről van szó. Zrínyi Péter művében kreatívan felhasználta a rendelkezésére álló anyagot, s ezzel kapcsolatot teremtett nemcsak a két (magyar és horvát) irodalom között, hanem a két nép és annak világszemlélete között is. Ennek következtében – vagy inkább ennek köszönhetően – kiderült, mi az, ami összeköti a két nemzetet (hasonló politikai törekvések, közös ellenség - törökök, németek) és miben különböznek egymástól (vallási különbségek, néhol „vérmérséklet-beli” eltérések). A horvát *Syrena* ezen kívül szerkesz kapcsolódik a régebbi horvát irodalomhoz: a hőskölteményekhez, népi énekekhez, Brne Karnarutić eposzához és a reneszánszkor dalmát költőkhöz. Ez az összefüggés

a magyar *Zrínyiász* szempontjából is fontos, hiszen rávilágít Zrínyi Miklós művének némi kérdésére (pl. a *Zrínyiász* nem-történeti horvát hősei részben a horvát népversekből kerültek bele a magyar eposzba). Vagyis mindkét költő alkotó módon használta fel a rendelkezésére álló anyagot: a család levéltárát, könyvtárát és a horvát-magyar szájgyománnyt.

A magyar és a horvát *Syrena-kódex* fő különbségeit Péter „moralizáló” versszakai okozák. Ezekben ő – általánosítva és ezzel kibővítve a magyar szöveg egy-egy verssorában leírt gondolatot – Istenről, szerencséről, szépségről, életről, halálról elmélkedik. A legtöbb esetben a *Zrínyiász* cselekményét teszi statikusabbá ezzel, de előfordul, hogy éppen emiatt lesz feszültebb a várakozás. Péter eredeti strófái, valamint a kihagyott magyar versszakok arra engednek következtetni, hogy a horvát *Syrena-kódex* szerzője jobban kifejezésre juttatja a törökök és a németek iránti ellenszenvet: keményebben fogalmaz, olykor sértőbb szavakat használ, és kihagy olyan jelzőket, amelyek esetleges jó tulajdonságaikat mutatnák be (s amelyek a magyar szövegben gyakran megvannak). Péter szinte mindegyik saját versszakában Istent vagy a hitet is említi, jobban hangsúlyozva ezzel az eposz vallási jellegét, azaz a szigetvári harc jelentőségét a kereszténység szempontjából. Változtatásai, azaz a horvát olvasóközönséghez szóló adaptációi a személy-, és földrajzi neveken túl, a magyar jelző következetes kihagyásában nyilvánulnak meg (Zrínyi Miklós és az egész szigeti védősereg jellemzésében). Nála a magyarok (*Ugrn*) a szövetségeselek szerepében tűnnek föl, mint egyes csapatok vezérei vagy egyes vitézek, amíg a szigeti védők „magja” és főleg Zrínyi Miklós, inkább horvát nemzetiségű. A magyar *Zrínyiász*ban ez fordítva van. Péternél ebben bizonyos jelei mutatkoznak horvát elfogultságnak, ami magyar részről Miklósról jóval kevésbé jellemző.

„A XVII. század előtt a horvát nemesség szerepe az irodalmi életben főleg a mecenatúrára korlátozódott, Zrínyi Miklóssal és Péterrel pedig belép az aktív költészet mezejére, ráadásul egyszerre két nyelven”²⁹ – írja Josip Vončina a horvát *Syrena* előszavában. A Zrínyi-fivérek tehát, sokban járultak hozzá a horvát és a magyar irodalom történetéhez. Egyfelől velük kapcsolódik be a főnemesség a költői tevékenységbe – legalábbis horvát részről –, másfelől pedig – magyar és horvát nyelven alkotva – az akkori társadalmi-politikai helyzetet is híven tükrözik. Azt a kort, amelyben a kétnyelvűség és a két néphez való tartozás fogalma természetes jelenség volt. A Zrínyi-fivérek közvetítők lettek a két nép egymáshoz való közeledésében. Miklós a magyar irodalom egyik legnagyobb személyiségévé vált, Péter pedig a horvát nemzettudat formálódását segítette elő. Ez persze nem jelenti azt, hogy Miklós jelentősége ezáltal kisebb lenne a horvát történelemben, vagy Péteré a magyarban. A Zrínyi-testvérekhez hasonló történelmi-irodalmi személyek nélkül nehezebb lenne megtalálni azokat az összefüggéseket, amelyek rávilágítanak két (vagy több) nemzet egymáshoz való viszonyára.

Jegyzetek

¹ Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem: I. ének / 1. versszak / 4. sor*

² *Uo. 2. versszak / 1. sor*

³ Pl. mast ~ most és fordítva; szív ~ szív; gi, li, ni ~ gy, ly, ny; jü ~ jő ; kell ~ köll ; legyen ~ légyen ; ád ~ ad ; kíván ~ kíván ; esmér ~ ismér ; jobbét ~ jobbít ; a c-k ismét cz-k lesznek.

⁴ Jenei Ferenc: *Jegyzetek a Szigeti veszedelem szövegéről = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1959, 84-89. o.

⁵ Piszarevics Sándor: *A magyar és horvát Zrínyiász*, Zagreb, 1901, 22. o.

⁶ Horváth Katalin: *Opponensi vélemény Orlovsky Géza: A zágrábi Syrena-kódex textológiai problémái c. kandidátusi értekezéséről.*

⁷ Szabad fordításban (a továbbiakban: szf.): „ezt nem diákként (= költő, irodalmár) írtam, hanem mint harcostársatok”, in: Petar Zrinski: *Adrijanskoga mora sirena, priredio Tomo Matic*, in: *Stari pisci hrvatski, Svezak 32*, Zagreb, 1957, 19. o.

⁸ Szf: „nem azért szerkesztettem [e művet], hogy versenytársa legyek bátyámnak, Zrínyi Miklósnak”, in: uo.

⁹ Wilhelm von Humboldt *Weltanschauung-elmélete szerint ahány nyelv, annyi féle különböző világfelfogás létezik. Vö.: Wilhelm von Humboldt: Válogatott írásai*, Budapest, 1985.

¹⁰ Szf: „annak ellenére, hogy sokan elhanyagolnak minket, majdnem teljesen nem törődnek velünk”

¹¹ Ami a horvát „krónikát” illeti, valószínűleg Brne Karnarutić: *Vezetje Sigeta grada című művére gondolt.*

¹² Szf: „a mi horvát nyelvünkre lefordítani”

¹³ Szf: „amíg a horvát kard eléri a törököt”

¹⁴ Szf: „mert látom, hogy a horvát haza veszélyben van”

¹⁵ Szf: „kevesen vannak, akik nem ismerték fel a német „barátságát” ”

¹⁶ Petar Zrinski: *Adrijanskoga mora sirena*, i.m.

¹⁷ Vujicsics D. Sztóján: *Zrinski Petar: Adrijanskoga mora sirena = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1959, 545. o.

¹⁸ Josip Vončina: *Petar Zrinski – predgovor (előszó) 14. o. In: Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb, 1976.

¹⁹ *Opsada Sigeta = Sziget ostroma, azaz a Szigeti veszedelem.*

²⁰ Franjo Iveković: *Hrvatska Zrinijada prema magjarskoj*, in: *Književnik III*, Zagreb, 1866, 328. o.

²¹ Piszarevics Sándor: i.m. 35. o.

²² Đuro Novalić: *Mađarska i hrvatska Zrinijada, Hrvatska književnost prema stranim književnostima, Svezak I., Filozofski fakultet u Zagrebu*, 1967, 124. o.

²³ Uo. 84. o.

²⁴ Franjo Iveković: i.m. 329. o.

²⁵ Đuro Novalić: i.m. 86. o.

²⁶ Szusity Xénia: *Zrínyi Miklós lírai verseinek horvát változata*, in: *Zrínyi-dolgozatok*, Budapest, 1984, 148. o.

²⁷ Szf: „amelyben megismerjük a vadász panaszát”

²⁸ Horvát „petrarkisták” a 15-16. században: *Džore Držić, Šiško Menčetić, Mavro Vetranović.*

²⁹ Szf. Josip Vončina: *Petar Zrinski: Előszó*, i.m. 9. o.

További felhasznált irodalom:

Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története, Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Drasenovich Mária: Zrínyi Miklós könyvjegyzetei, Pécs, 1934.

Frangeš, Ivo: Povijest hrvatske književnosti, Zagreb-Ljubljana, 1987.

Jelčić, Dubravko: Povijest hrvatske književnosti, Naklada Pavičić, Zagreb 1997.

Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

Kombol, Mihovil: Povijest hrvatske književnosti, Zagreb, 1961.

Kovács Sándor Iván: A lírikus Zrínyi, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Kovács Sándor Iván: Adriai tengernek szirénái: Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter = Irodalomismeret, 2001. 3-4. szám.

Négyesi László: Gróf Zrínyi Miklós művei, I. kötet, Budapest, 1914.

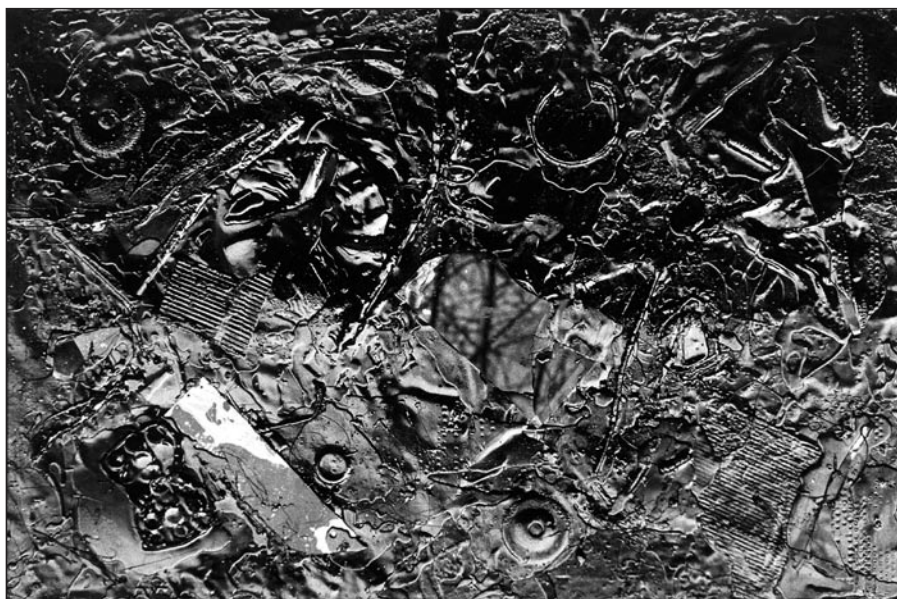
Pusztaszeri László: Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér = Horvátországi Magyarság, 1996. 7. szám, 24-30. o.

Slamnig, Ivan: Prvi stari pisci hrvatski, Forum Zagreb, 1969, br. 12.

Thúry József: A Zrínyiász = Irodalomtörténeti Közlemények, 1894.

Vončina, Josip: O jezičnim kontaktima u Karnarutičevu „Vazetju Sigeta grada”, in: Sigetska epopeja – Zbornik radova, Senj i Zadar, 27. i 27. studenog 1984.

Zrínyi Miklós: Adriai tengernek szirénája, In: Zrínyi Miklós összes versei, Unikornis Kiadó, Budapest, 1995.

Töredék, 1993, bitumenöntvény, vászon, 1x1 m; 1x1,5 m

Szabadsfalvi József

A történeti jogi szemléletmód hazai históriájához

A 19. századi magyar jogbölcseleti (jogfilozófiai) gondolkodást három jelentős irányzat határozta meg. Az első ilyen felfogás az Immanuel Kant nevéhez köthető észjogi (természetjogi) iskola, amely az egész századot átívelő módon jelen volt honi jogi gondolkodásunkban. Olyan kiváló filozófusok és jogbölcselek köthetők e tradícióhoz, mint Carlowszky Zsigmond, Greguss Mihály, Sz. Szilágyi János, Szibenliszt Mihály, Albélyi Antal, Vandrák András, Csatskó Imre, Virozsil Antal, Warga János, Szeremlei Gábor, Werner Rudolf, Thót Ferenc, Pauler Tivadar, Kacziány Nándor, Wekerle László. A másik jelentős irányzat a század utolsó két évtizedében hegemon szerepre törő és a magyar jogbölcseleti gondolkodást a korabeli európai trendekhez közelítő jogpozitivizmus volt, amelynek legjelentősebb képviselői közt kell megemlíteni Pulszky Ágost és a fiatal Pikler Gyula nevét, valamint a kevésbé ismertek közül Öreg Jánost, Ladányi Bélát, Fényes Samut, Kunz Jenőt vagy éppen a sárospataki jogakadémia egykori tanárát, a későbbi híres büntetőjogászt, Finkey Ferencet. Az alábbiakban egy kevésbé számon tartott, de a magyar elméleti jogi gondolkodásra és az előbb említett két irányzatra is ható jogfelfogás hazai históriájának megismeréséhez kívánunk adalékkal szolgálni.

A történeti jogi iskola a 19. első felében – amikor Németországban szinte kizárólagos, politikai eszközökkel is támogatott pozíciókkal rendelkezett – Magyarországon a jogtudomány művelőire alig volt hatással.¹ A történeti jogszemlélet a reformkor idején csupán Frank Ignác (1788-1850)² a kassai jogakadémia tanára, majd a pesti jogi kar hazai magánjog professzora munkásságában érhető tetten. Általánosan is megállapítható, hogy alapvető hatást a magyar magánjogtudomány jogbölcseleti szemléletmódjára gyakorolt, háttérbe szorítva a korábban meghatározó természetjogi, észjogi felfogást. A történeti jogi iskola gondolatiságának jelenléte a 19. század végéig figyelhető meg. Hatása semmiképp nem tekinthető epizód jellegűnek.³

Frank az 1820-as évek legelején írt, csak kéziratban fennmaradt *Észjogtani vázlatában* – elutasítva a korabeli uralkodó Martini-féle jogi tételeket – részben akceptálva a kantianus tanokat, így például az emberi jogokat nem a természeti állapotból, hanem az emberi természet „örökös változtathatatlan forrásából” eredeztette, illetve részben átvéve az ekkoriban a német jogi gondolkodásban meghatározóvá váló történeti jogi szemléletmódot, a tulajdonjogot nem az „ész törvényeiből”, hanem a „nemzetek tételes intézeteiből” származtatta.⁴ Később – mint Savigny kortársa – egyre inkább a történeti jogi iskola hazai szószólójává válva hangoztatta, hogy a „bölcseleti jogtan” (értve alatta az észjogi iskolát) nemcsak felesleges, de veszélyes irányzata a jogbölcseletnek, ezért az oktatásból kiküszöbölendő és a római jog tudományával helyettesítendő. Továbbá a Friedrich Carl Savigny-féle német történeti jogi iskola főbb tételeinek megfelelően – írta róla Pauler

Tivadar – „a törvénykönyvek rendszeresítésére irányzott munkálatokat mindannyi a jog természetes fejlődésével ellenkező merész kísérletnek tartotta.”⁵ A kodifikáció elutasítása terén Savigny feltétlen követőjének számít. Habár sok szempontból akceptálta és vállalta a jogképződés ún. organikus elméletét, a német történeti jogi iskolára oly jellemző nemzeti romantikus látásmódtól – főleg annak hazai „szittyás”, naiv változatától – mentes elmélete.

Akadémiai székfoglaló előadásában, amelyet 1848. szeptember 11-én tartott, az időközben bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások ellenére az ősiség kérdésében meglehetősen óvatos, mondhatni konzervatív álláspontot foglalt el. A jogintézmény precíz leírása és elemzése után, jellemző módon nem annak megszüntetésére, hanem csupán létszerű korlátozására fogalmazott meg javaslatot.⁶ Összességében megállapítható, hogy Frank – miként az őt követő hazai jogtudósok – életműve alapvetően nem jogbölcseleti indíttatású, csupán egyes történeti, tételes jogi (alapvetően magánjogi) fejtegetései kapcsán kerülnek napvilágra ez irányú nézetei.

Savigny és a német történeti jogi iskola követőjének tekinthetjük Hoffmann Pált (1830-1907)⁷ a kassai, majd pozsonyi jogakadémia, utóbb a budapesti egyetem római jog professzorát. 1864-ben *A jog lényege*⁸ címen tette közzé akadémiai székfoglalójának szánt, nem túl vaskos könyvét, amelyben bíráló megjegyzésekkel illeti az ekkor hazánkban még ereje teljében lévő észjogi iskolát, elsősorban Pauler nézeteit. Az ész „jogkútforrási” minőségét illetően állítja, hogy „az ész, mint a szükségképpen megismerésének tehetsége, a szükségképpen valónak egy részét képező jogtartalma levezetésénél is eszközül igenis szolgálhat; de abból magából, az ész, a gondolkodás kathegóriáiból a realitás jellemével bíró életviszonyok jogi alkatát sohasem.”⁹ Az ész tehát alkalmas eszköz a jogtartalom megismerésére, de nem tekinthető a jog tényleges forrásának.

A német történeti jogi iskola jogkeletkezési elméletét és általában a Savigny-féle „*Vom Beruf*”-ban foglalt programnyilatkozatot, mint a jogbölcselet alapját először Hoffmann propagálta. Savignyanus beállítottságára mi sem jellemzőbb, hogy Rudolf Jhering római birtoktanról írt korszakos művének ismeretében „olcsó okoskodásnak” tekint minden Savigny nézetével szemben álló felfogást.¹⁰ Szemléletmódjára az iskola másik klasszikusa is nagy hatást gyakorolt. A jog genézisére vonatkozó teológiai természetű meghatározása Georg Friedrich Puchta felfogásának interpretálásából következik.¹¹ Ugyancsak ismerős fogalomalkotással találkozunk „a jogot létrehozó potentia” meghatározásakor. Hoffmann – a „népszellem” fogalmával azonos jelentéstartalmú terminusként – használja a „nemzeti közszellem” kifejezést, mely mint legfőbb jogforrás hozza létre a jogot. A jog ebből következően „kettős életet él: a jogviszonyokban megtestesülten, és a nemzet köztudatában mint eszme.”¹² A „jogalkotó nemzeti genius” megnyilvánulásaként – három „idomot” nevez meg – Savigny és Puchta műveire utalva –, amelyekből a jog közvetlenül megismerhető. Így beszél a „nemzeti jogmeggyőződés parancsoló szózataként” a szokásjogról, az „abszolút érvénnyel ellátott szavakban megtestesítettségéből” következő törvényről és a jogtudományról. A szokásjog szerepének kiemelése és a jogtudományra, mint jogforrásra való utalás, melyek a népet reprezentáló jogtudósok révén jut kifejezésre, nyilvánvalóan Savigny tételeinek a követése. S hasonlóan, ahogyan a német jogászfejedelem fogalmazott a hivatásos jogtudók szerepéről és hivatásáról: „[A] jogászok, mint a jogra irányzott nemzeti közszellem vivői, a nemzeti jogtudatnak szereznek tisztultabb kifejezést.”¹³

A történeti jogi iskola jelentősebb hazai képviselői közül a sorban utolsóként kell említést tenni a legkiválóbb Frank tanítványnak tekintett jogtudós vonatkozó nézeteiről. Wenzel Gusztáv (1812-1891)¹⁴ a történeti jogi iskola hívének vallotta magát, aki szerint „a jogtörténeti és jogbölcseleti elem egymáshoz ellenséges positiót nem fognak elfoglalni, hanem ellenben egyesítve, magának a jogtudomány felvirágoztatására hatni.”¹⁵ Magyar-, egyetemes (európai) jogtörténeti és összehasonlító jogi műveiben a 19. század közepétől Savigny és követőinek hazai hirdetőjévé válik. Általános vélekedés szerint – a „jogtörténelmi módszer” átvételével és alkalmazásával – Wenzel munkássága révén nyert a hazai jogtudományban teljes polgárjogot a „történeti-jogi irány”, egyben szolgálva a '60-as és '70-es években újjáéledő nemzeti romantika eszméjét. Megjegyzendő, hogy a történeti módszer mellett a jogbölcseleti módszert említi, mely segítségével lehet és érdemes a jogtudományt művelni. Miként egy helyütt írja, „[a] történet és a bölcselet a jogtudománynak mintegy két szeme.”¹⁶

Savigny és Puchta szellemiségét idézve ír „a szokás jogalakító jelentőségéről”, továbbá arról, hogy a fennálló jog a „nép szellemi életében gyökerezik”, s „a jogeszmé belső erejének folytán támad azon jogi meggyőződés a népben, mely a társadalmi viszonyok rendezésének szolgál alapul. A honlakosok ezen jogi meggyőződése minden társadalomnak egyik legbecsesebb szellemi birtoka... Ezen meggyőződés öntudatlanul az egyesek külső cselekvényeiben nyilatkozik; s így válik szokássá és alkotja a szokásos jogot.”¹⁷ Ugyancsak követve a „kor első jogtudósának”¹⁸ álláspontját a jogkeletkezés és fejlődés kérdésében, megállapítja, hogy a jog „organikus úton a nép életéből fejlődve ki, annak egyes viszonyai... eredeti természetszerűségeknek jeleit mutatják.”¹⁹ S jogrendszerünk legfőbb jellemzőjeként megállapítja, hogy olyan jogrendszer, mely „a magyar nemzet ősi jogrendjéből indulván ki és abban gyökerezvén, alakulási momentumait és fennállási alapját a mai társadalom sajátos organismusában, s a nemzet jogalakító öntudatában bírja.”²⁰ Lényegében ugyanerre utal az egykori tanítvány, amikor mestere egyetemi előadásán elhangzottakból kiemeli, hogy „a magyar jog »nemzeti szellemünk jogalkotó működésének gyümölcse«”²¹

Az sem véletlen, hogy – mint Savigny nézeteinek következetes interpretálója – szükségképpen kodifikációellenes álláspontot foglal el: „Korunknak – írja Wenzel – sem oka, sem hivatása nincs új törvényeket készíteni... a feladat... a fennálló jogot tüzetesen megvizsgálni, hogy mennyiben kell a megváltozott viszonyoknak megfelelően kiegészíteni.”²² Hogy ezen a bizonyos kiegészítés alatt mit is értsünk, maga Wenzel siet segítségünkre, amikor egy helyütt úgy fogalmaz, hogy „a belső vagy külső tökély bármi magas fokát érik is el a törvények, a szokásos jogot egészen soha nem vetköztetik ki jelentőségéből.”²³ Mindazonáltal az összehasonlító módszer tudatos alkalmazásával, amely inkább a Maine-féle angol historical jurisprudence megkülönböztető ismerve volt,²⁴ az ekkor formálódó új tudomány hazai apostolává vált.²⁵ A modern jogtudományra – véleménye szerint – jellemző, hogy a jog „szellemét” a jogtörténeti vizsgálódás mellett „a külföld nevezetesebb jogrendszereivel és törvénykönyveivel” egybevető összehasonlító módszer egyidejű alkalmazásával képes megismerni.²⁶ Az összehasonlító módszer felhasználásának „közvetlen eredménye” az összehasonlító jogtudomány, mint „korunk általános culturájának egyik postulatuma”, amelynek „mívelése a tudomány mai embereinek már kikerülhetetlen feladata lett.”²⁷ Az összehasonlító jogtudomány végső értelmére vonatkozóan megállapítja, hogy „jogunk jelenét tekintve az a legjobb tájékoztatást nyújtja, jogunk

1 tudomány és társadalom

jövőjére nézve pedig sokkal biztosabb kalauzunk, mint a legelméesebb abstractió, vagy a legzseniálisabb oportunitási koncepció.”²⁸

A történeti jogi iskola hatása ez idő tájt a tételes jogtudományok művelőire is jelentős hatást gyakorolt. Példaként említhető Haller Károly (1836-1911) kolozsvári magánjogász professzor jogforrásokról szóló értekezése, melyben Savigny, Puchta és Hoffmann műveire hivatkozva fejti ki gondolatait. A jogforrások fajtáinak részletezését – nem véletlenül – a „nép közvetlen jogi meggyőződéséből eredő... következetes gyakorlatként” jellemzett „jogszokás” bemutatásával kezdi.²⁹ Mindazonáltal Haller is tisztában van azzal és hangot is ad ama véleményének, hogy a modern jogrendszerekben csupán a „törvénytörő jogszokásnak” lehet szerepe.³⁰

A hazai történeti jogi iskola fontosabb képviselőinek és gondolatainak rövid bemutatását követően érdemes két értékelésre utalni. Szalay László – a francia mintájú kodifikáció legfőbb hazai szószólója – 1844-ben írt jogi publicisztikájában a „históriai iskolát”, ahogyan ekkor a történeti jogi iskolát nevezi, egyértelműen negatív szerepkörben tünteti fel, melynek „jellemjegye: az ész becsmérése, s a jelenkor öntudatos életrealitásának tagadása.”³¹ Szász-Schwarz Gusztáv – az elmúlt századforduló emblematikus magánjogásza, a korabeli magyar jogbölcséleti gondolkodásra és jogfilozófus nemzedékre is hatást gyakorló jogtudós – az *Új irányok a magánjogban* című terjedelmes monográfiájában az észjogi, illetve a történeti jogi iskolát összehasonlítva már árnyaltabb képet rajzol: „Nem az elméleti alaptételek, nem is az elméleti felismerés módszere tekintetében volt különbség az észjogászok és a történészek között. A fő különbség az eszményben volt, mely vizsgálódásaiban hajtotta: az észjog javítani akart a létező állapoton, a történeti iskola beérte azzal, hogy a jelen állapotot megértse. A társadalmi átalakulások korszakai az észjogi iránynak kedveznek, a társadalmi pangás ideje a történetinek.”³² A gyakorlati törekvések eltérő jellegére jól világít rá ez a némileg külső nézőpontból véleményt formáló sommás megállapítás.

A történeti jogi iskola elsősorban a tételes jogtudományok – elsősorban a magánjog – művelői, illetve később a jogtörténészek körében talált követőkre a 19. század közepétől. A polgári jogi kodifikációs törekvések eredményéülkülisége, továbbá a feudális jellegű szokásjogi szabályok vitalitása a magánjogászokat a múltban sikeresnek vélt megoldási módok irányába orientálták. A vesztes szabadságharc után a múlt, az „ősi” magyar jogintézményekért való lelkesedés a nemzeti jelleg megőrzésének is az eszközévé vált. Így nem volt ritka a hazai szakirodalomban a történeti jogi szemléletmód jelenléte még az elmúlt századforduló környékén sem. Erre jó példa a „magyar Jhering”-ként is emlegetett Grosschmid Béni nevezetes magánjogi előadásaiban írt gondolatai: „A rómain és az angolon kívül alig van még egy államiség, mely annyira nemzeties és a nemzeti jellemmel annyira bensőleg egybeforrt s oly jellegzetesen kidomborodó köz- és magánjogi intézményvilágot volna képes felmutatni, mint a mi 48 előtti államrendszerünk.”³³

Jegyzetek

¹ Pólay Elemér: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica. Tom.*

XXIII. Fasc. 6.) Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1976. 90. skk o.

² Frank Ignácra bővebben: *Pauler Tivadar: Emlékbeszéd Frank Ignác m. acad. tag felett. Tartotta a M. Académia ülésén nov. 25. 1850. Pest, 1851; Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667-1935. A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története, II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936. 341-349. o.; Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 152-154. o.; Horváth Pál: Frank Ignác és a történeti jogi iskola, in: Horváth Pál: Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 115-207. o.; Pólay Elemér: i.m. 92-109. o.; Horváth Pál: Frank Ignác (1788-1850), in: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok II. köt. Professzorok Háza, Budapest, 2001. 13-28. o.*

³ *Peschka Vilmos: A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai = Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője II. köt. 1959. 1-2. szám, 43-44. o.*

⁴ *Vö.: Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, MTA, Budapest, 1878. 161. o. (Utalni érdemes e helyen arra, hogy Frank 1823-ban Kassán megjelent „Specimen elaborandarum institutionum juris civilis Hungarici” című művében az alanyi jog fogalmának meghatározásakor Kant nevének említésével találkozunk.)*

⁵ *Uo. 169. o.*

⁶ *Vö.: Frank Ignác: Ősiség és elévülés, Buda, 1848.*

⁷ *Életéről és munkásságáról: Vécsey Tamás: Emlékbeszéd Hoffmann Pál r. tag fölött. MTA Emlékbeszédok, XIII. 7. Budapest, 1908; Finkey Ferenc: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi I. köt. Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1908. 229. o.; Eckhart Ferenc: i.m. 472. o.; Szabó Imre: i.m. 204-205. o.; Pólay Elemér: i.m. 114-115. o.; Hamza Gábor: Hoffmann Pál (1830-1907), in: Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok I. köt. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 51-60. o.*

⁸ *Hoffmann Pál: A jog lényege (Bevezetés a jogtudományba), Eggenberger, Pest, 1864.*

⁹ *Uo. 30. o.*

¹⁰ *Pólay Elemér: i.m. 114. o.*

¹¹ *Vö.: Hoffmann Pál: i.m. 8. skk o.*

¹² *Uo. 44. o.*

¹³ *Uo. 45. o.*

¹⁴ *Wenzel Gusztáv életéről és munkásságáról lásd: Vécsey Tamás: Emlékbeszéd Wenzel Gusztáv felett. (Emlékbeszédok VIII. 5.) Budapest, 1894.; Eckhart Ferenc: i.m. 395-396., 545-548. o.; Pólay Elemér: i.m. 119-125. o.; Horváth Pál: i.m. 238-241. és skk o.*

¹⁵ *Wenzel Gusztáv: Emlékbeszéd néhai Récsi Emil felett, MTA, Buda, 1865. 20. o.*

¹⁶ *Wenzel Gusztáv: Az 1848 előtti magyar magánjog. Tekintettel újabb átalakítására, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1885. 10-11. o. (A jog tanulmányozásának három „szokásos” módszereként említi: „a történetit, a bölcseletit és a dogmaticait”.)*

¹⁷ *Wenzel Gusztáv: A magyar magánjog rendszere I. köt (2. kiadás), Athenaeum, Pest, 1872. 76. o. (Ugyanaz olvasható: Wenzel Gusztáv: Az 1848 előtti magyar magánjog, i.m. 78. o.)*

¹⁸ *Wenzel Gusztáv: Az ausztriai általános polgári törvénykönyv magyarázata, Bécs, 1854. 4-5. o.*

¹⁹ Uo. 29. o.

²⁰ Wenzel Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere*, i.m. 5. o.

²¹ Vécsey Tamás: *Emlékbeszéd Wenzel Gusztáv felett*, i.m. 47. o.

²² Wenzel Gusztáv: *Az ausztriai általános polgári törvénykönyv magyarázata*, i.m. 29. o.

²³ Wenzel Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere*, i.m. 77. o. (Ugyanaz olvasható: Wenzel Gusztáv: *Az 1848 előtti magyar magánjog*, i.m. 79. o.)

²⁴ Vö.: Szabadfalvi József: *Historical Jurisprudence, avagy a történeti jogtudomány mint a jog „kultúrtörténeti” megközelítése*, in: *Historical Jurisprudence – Történeti jogtudomány (szerkesztette, a bibliográfiát összeállította és a mutatót készítette: Szabadfalvi József) [Jogfilozófiák – szerk.: Varga Csaba]* Budapest, 2000. 14-35. o.

²⁵ Vö.: Wenzel Gusztáv: *Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog*. MTA, Budapest, 1876.

²⁶ Wenzel Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere*, i.m. 15. o.

²⁷ Wenzel Gusztáv: *Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog*, i.m. 2. o.

²⁸ Uo. 39. o.

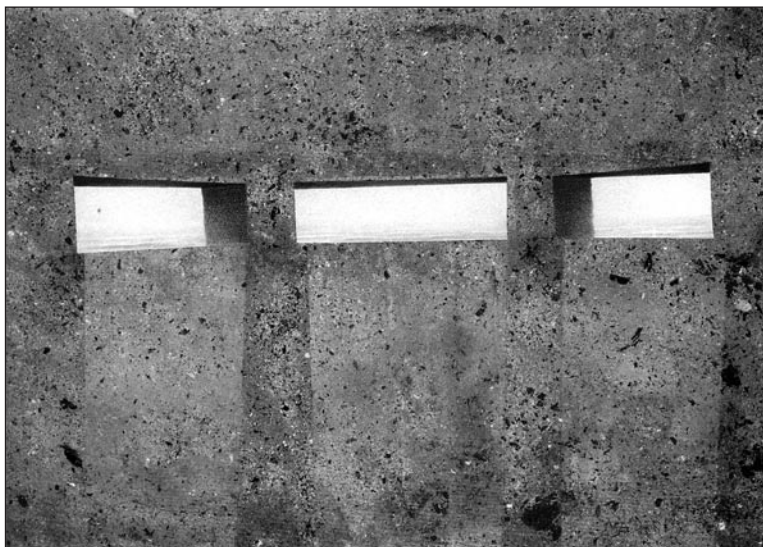
²⁹ Vö.: Haller Károly: *Adalék a jogforrások elméletéhez*. Klny. a „Jogtudományi Közlöny”-ből, Franklin-Társulat, Budapest, 1876. 9. o.

³⁰ Uo. 13. o.

³¹ Szalay László: *Publicisztikai dolgozatok II. köt. 1844-1847*, Heckenast, Pest, 1847. 17. o.

³² Szászy-Schwarz Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*, Athenaeum, Budapest, 1911. 147-148. o.

³³ Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások*. Jogszabálytan, Athenaeum, Budapest, 1905. 39. o.

Panoráma, 1989, színes ceruza, hamu-kollázs, 73x103 cm

Szűk Balázs

Magyar táj, magyar lélek

A magyar nyelv ősrétegéből eredő, egységes vagy összefüggő (kisebb) területre utaló 'táj' szavunk általános-összegző jelentésű, érzelmi árnyalat hiányában alá- és fölérendeltségi viszonyokat nem hordoz.¹ *Táj* szavunk és kisebb kiterjedtségű szinonimái (vidék, föld, környék, tájék) Kádár László szerint „...nem rendelhetők egymás alá vagy fölé, ha tartalmukban nem egyformán általánosak is, mert a nagyságuk nincs korlátozva.”² A 'táj' szó tájneveinkben elvétve fordul elő (Föltáj, Altáj a Csallóközben), de egy közösség csak olyan tájnak ad nevet, amely önálló karakterrel bír. A magyar nyelvterület mintegy 200 történeti-népi, ismert eredetű tájneveinek *tartalmai* közös csoporttudaton alapulnak: *tulajdonságot* mutatók (domborzat: Hegyhát, hegy, hegység: Bakony, vízrajz és folyónév: Sárköz, Érmellék, Szamoshat; növénytakaró: Mezőföld; talaj vagy ásványi anyag: Sóvidék), *viszonylatot* hordozók (magassági: Felvidék; térbeli: Tiszántúl); *nem magyar etnikum vagy rokon nép egykori létéről* tanúskodók (Kiskunság, Palócföld), *közigazgatással összefüggők* (tájjellegű: Királyföld; megye- és széknevek: Szatmár, Háromszék), *vallási* eredetűek (Szentföld).³

A tájba fogadott ember környezete és az ember alakította táj egyszerre konkrét és spirituális. Konkrét, mert a tájalkotó tényezők/tájelemek/táji objektumok (éghajlat, domborzat, vízrajz, talaj, ember-föld arány, eltartó képesség, ásványkincs, növényzet, állatvilág, emberi termelési technológiák, épületek, településforma, infrastruktúrák, demográfiai változások, vallási és társadalmi szokások) egy történeti időszakban viszonylagosan állandóak, és spirituálisak, mert a kozmosz-természet-ember ciklikus újjászületésében bármely közösség lelki identitását őrzik, erősítik. Az állandósuló táj természeti létében és átépíttetésében is kulturális üzeneteket hordoz, morális-érzelmi identifikációkat: a termelés nyers lehetőségeitől való függetlenedést, a szülőföldhöz való boldog ragaszkodást, az elszakadással járó sóvárgást, megbetegedést, halált, a szülőföld jelképes eszményítését.⁴ A *nemzeti táj* képzetkörének kialakulása mohácsi-kurucos gyökerű, de elsősorban a romantikus identitáskeresés fontos eleme. A tájszimbolikában a 19. század a magyarságképét hol az Alföld (Kölcsey: *Himnusz* – Kúnság, Tokaj), hol a Tiszántúl hordozza a németesedő Dunántúllal szemben, de Berzsenyi, Kisfaludy Sándor „nemzeti lelke” a Dunántúl (Ság, Kemenesalja). A mai Magyarország jellemzően magyar tájai a Hortobágy (38,4%), Tokaj-Hegyalja (32,5%), Alföld (28,8%), Dunakanyar (23, 2%), Badacsony (22,1%), Bakony (18,1%), Kárpátok és Hargita (16,6%), a „Hárommalom” (Mátra-Fátra-Tátra), 11,5%, Pannon dombvidék (4,6%).⁵ Meglepő a Hárommalom-legenda (A. Macedo, 1687) tényként, földrajzi területekként említése, amely aligha a magyar címer három „legnagyobb magyar” hegyére utal, hanem az álló címer talpazatára, kettős keresztjére, Anjou liliomra stb.⁶ Nemzeti tavaink, folyóink közül régebben a Tisza (Petőfi, Juhász Gyula), a Duna

(József A.) és a „négy ezüst folyam” (Duna-Tisza-Dráva-Száva) jelképi értéke volt erősebb, a Balatont tudósok, művészek népszerűsítették (Eötvös Károly, Kisfaludy Sándor, Herman Ottó, Egy József). A címer négy ezüst sávjának a fő folyókkal való értelmezése Werbőczy *Hármaskönyve* alapján terjedt el, s hatott a nemesség körében 1848-ig, holott a történelmi Magyarországon csak a Tisza volt az egyetlen magyar folyó. A legenda olyan erős volt, hogy még az irodalomba is beszűrődött: „S vér mezejű süvegen hordják a címeres ország / Négy folyamát, s balról hármás nagy bérce keresztét.” (Vörösmarty: *Eger*). Ma a sorrend a következő: Duna, Tisza, Balaton, „négy folyó”, s végül Erdély vizei (Maros, Kőrös, Szent Anna-tó).⁷

A 'táj' tehát komplex, bonyolult jelenség: rendszerként értelmezett *téregység* (Faragó Tamás)⁸; *kulturális area* (C. Wissler, Gunda Béla)⁹; *zonális struktúra* területmegjelöléssel (Barabás Jenő)¹⁰; *kulturális régió* (Paládi-Kovács Attila)¹¹; olyan *földrajzi-történelmi területegység*, amelyet huzamosabb ideig állandó-egységes kulturális, társadalmi-szociális, gazdasági, termelési, infrastrukturális, ökológiai (klíma, vegetáció, talaj) tulajdonságok jellemeznek, és ezáltal elválik környezetétől. (Kósa László)¹² Míg Paládi-Kovács Attila *Magyar tájak néprajzi felfedezői* táj- és népismereti antológiájában 24 táji csoportról beszél, addig Kósa László a magyar táji munkamegosztásban már megkülönbözteti a *kistájat* (kisebb földrajzi kiterjedtség) és a négy hagyományos (Dunántúl, Alföld, Felföld, Erdély) *nagyit* /kulturális régiót vagy gazdasági makrorégiót (egymást nem fedő, éles határ nélküli földrajzi egységet). Mivel a tájalkotó tényezők minden egyes tájban különböző módon keverednek, közülük egyik vagy másik, néha kettő vagy három is túlnyomóan uralkodik a táj képében, dominálja a tájat. A *domináns tájtényező* fejezi ki a táj jellegét, többnyire ez adja meg a táj nevét is. A domináns tényező lehet természeti (domborzat az Alpokban) vagy emberi (városi táj, nagyobb iparvidék). A táj addig azonos önmagával, míg a tájelemek jellegadó egyensúlya bizonyos határokon belül fennáll.¹³ A táj határai általában nem élesek: két táj között elképzelhető átmenetek, vagy egy-egy részük egyidejűleg más-más területegységhez is tartozhat. A négy történelmi-földrajzi magyar nagytáj az etnikai tagozódást-áthajlásokat is követi, bár egyik sem dialektusterület.¹⁴

Dunántúl (Őrség, Felsőőr, Göcsej, Hetés, Hegyhát, Kemenesalja, Sokoróalja, Kis-Alföld, Rábaköz, Hanság, Fertő, Szigetköz, Csallóköz, Marcalvidék, Bakonyalja, Pápvívidék, Bakony, Pilis, Szentendrei-sziget, Vértesalja, Mezőföld, Sárrét, tolnai Sárköz, Völgység, Mecsek vidéke, Ormánság, Somogy, Balaton, Dráván túli (szlavóniai) magyar falvak: Kórógy, Haraszi, Szentlászló, Rétfalu),

Alföld (Tetétlen-, Tázlár-, Kölesér-puszták, paraszt mezővárosok: Szabadka, Hódmezővásárhely, Szeged, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Debrecen, Homokság; Nyírség; Sárköz; Bácska, Jászság, Nagykovács, Kiskovács, Hajdúság hat szabadalmas városa: Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Hadház, Dorog, Vámospercs; Sárrét, Hortobágy melléke, Érmellék, Hegyköz, Érhát, Turhát, Szamoshát, Tiszahát; Ecsedi-láp, Szamosköz, Rétköz, Bodrogköz, Hosszúrét, Erdőhát, Bükk-alja, Avasság, máramarosi Tiszavölgy, Bereg, Szilágyság);

Felföld (Hegyalja, Keleti palócság: nógrádi, karancsalji, mátravidéki, hevesi, borsodi, gömöri; Mátyusföld, Hegyalatt, Hegyen túl);

Erdély (Mezőség; Kalotaszeg; Torockó, Torockószentgyörgy; szigetszerű magyarság: a beszerceaszódmegyei Zselyk, Magyar-nemegye, Sófalu, Tacs; szolnokdobokamegyei Domokos, Magyarláp, Szék; hunyadmegyei Haró, Lozsád, Hosdát, Rákosd, Óralja-

boldogfalva; szebenmegyei Szakadát; küküllőmegyei Datk; alsófehérmegyei Hegyalja; Új-Torda; moldvai örmények: Gyergyószentmiklós, Görgény-szentimre, Felfalu, Petele, Szépvíz, Szamosújvár; zsidó vallású magyarok: Bözödújfalú; Székelyföld: Udvarhelyszék, Marosszék, Csík-szék, Kászonszék, Gyergyó, Háromszék /Kézdi-, Orbai-, Sepsi-, Miklósvárszék; csángók: hétfalusi /Bácsfalva, Türkös, Csernátfalva, Hosszúfalva, Tatrang, Zajzon, Pürkerec; gyimesi/ Csík megyében Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplok, Gyimesbükk/; bukovinai /Józseffalva, Andrásfalva, Hadikfalva, Fogadjisten, Istensegíts; visszaköltözöttek: Déva, Gyorok, Székelykeve, Sándoregyháza, Hertelenyfalva; moldvai /tatros-völgyi, beszterece-torkolat-melléki/; Barcaság)¹⁵

Az épített táj kulturálisan is polarizál: az önellátó *falva* inkább természetbe ágyazott, a város a természeti elemeket mesterségesen rendezi el (növény-szigetek, díszítő funkció). A természethez fűződő organikus és anorganikus viszony különbözőségei e két tájban végső soron az élet és halál harmóniáját és diszharmonióját fejezik ki.¹⁶ Falu és város természeti elválasztottsága/kiválasztottsága amúgy is egy hatalmi versengés örök színtere: művelt-barbár; fent-lent, bent-kint, korszerűség-őserő, figyelem-szórtság, ismétlés-változás.¹⁷ A magyar agrárium 18. századi táji munkamegosztásának újraértelmezése jól példázza az emberi termelő tevékenység és a természeti környezet regeneráló képességének tartósul, két évszázad alatt kiteljesedő konfliktusát. Ugyanis az agrárkultúra a 17. századig a Duna-Tisza táján viszonylag érintetlenül hagyta az eredeti környezetet. Az éghajlati viszonyokra épülő vegetáció, a kiterjedt erdőségek, a gazdálkodásra alkalmas talajtípusok, széles folyóvölgyek jellemezték a tájat, s így a feudális korszak ökológiai szempontból az expanziók ellenére organikus egyensúlyon alapult. A 16-17. századra azonban a klimatikus lehűlések, a technológiai mobilizáció, a régi és új világ közti növényfajok felgyorsuló cseréje, az erdőirtással növelt földek és bányák átalakították Európa mezőgazdasági rendszerét. A 19. századra már a Kárpát-medence kultúrtáj/műtáj jellege dominált a nagyarányú „tájdeformációk” következtében (pusztásodás; a talajvízszint csökkenése, szikesedés a nagyarányú vízrendezés és a rideg állattartás miatt; az alföldi erdők kivágása szántó gyarapítására, épület- és tűzifának), s e folyamatok előkészítették és siettettek az urbanizáció és iparosodás kiteljesedését.¹⁸

Jegyzetek

¹ Magyar értelmező kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 1324. o.

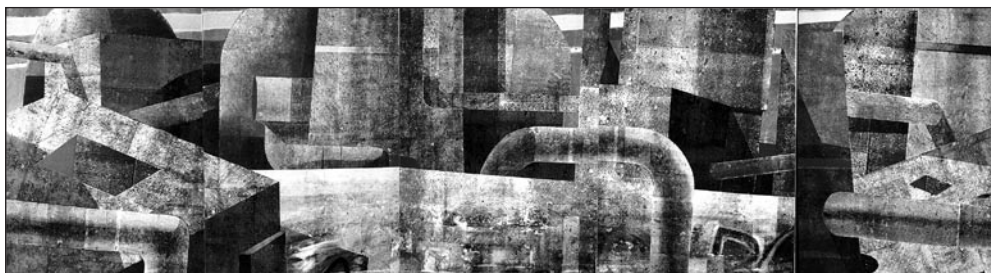
² Kádár László: *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*, Budapest, 1941, 6-7. o.

³ Kósa László: *Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)*, Debrecen, 1990, 25. o.; Kádár L.: i.m. 6. o.

⁴ Hoffer Tamás: *A regionális tagolás különböző megközelítési lehetőségeiről*, in: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Előtanulmányok a Magyarság néprajzához* 7. MTA, Budapest, 1980, 119-120. o.; Caroll P. Wilsie: *A természetett növények alkalmazkodása és elterjedése a Földön*, Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1969, 17. o.; Dr. Koch Ferenc – Dr. Kádár László: *A gazdasági élet földrajzi alapjai*, Centrum Kiadó Vállalat Rt., 1936, 7. o.; Novák László: *Településképrajz*, Debrecen, 1995, 61. o.

- ⁵ Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Magyarságszimbólumok*, Európai Folklór Intézet, Budapest, 2002, 48. o.
- ⁶ Ruffy Péter: *Magyar ereklyék, magyar jelképek*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988, 93. o.; Bertényi Iván: *Kis magyar címertan*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983, 78. o.
- ⁷ Kapitány Á. – Kapitány G.: i.m. 49. o.; Ruffy P.: i.m. 93. o.; Bertényi I.: i.m. 79. o.
- ⁸ Faragó Tamás: *Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség*, in: *Történeti statisztikai tanulmányok*, 1984, 14. o.; Kósa L.: i.m. 41. o.
- ⁹ Gunda Béla: *A kulturális areák néhány kérdése*, in: *Előtanulmányok a Magyarság néprajzához 7.*, i.m. 9, 20. o.
- ¹⁰ Barabás Jenő: *A népi kultúra zonális struktúrája*, in: *Előtanulmányok a Magyarság néprajzához 7.*, i.m. 29-35. o.
- ¹¹ Paládi-Kovács Attila: *A kulturális régiók néprajzi vizsgálata*, in: *Előtanulmányok a Magyarság néprajzához 7.*, i.m. 67. o.
- ¹² Kósa L.: i.m. 39. o.; Surányi Béla: *A Kárpát-medence népi földművelő gazdálkodása*, Debrecen, 2005, 106-107. o.; Tóth Tibor: *A történeti tájak kérdéséhez*, in: Tóth Tibor (szerk.): *Tanulmányok a területi kutatások módszertanáról*, Pécs, 1980, 240. o.
- ¹³ Kósa L.: i.m. 39-41. o.; Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985, 24. o.; Kádár L.: i.m. 6. o.; Surányi B.: i.m. 108. o.
- ¹⁴ Kósa L.: i.m. 32, 39-40. o.
- ¹⁵ Viski Károly: *Etnikai csoportok, vidékek*, MTA, Budapest, 1938, 3-25. o.
- ¹⁶ Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Rejtjelek 2.*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1995, 68. o.
- ¹⁷ Kapitány Á. – Kapitány G.: i.m. 66. o.; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Rejtjelek 1.*, Szorobán Kiadó, 1993, 50. o.
- ¹⁸ Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz 3. Anyagi kultúra*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, 94-97. o.; Surányi B.: i.m. 100-102. o.

Erő-mű, 1993, szitanyomat preparált vásznon, 5x1,5 m

Szále László

Nem avultunk el

Hályogkovácsoknak azokat hívják, akik nem tanulták, mégis halálos biztonsággal metszik le a szemről a hályogot. Ezzel a címmel írt emlékezetes könyvet Lipp Tamás egy évfolyamnyi népművelőről, 1979-ben. Én dr. hályogkovácsoknak azokat nevezem, akik később alaposan megtanulták, hogyan lehet segíteni az embereket abban, hogy minél többet és minél messzebbre lássanak.

A hasonlat nem jelenti azt, hogy akik Szombathelyen a népművelés-könyvtár szak indulásakor ott tanítottak, ne tudták volna a mesterségüket, sőt mondhatjuk, szinte valamennyien szakterületük kiválóságai voltak. Később többen egyetemi tanárságig vitték, s volt közöttük olyan fiatal esztétika tanár, az általunk rajongásig szeretett Poszler György, aki később elérte a legmagasabb tudományos fokozatot, akadémikus lett, pedig belőlük hetven év alatti korú tudós csak kétszáz lehet az országban. (Mondhatnám, mi már akkor éreztük, hogy a mosonmagyaróvári mezőgazdasági technikumból – ahova az egyetem után vezényelték – egy nem ránk méretezett, nagy tudós-tanár érkezett hozzánk. Harminckét éves volt.)

De tanárainknak egyáltalán nem vethető a szemére, hogy nem volt diplomájuk népművelésből, amely szakon tanítottak. Mert hogy ilyen szak korábban nem létezett. A később megkerülhetetlen interdiszciplináris megközelítés ott, akkor „születési rendellenességből” következően szükségszerűség volt, hiszen a népművelés szak nem állhatott össze másból, mint pedagógiából, andragógiából, filozófiából, esztétikából, lélektanból, néprajzból, művelődéstörténetből, kultúrpolitikából, retorikából, ismeretterjesztésből... és tovább a gépíráson át a mozigépészetig. Népművelés *szak* volt, népművelés nevű *tárgy* nem. A könyvtár szaknak könnyebb volt a dolga: könyvtártudomány létezett, benne könyvismeret, könyv- és írástörténet, Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO), minden. Ezt könnyebben lehetett tanítani, ilyen képzés már régóta folyt az egyetemen, akik tanították, előtte tanulták. De a népművelést előtte nem tanulta senki.

Nem akarom a „hályogkovács” hasonlatot tovább fokozni, de a népművelő szakma sorsa is nagyjából az lett, mint a hályogkovácsé, amikor megjelent a lézertechnika: a mestersege, bármilyen jól megtanulta is, fölöslegessé vált. A népművelés születése, tündöklése és bukása alig fél évszázad alatt lezajlott. Bár a tündöklés se volt igazi tündöklés, egy 1980-as évekbeli fölmérés szerint az értelmiségi szakmák rangsorában az utolsó helyen állt, ha egyáltalán említették. Sőt, a mi nagy évszámunk, 1962, a népművelés-könyvtár szak indulása nincs benne *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiájában*, amelyben Mészáros István 996-tól 1996-ig dolgozza fel a magyar iskolatörténet fontosabb eseményeit. (Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996) És a bukás sem teljes bukás, hiszen a szakma képviselői tucatnyi más néven és módosult szerepkörben – a közösségfejlesztőtől a kul-

turális menedzserig – mindig újrászületnek. Ha pedig „eldobják” őket, akkor is – majdnem – mindig talpra esnek.

A történet nagy paradoxona az, hogy a szívünknek oly kedves név és a hozzá tartozó mesterség egy szakmai tévedésnek és egy diktatúra voluntarista kultúrpolitikájának a terméke. Népművelőre a múlt század ötvenes éveinek elején azért lett hirtelen oly nagy szükség, mert a településeken, idegen testként, megjelent egy addig sosem volt intézménytípus: a kultúrotthon, kultúrház, aztán művelődési otthon, művelődési ház, végül központ. A cél az volt, hogy a műveletlen, tájékozatlan, de főleg ideológiailag éretlen népet művelje, fölvilágosítsa, mert a „szocializmus építése teljességgel lehetetlen a szocialista világnézet győzelemre jutása nélkül” – mint Révai József mondotta 1951-ben, a népművelési munkások harmadik országos értekezletén.

A népművelés tehát abból a többszörös fatális tévedésből származik, amely szerint a szocializmus felépítéséhez a nép egységes szocialista világnézete kell, ami elérhető a „dolgozók kultúréletének” megszervezésével és rendszeressé tételével, sőt a „kultúra” közvetlenül is hathat a gazdasági fejlődésre, a csasztuska például erősíti a munkakedvet, és örökre elveszi a kedvét a lógósoknak a lógástól, az üzemi szarkáknak a köztulajdon megkárosításától. Ebből a tételből semmi sem igaz. Kezdve ott, hogy a szocializmus nem építhető fel, mert nem létezik – legalábbis az akkor elképzelt formában nem. Egy népnek sosem lehet egységes világnézete, nem is szabad ilyesmit megpróbálni erőltetni. Végül a dolgozók kultúrélete fölülről nem szervezhető, s ha mégis megszervezik, a nép számára idegen lesz.

Szerencsére a nagy központi akarat, amely néhány év alatt közel kétezer új típusú intézményt teremtett, sosem tudott a maga steril „tisztaságában” megvalósulni. Először is nem mindenhol épült új kultúrház, sok helyen régi épületeket alakítottak, vagy neveztek át, olvasóköroket, kaszinókat, kocsmákat, a helyi egyletek, polgári körök székházait, munkásotthonokat stb. Ami az emberek számára azt jelentette, hogy az önszervező, helyi kulturális élet régi színterein folyik tovább ugyanaz – csak egy kicsit másképp, más néven, más tartalommal. Olvasni, táncolni, énekelni ugyanúgy kell a szocializmusban is, mint a kapitalizmusban, legfeljebb a polgári méletyt, a magyar nótát, népszínművet, a kispolgári giccset kellett száműzni, s helyettük szocialista eszmeiségű műveket kell elővenni. Ilyenek azonban nemigen voltak. Ismertem tanítónőt, aki nevetve mesélte, hogy a grófkis-asszonyos mesejátékot átírta traktoros lányosra, a papot párttitkára stb. Kiderült, hogy a mese így is, úgy is mese, nem vette észre senki a turpisságot. Nem csak az épületek, a művek voltak ugyanazok, hanem sokszor a „kultúrosok” is. Nem egy kántortanítóból lett kórusvezető, leventeoktatóból úttörővezető, mozigépészből, színjátásban jeleskedő szabómesterből kultúrház-igazgató. Hiába zúzták szét tehát a helyi sport- és kulturális egyleteket, önképző- és olvasóköroket, valamennyi kontinuitás megmaradt, ha másképp nem, a személyekben, az emlékekben. Az agyonideologizált, előreocsált, egynemű – tehát torz – központi kultúra a hozzá nem értő helyi közegen keresztül ugyancsak tökéletlenül, torzíva – a torz torzítása legtöbbször javítást jelentett – jutott el az emberekhez. Ami magyarul azt jelentette, hogy életidegen lózungokba csak belecsempészték a saját életüket, örömeiket, kíváncsiságukat. (Hasonló történt a „kolhozmozgalommal” is, a magyar termelőszövetkezetek egyre jobban kezdtek hasonlítani a magyar gazdákra, s ahol megvoltak az adottságok és lehetőségek, ott a mezőgazdaság sikerághat lett.)

Innen nézve a helyi kulturális élet ösztönös korrigálása pozitívum, de akkor és a minisztériumból nézve nem volt az. Bíró Vera, a terület nagyhatalmú minisztériumi fősztályve-

zetője már 1951-ben fölvetette a népművelő-képzés szükségességét. Kovalcsik József a szakma talán legjobb összefoglaló művében, *A kultúra csarnokaiban* idézi őt: „...ki fogjuk egészíteni a két hónapos mozigépész iskolát a mi négyhetes kultúrotthonigazgató-képző iskolánk anyagával.” Íme a gyorstalpaló gyorstalpalója, amelyből látszik, hogy legalább kétszer bonyolultabb a mozigép, mint az emberi lélek és a helyi közösségek. Előbbi kezelésének megtanulásához két hónap kellett, az utóbbiakéhoz elég volt egy is.

Hamar kiderült, hogy nem elég. Ekkor vetődött föl a felsőfokú népművelő- és könyvtáros-képzés igénye, s bő tíz év múlva meg is indult Szombathelyen. Ki merem jelenteni a magam és az évfolyamom nevében, hogy mi erről az összefüggésről semmit sem tudunk. Annyit csupán, hogy ez szép munka, s ehhez is érteni kell. Amiből, ha jól csináljuk, egykor szakma is lehet. A képlet: társadalmilag adekvát feladat értő elvégzése = szakma. Mi tehát nem szakmát tanultunk, az föltételezné a szakma létét és annak mestereit, akik átadják nekünk a hozzá szükséges ismereteket és tapasztalatokat. Ilyen komplex módon a szakma nem létezett, de létezett rengeteg tudás: művészeti csoportok működtetéséről, közösségek animálásáról, rendezvények szervezéséről, a felnőttképzésről, az ismeretterjesztés módszertanáról stb.

Amikor tehát mi népművelő-könyvtáros diplomát kaptunk – az országban először, hiszen az öt éves egyetemi képzés előbb kezdődött ugyan, de később ért véget –, teljes öntudattal gondolhattuk, hogy a népművelői képzettségünk – legalábbis formailag – magasabb, mint a saját tanárainké. Mit tanultam itt a főiskolán? Nehezen tudnám meghatározni. A tárgyakra sem emlékszem pontosan, nemhogy a tartalmukra. S lehet, hogy tudománytalan, amit mondok, de mintha volna a lexikálison túl érzelmi emlékezet is, minőség-emlékezet is. Ki ne járt volna még úgy, hogy azt kellett mondania, olvastam tőled valami nagyon jót, de nem emlékszem, miről szólt. Az érzelmi és erkölcsi emlékezet is ilyen: van, hat, működik az emberben, legalábbis szeretné. Már nem tudom, mit tanított nekem az órán Kiss Gyula, de a műemlékekre emlékszem, a szókimondására, az általa sugallt hivatástudatra emlékszem, a sok-sok tőle tudott népdalra emlékszem, ha társaimmal találkoztunk, énekeljük, s boldogsággal átéljük őket. Nem tudom konkrétan, mit mondott az irodalomról, a versmondásról Benke Éva, de azt tudom, mi a hiteles megszólalás, mi az őszinteség hullámhossza, amely hat – lélektől lélekig.

Az efféle érzelmi emlékezet persze kevés ahhoz, hogy ez a szakma szakma legyen. Ahhoz több kell, sokkal több. De ha szakma, milyen szakma?

Szerintem a felülről odatett, a központi akaratot végrehajtó „kultúrkomisszár” karikatúra sosem volt érvényes ránk. Lehet, hogy a képzést ezzel a céllal hozták létre, de már 1962-ben éreztük – éppen a gyakorlatból jövő tanáraink és a valósággal való azonnali találkozásunk jóvoltából –, hogy az aufklérista fölfogás nem tartható. Ha a kulturális élet szervezői, fejlesztői akarunk lenni – és akarunk, mert az jó dolog –, akkor vissza kell mennünk az Eötvös József-i elvekhez, vagyis ahhoz, hogy a kultúra nem a „központ” ügye, hanem a népé, s csak a közművelődésnek van létjogosultsága, a nép fölülről vezényelt „művelés”-ének nincs. Nem tudom pontosan, hogy ez mikor érlelődött meg bennünk, de azt hiszem, nagyon az elején. Ezt sugalmazta az élet, s mi közelebb voltunk az élethez, mint a központi párthatározatokhoz. Lipp Tamás könyve, a *Hályogkovácsok*, erről szólt 1979-ben, ami azt jelenti, hogy tíz évnyi gyakorlati munka után az az évfolyam – dokumentálhatóan – pontosan érzékelte, mi a dolga. Bírálta a képzést annak aufklérista szemlélete miatt, de a bírálatához szükséges tudást nagyrészt ebből a képzésből kapta. Luther

Márton nem tudta volna a reformációt elindítani, ha nem lett volna képzett katolikus pap. Mondhatnám nagy bölcsen: a dolgok összefüggnek.

Miért nem lett mégsem igazi szakma a népművelésből (a könyvtárosból lett, sőt eleve az volt)? Egyrészt ilyen rövid időt talán egyik szakma sem kapott. Másrészt előzmény nélküli volt. Harmadrészt: hamis premisszára épült. Negyedrészt – ezekből következően is – sosem fogadta el igazán a társadalom. A népművelők nagyon sok helyen megmaradtak „lóti-futi” rendezvényszervezőknek, társadalmi presztízsük kicsi volt, a pedagógusokénál is kisebb, ami nem lenne baj, ha a társadalom szerintem legfontosabb értelmiségi csoportjának, a pedagógusénak társadalmi elismertsége – és fizetése – nagyobb lenne. De nem nagyobb, s ez a rendszerváltás utáni kormányok talán legnagyobb bűne.

Voltak fontos törekvések elméleti megalapozására és gyakorlati megújítására is, köztük nagyon sok a szombathelyi indíttatású. A „nyitott ház” apostolatától, Beke Páltól, Lipp Mártaig, Földiák Andrásig, Pordány Saroltaig, Balipap Ferencig, vagy a nem „szombathelyi” Vitányi Ivántól Harangi Lászlóig, Novák Józseftől Kovalcsik Józsefig, Hidy Péterig, Koncz Gáborig, Varga Tamásig, Vercseg Ilonáig, Benkő Éváig, Horváth Attiláig és még sorolhatnám a „szakma-csináló” neveket. Egy szakma született általuk, de mire megszülethetett volna, elenyészett. Az első huszonöt évben offenzívában küzdöttünk a művelődési ház és a népművelő elismertetéséért, a következő két évtizedben pedig defenzív, utóvédharcot vívtunk érte – bár itt már a többes szám első személy nem érvényes: én nem vívtam, csak drukoltam érte.

A kérdés az: avítt, hamis törekvés hívei voltunk, vagy amiért lelkesedtünk, jó dolog volt? Minthogy nem tudományos könyvet írunk, nem kell bizonyítanunk érzelmeinket. Mi nagyon jónak gondoltuk azt, hogy a mi megszerzett tudásunkkal képesek lehetünk egy helyi közösség kulturális gyarapodásához hozzájárulni. Romantikus attitűd volt, az biztos. Az is, hogy mindent akartunk tudni, tehát nagyon keveset tudtunk. Hályogkovácsok voltunk, akik lelkesen hadonásztak a bugylibicskával, de szerintem kárt nem okoztak.

Sőt. Érdemes volna megvizsgálni a népművelők szerepét a rendszerváltásban. Most úgy fest, mintha az bizony csak a demokratikus ellenzék, a történészek, jogászok és a pártcsirák, mozgalmak privilégiuma volna. Nem. A művelődési házak, klubok, szabad szellemű közösségeiben, TIT-rendezvényeken, könyvtárak író-olvasó találkozóin is ott érlelődött a demokrácia igénye, a diktatúra elutasítása. Népművelők sokasága dacolt a merev kultúrpolitika tiltó-tűró szabályaival. Ahogy 1956 előtt pl. a Petőfi Körben izzó vitákban készülődött a „népakarat”, ugyanez történt a rendszerváltás előtt kis „Petőfi körök” százaiban a művelődési intézményekben, közösségi házakban, szerkesztőségekben. Zsámboki Árpád például a szombathelyi MMIK igazgatója a nyolcvanas évek elején „merete” vendégül látni az 1956 szellemét őrző Párizsi Magyar Műhelyt, amely az ugyancsak renitens folyóirat, a Pete György vezette *Életünk* jóvoltából járt Magyarországon. A példák számatlanul sorolhatók. Ez a periférikus lét bája – sok hátránya mellett. Nem vagyunk fontosak, tehát többet megengedhetünk magunknak.

Megismétlem: rossz volt a kiindulás és rövid volt az idő. A kutatások szerint a művelődési otthonok többnyire idegen testek maradtak, azokat a lakosságnak csupán öt százaléka tekintette sajátjának, 95 százalék nem. Ezt fölfoghatjuk totális kudarcnak, de csak a kocsmához, a turizmushoz és a kötelező iskolai oktatáshoz képest. Nincsenek többen a templomokban, a sportklubokban, a könyvtárakban, a színházakban, az operában, sőt a mozikban, egyes tévécsatornákon sem. Nem az öt százalék kevés – persze kevés –,

hanem az elvárás volt túlzott. Különösen, hogy olyan fájdalmasan keveset adtunk érte. Hiányos és felületes volt a tudásunk, nem voltak *otthonosak* a művelődési otthonaink – szegényesek voltak vagy hodályosak –, s csak nehezen találtuk meg azt a szerepkört, ami korszerű, ma is fontos intézménnyé tehetné őket: klubbal, kaszinóval, internettel, felnőttképzéssel, önképzésre alkalmas közösségekkel és öntevékeny művészeti és szórakozási lehetőségekkel. De mire megtaláltuk, ezek az igények jobbára elenyésztek(?), vagy találtak maguknak más megvalósulási helyszínt. A művelődési házak, mielőtt szerves részeivé válhattak volna a településüknek, elvesztették politikai és pénzügyi támogatottságukat egyaránt. Jó részük megszűnt, a többi vagy előre, vagy visszafelé menekült, a kocsmá, a diszkó, a kilós ruhavásár, az esztrádműsorok s az e-pontok felé. Amikor megkérdeztem Ráday Mihályt, az egész országban ismert és az egész országot ismerő városvédőt, hogy miként vélekedik a helyi kulturális élet központjairól, azt felelte, ez nem ideológia-, hanem személyiségfüggő. S hozzátette: amíg vannak Lovrencsics Lajosok Nagykanizsán, Márkus Jánosok Cegléden – és szerencsére, még sorolhatnánk a neveket – addig él a városi műemlékvédelem, ha már nincsenek, s nem áll a helyükbe senki, akkor ott a városvédő egyesületeknek is vége. Ez azt bizonyítja, hogy a népművelő – mindegy hogyan került oda és mi a neve –, ha személyiség, hasznos tagja lehet a közösségének. A személyiség fölülírhatja a kultúrpolitikát. De nem írja fölül a hierarchiát. A hetvenes évek közepén, többek közt azért indult meg a népművelő- és könyvtárosképzés tanár szakkal való párosítása, hogy a népművelőnek (könyvtárosnak) legyen egy hagyományosan elfogadott szakmája, lehessen mondani rá, hogy pedagógus is, ha van pedagógus-lakás, megkaphassa, s fölkapaszkodhasson az utolsó helyről az utolsó előtíre. A tanító, a gimnáziumi tanár valaha a maga közegében rangos foglalkozás volt, mire a népművelő hozzájuk fölzárkózhatott volna, addigra azok is elvesztették presztízsüket. A népművelés azért nem válhatott sohasem rangos szakmává, mert mire azzá válhatott volna, a művelődés, a kultúra maga elvesztette rangját, társadalmi presztízsét. A „szocializmus” azt sugallta, hogy az általa közvetített tudás gazdaggá és boldoggá tesz, a kapitalizmus pedig azt sugallja, hogy az anyagi javak tesznek boldoggá, mindegy, hogyan éred el, de a kultúra biztosan fölösleges luxus hozzá.

Az állam pedig, amely már nem szocialista, de még nem is kapitalista, kivonult a kultúrából, részint mert – helyesen – azt gondolta, hogy neki nem kell beavatkoznia az emberek és a közösségek mindennapi életébe, részint azért, mert az pénzbe kerül. Az állam létrehozott tehát egy, illetve – a népkönyvtárakkal együtt – két intézményhálózatot, aztán magára hagyta őket.

A közművelődés nem avult el, ahogy nem avult el Széchenyi István, Eötvös József és Muharay Elemér sem, Kiss Gyula sem. És nem avultunk el mi sem, akik azt tanultuk, hogy a felnőtt emberek továbbtanulása, közösségi élete, aktív, öntevékeny viszonya a művészetekhez, a szőlőmetszéshez és a számítógép-ismerethez jó dolog. Lehet, hogy szégyellni kéne magunkat, mert talán rosszul akartunk jót. De jót akartunk. Szégyellje magát az, aki rosszat akar, vagy nem akar semmit.

(Részlet Szále László: Iskola a láthatáron című könyvéből, amely a 2009-ben ötven éves Szombathelyi Tanítóképző Intézet, illetve Tanárképző Főiskola első negyedszázadáról szól. Kiadja a Dr. Kiss Gyula Kulturális Egyesület, megrendelhető az Egyesület címén: 9700 Szombathely, Ady tér 5.)

Beke Pál

A művelődési otthon és szomszédságai

Bizony furcsa fintora a művelődési otthonok történetének, hogy az oroszok bejövetelét követően betiltott közösségi művelődési formák éppen a hazai kiszolgálóik által szorgalmazott, általuk a gondolkodásmentesség intézményének szánt intézményekben éltek túl azt a bizonyos negyvenöt esztendő. Pedig alaprajzuk hűen tükrözte Zsdanov elvtárs hazai fullajtárainak szándékát. Leginkább egy olyan nagyterem is elég volt, ahová be lehetett terelni ('56 után már persze behívni) az embereket. Az előttük lévő pódiumra aztán felálltak az agitátorok ('56 után már a báránybőrbe bújtatott manipulátorok), és mondták azt az igét, amit a hallgatónak csak elfogadni lehetett.

Jellemző, hogy még a '70-es évek végén is arra hivatkozva szüntették meg az idejüket véletlenül túlélt, a régmúlt időkre hajzó tanyaközponti olvasóköroket, hogy ott „nem lehet tudni, miről folyik a szó”. Mintha óvni kellett volna az ott élő néhány tucatnyi idős embertől az ország belbiztonságát! – szó mi szó, amikor ezzel csúfolódtam, valamelyik főhivatalnok annakidején kioktatott, hogy ezzel kapcsolatban ne viccelődjek! Komolyan gondolták tehát ezt a bornírt dolgot. A szovjetizálás negyvenöt éve alatt féltek az ellenőrizetlen szavaktól, a szabadon születő gondolatoktól, nem vitás. Tán ebből is érzékelhető, hogy 'frontvonal' volt akkoriban a formálisan a szabadidő-szervezésre, a helybeliek művelődésére és szórakozására elterjesztett művelődési otthon, legalábbis az intézményeket telepítők titkolt szándéka szerint. A tisztességes helybéli népművelők kezén azonban az abban szervezett folyamatok sokszor átfordultak valódi közösségi művelődéssé, kapcsolatokat termő együttléteké. Ezek persze a rendszer tömegesen előforduló hibái voltak, korántsem a hivatalos elvárás. Aki intézményi alkalmazottként átélte ezeket az éveket, jól tudja, hogy miképpen kellett üres lózungokkal elfedni, semmitmondó körmondatokkal megvédeni azokat a művelődési otthoni együttléteket, ami kinek-kinek hite és szakmai szándéka szerint mégiscsak megszülettek és zajlottak a falak között, és amivel ha csonkán is, de mégis túlélte a szigorú időket a közösségi művelődés megelőző másfél évszázadának emléke és gyakorlata.

Mert hát mire is való ez az intézmény? Bizony, kikapcsolódásra és pihenésre is. Arra tehát, hogy ott valamit hallgatva és különösen valakikkel valamit együtt, közösen csinálva kikapcsolódjunk a mindennapokból; olyan különleges órákat élve át, amelybe nem tolaikszik be a munkahely, a napi gond, a főnök vagy akár a bármiféle politika. Arra (is) való tehát, hogy pusztán jól érezzük magunkat benne és általa, hogy hazatérve megújultan kezdheessük el a másnapot. Nem hiszem, hogy erről többet kéne szólni itt most, noha jól tudom, hogy konferenciák és szakdolgozatok hosszú sorát összegeztem ebben a pár mondatban, már ami az intézmény szabadidő-szervezési, szórakoztató és andalító funkcióit illeti. Az intézmények ebbéli feladatának ellátása kérdésében, mindennek szük-

ségességében nincs vita senki között. Különösen, ha az intézmények térbeli és anyagi lehetőségeivel pótolni tudják a kulturális ellátásbéli hiányokat, tehát helybe hozzák az énekest, a vers- és prózamondót, a szomorú- és vígjátékot, a hangversenyt, a kiállító művészt, vagy bármi-bárki mást, aki iránt a helybéli emberek érdeklődnek.

Persze ezen felül, ezen túl is van még intézményi feladat. Korántsem a szójáték okán írom, hogy ezek jobbára olyanok, amelyek nem ki-, hanem épphogy bekapcsolnak a mindennapokba; az olyan összefüggésekbe és tudnivalóba, esetleg ismeretanyagba, amelyekben mindenkinek járatosnak illik, vagy éppen kell lennie. A művelődési otthonok e tárgy szerinti tennivalói között ugyan vannak hasonlóságok, de ezek részleteikben mégis mindenütt mások. Egyszerűen azért, mert a másik, a szomszédos vagy akár a távoli településen, ahol az intézmény működik, eltérő az a helyi társadalom és az a gazdasági-társadalmi környezet, amelyben tennie kell dolgát. Ebben a feladatcsokorban (tehát az emberek társadalmi folyamatokba való bekapcsolása során) ugyanis a helybéli állapotok jobbítása, megváltoztatása az intézménynek és népművelőinek a feladata. Például a munkanélküliség oldásának/szűkítésének segítése, a munkavállalásra való képesség kialakítása különféle ajánlatokkal, képzésekkel, tréningekkel. Vagy a közéleti és a közjogi tájékoztatlanság csökkentése/eltüntetése információkkal, előadásokkal, beszélgetésekkel. Vagy akár a helybéli gazdálkodók, vállalkozók, a bármiféle szakmában érdekelttek közötti párbeszéd megszervezése és biztosítása, az érdekeik mentén való tennivalóik (akár termelői, vagy éppen értékesítési szövetkezésre való megtanításuk, vagy akár adózási problémáik megoldásának elősegítése, avagy bármi más, számukra fontos szükségesség) megválaszolása. A nemzeti múlt értelmezése, a közelmúltról és a közeljövőről való párbeszéd. És félreértés ne essék; nemcsak nemzeti és/vagy országos léptékben, hanem regionálisan, megyeiben és helyiben is, különösen, ami a jelenlegi állapotok értelmezését és a jövőbeni lehetőségek taglalását jelenti. Bizony intézményi feladatnak gondolom a helybéli folyamatok folyamatos őszinte elemzését a hatalom mindenkori birtokosai (vagy nevezzük, ahogy manapság illik: a település gazdáit) és a helyben élő emberek, tulajdonképpen választóik között. Sőt, én a népművelők közül azokhoz tartozom, akik úgy gondolják, hogy éppen ez a legfontosabb intézményi feladat, nem lévén helyben más közintézmény, aki ennek bonyolításában/szervezésében közreműködhetne.

Mielőtt tovább fűzöm a szót, a szabad továbbgondolás érdekében két távoli példát említek elsősorban azért, hogy érzékeltessem; Európa szerencsésebb sorsú felén mi módon, és különösen milyen variabilisen gondolkoznak-cselekszenek az odavalósiak emberi viszonyaik fejlesztését illetően. Még a '80-as évek derekán járt egy magyar népművelői csoport egy francia kisvárosban azt tanulmányozandó, hogy ott hányan vannak, milyen célra szerveződnek és miként működnek az ottani városi egyesületek. Érdekelte őket az egyesületek finanszírozása, és az is, hogy együttműködésük mennyire tartós, s hogy a város kötelező feladatainak ellátásában számít-e rájuk, tehát hogy az egyesületekkel miképpen társadalmiasítja önkormányzati munkáját?

Miután majd' mindegyikkel találkoztak, a búcsúestén három ismeretlenre akadtak. Kiderült, hogy ők a város alkalmazásában álló társaság- és közösségfejlesztők, akiknek az a dolga, hogy a város polgáraiból két havonta egy-egy új egyesületet alakítsanak. Ha bejegyezték az új szervezetet, és ha az működni kezdett úgy, hogy tevékenységéhez fedezetet is szerzett (például sikeresen pályázott), állásban maradhattak újabb két hó-

napig. Feladatuk tehát a folyamatos egyesületszervezés, mondhatnánk, hogy az állandó közösségteremtés volt.

Megismerve a szisztémát megkérdezték a polgármestert, hogy miért vállalja, miért szorgalmazza ezt, s végül hol a határ? Mikorra elvárható, hogy a kisváros társadalmá a lehetséges közösségekkel teljesen átszervezett legyen? Mikortól nem lehet megkövetelni tehát tőlük a kéthavonkénti teljesítményt?

Válaszában nem mondott határidőt. Szerinte az idők végezetéig folytatható ez a közösségi fejlesztőmunka annál is inkább, mert mindig vannak/lesznek csoportok, amelyek szükségképpen felbomlanak. Vagy azért, mert időközben teljesítették feladatukat, vagy mert az abban közreműködők megunták a részvételt. Esetleg harag támadt közöttük. És mindig adódnak újak, a korábbi szerveződésektől érintetlenek, vagy olyanok, akiket egy korábban nem gondolt feladat közös megoldása érdekel. A szervezőmunkának már azért sem lehet vége, mert az emberek elfelejtették az egymás közötti együttműködést, a közösségben való munkálkodást. Nem nagyon érdekli őket a másik ember. Nem érdekli őket semmi, csak saját és legfeljebb családi jól-létük. Ő ezt nem tartja elegendőnek, tenni akar ellene. Az ember társas lény, és a véletlenszerű együttléteken, az iskolán és a munkahelyen túl még számtalan közösségbe kell merítenie magát azért, hogy képességeit kifejlessze, hogy ismeretei árnyaltak, hogy világlátása harmonikus legyen. Maguktól immár nem képesek megtalálni társaikat mindabban, ami közösen érdekelheti őket. Még gyakran abban is cselekvőképtelenek, ami az érdekükben áll. Ez a régen bizonyára megvolt képesség szinte mindenkiben kihunyott a megerősödött magánvilág, a televízió meg az autózás, az egész kinyílt univerzum okán. És ha régen sem volt meg, hát most viszont legyen, mert ebben a globálisra vált világban csak a lokalitásba találhatja meg önmagát az ember családján és gyerekein túl, a baráti körökből épülő közösségek által.

A tudatos települési közösségépítés lehetséges határait tágitó másik példám egy ezzel szomszédos kisvárosból való. Itt különös helyi törvényt tevő képviselő-testület működött. Nem hitték magukat tévedhetetlennek, ezért valamikor úgy döntöttek, hogy ha valamilyen fejlesztési feladat a városka területéből egy meghatározott négyzetméternyi területet, hosszúságot vagy magasságot elér, illetőleg ha egy meghatározott létszámon felül érinti a lakosságot, határozatuk csak egy hónap múltán válik hatályossá. És az is csak akkor, ha azt nem támadja meg senki.

A „támadás” szabályos kellett legyen. Legalább két helybéli lakosnak egyesületet kellett alakítania a döntés megváltoztatása céljából. Ha ezt megtették, és bejelentkeztek a polgármesterségen, és ugyanannyi időt kaptak az adott téma új, saját variánsának elkészítésére, mint amennyi ideig a testület foglalkozott azzal, egyidejűleg ugyanannyi pénzt kellett a rendelkezésükre bocsátani, amennyibe a hivatalnak az eredeti került. Ha elkészültek, variánsukat az előzővel együtt nyilvánosságra hozták, majd a testület szavazott arról. A második döntés éppen úgy halasztott hatállyal lépett életbe, mint az első, és azt megváltoztatandó is lehetett a helybélieknek szervezkedni, és ha szervezkedtek, időt és pénzt kellett adni, és így tovább. Elvileg a végtelenségig, de föltehetően mégsem addig. Mert ha kiderült, hogy valaki már csak kekeckedni akart, akkor erről őt a változásokat igénylő többség rövid úton négy szemközt lebeszélte.

A szisztéma megismerésekor az utcák egyirányúsításáról volt szó, és már a harmadik variációt gyúrták. A vendégek nem tartották operatívnak ezt a megoldást, hiszen mikor jutnak a végére? Kiderült, hogy bizonyára sokára. De hát miért is kellene hamar a végére

jussanak? – kérdeztek vissza a vendéglátók. Hiszen csak az a fontos, hogy ne parancsra történjenek a dolgok, s hogy mindenki elfogadja majd, ami kialakul.

A látogatók egy olyan országból érkeztek, ahol az autókkal való behajtási irányt szakemberek szabályozzák, és hogy ilyenkor majd ki merre menjen, azt sem akkoriban, sem most nem szokás megkérdezni senkitől. Nem értették tehát, miről beszélnek az 'elfogadást' illetően. Hiszen aki nem fogadja el, azt megbüntetik! De ők ingatták fejüket, és elmagyarázták, hogy végül is mindegy, mi honnan egyirányú. Az a fontos, hogy a helyben lakók tudják, értsék és megéljék azt, hogy a dolgokat ők döntenek el. Minden részletkérdés rájuk tartozik. Hiszen nem csak itt laknak; közükhöz is kell legyenne hozzá!

A speciális teljesítmény-elszámolás szerint dolgozó helyi társaság- és közösségfejlesztők, valamint a halasztó hatállyal működő döntésekről szabad variációkat engedő városka példáját sokszor és sokfelé elmondtam már a hazai polgármestereknek, gúnyos kacajra fakasztva őket mindkét történettel. Belátom, hogy a magyar települési vezetőkre és a képviselő-testületekre szakadt számtalan civilizációs hiánypótló feladat mellett egyelőre illuzórikus ilyen gyakorlatot honosítani, és hasonló helyi törvényt tenni. Erre még várakoznunk kell legalább annyi békebeli esztendő, amennyire a franciáknak (szerencsésebb történelmük okán) a második világháborút követően részük volt. De az önkormányzatok és a művelődési otthonok már mai körülményeik között is alkalmazhatnának olyan, mindezekre hajazó közösségfejlesztési eljárásmodokat, amelyek gyorsíthatják a helybéli társadalom barátságos, őszinte és szolidáris viszonyait.

Mert bizony úgy gondolom, hogy az egész művelődési otthoni működés többek között azért létjogosult, hogy közreműködjék a helybéli társadalom barátságos, őszinte és szolidáris viszonyainak kiépítésében. Ehhez azonban elsősorban nyitott és őszinte közélet kell. Ezt persze jó lenne országosan is megélnünk, de ha ezt (egyelőre) nem lehet, mert kialakítása meghaladja lehetőségeinket, legalább a település léptékében kell megteremteni azt. Ha 'fentről' nem szólnak barátságos, őszinte szavak, ha az állam és az önkormányzatok, tulajdonképpen az állam és az emberek közötti szolidaritás hiánycikk, legalább ott, ahol élünk, nekünk kellene ezeket maga-magunknak és egymás között létrehozni.

Egy hajdani (megjegyzem, akkoriban ugyancsak illuzórikus, leginkább a hatalmas kultúrcentrumokat építtető pártállam felelőseinek bosszantására fogalmazott) elképzelés szerint a 'közösségi terek' lakás közelben kell(ene) legyenek úgy, hogy azokat otthonról rövid, mondjuk maximum 10 perces sétával el lehessen érni. A nyolcvanas évek elején megismert nyugat-európai közösségfejlesztési szakirodalom ugyanezt a távolságot 'szomszédsági' léptékűnek mondja. A 'szomszédság' az a környék, amelyen belül még ismerik egymást az emberek, a családok, a gyermekes anyukák, az idősebbek és mindenki más ott lakó. Ahol még köszönnek egymásnak. Amely 'szomszédságban' élve még átmehet a feledékeny háziasszony tojást vagy petrezselymet kölcsönkérni, ahol a ledorongolás kockázata nélkül lehet megcsodálni valakinek a kertjét, hiszen szívesen visszafogadják az érdeklődőt a náluk való bábéskodásra annál is inkább, mert ismerik. És itt, a 'szomszédságban' jól ismerik egymást a fiatalok is, netán csapataik is az egy-helyütt, a közelben lakás szerint szerveződnek.

Általunk általában nem értékelt és nem átgondolt, jobbára pusztán csak megélt állapot ez a helyben, a valakikhez közelben-lakás. Pedig olyan helyzeteket, állapotokat és értéket rejt, amit semmi másban és sehol másutt a világon meg nem találunk. Az ismeretséget

és az ismertséget jelenti, a szoros egymáshoz-tartozást, az olyan közeli együtt-élést, ami bár kötelezettségeket nem, sajátos kötelességeket mégis hordoz. A legegyszerűbben úgy érthető meg ez az egész, ha mindenki átgondolja saját életterét, háza/lakása környékét és környezetét, az odavalósi arcokat, a hozzájuk tartozó életkeletet és sorsokat és azt a sajátos viszonyrendszert, ahogyan hozzájuk és rájuk hangozódik. Jól meg- és átélhető mindez különösen akkor, ha hosszabb távollétet követően a sok ismeretlen településen át haza igyekszünk; az otthon nem a kerti kapunál vagy az előszobaaajtó mögött kezdődik, hanem már jóval előtte. Már abba a bizonyos 'szomszédságba' megérkezve.

Tulajdonképpen az lenne a jó, ha ezekben a szinte mindenütt még bizonyára feltáratlan határú 'szomszédságokban' élő emberekben megerősödhetne a lokalitás értéke úgy, hogy tudatosuljon bennük ez a különös helyi érték, és ennek elfogadása, netán öröme. A hasonlóképp ott élők alaposabb megismerésének igénye és elfogadásuk, a velük való esetleges együttműködés. Ennek legegyszerűbb módja a helybéliek, az egy környéken lakók egyesületei megalakításának szorgalmazása. Persze nem lehet 'csak úgy' együttműködést szorgalmazni/szorgalmaztatni; ahhoz kell egy közösen felvállalt cél- és feladatrendszer, ami mentén kikristályosodnak nemcsak a tennivalók, hanem a még nem ismert vezéregyéniségek és a különféle szerepeket betöltők is. Erre a legalkalmasabb (megjegyzem: egyidejűleg a leghasznosabb) a helybéliek együttléte feletti közös 'tető', a számukra kialakított és az általuk működtetett közösségi tér.

Nem nagy intézményre gondolok! Csak egy-két szobára, esetleg kicsi kertre a környékbeliek közös nappalijaként a kisgyermekes anyukák, a gyerekek, az ifjak, az ifjú felnőttek és például a horgászok, a kertbarátok, a modellezők és még bárki más környékbeli mániákus, no meg az idősek, esetleg a közös főzés, a közös név- és születésnap vagy bármilyen más örömteli összejövetel számára úgy, ahogyan az elmúlt másfél évszázadban (a Vörös Hadsereg bejöveteleig) szokás volt ez szerte Magyarországon. Vagy ahogyan az államkapitalizmustól, a szovjetektől mentes európai országok mindegyikében természetes a polgárosodás kezdeteitől mind a mai napig. Egy adott 'szomszédság' közösségi tere semmihez és senkihez nem kell kapcsolódjék, ezek mindentől és mindenkitől független (csak éppen a környékbelieknek elkötelezett) autonóm szerveződések. Ott kell, és persze csak ott lehet megszerveződniük, ahol azt a helybéliek közösen akarják; ez az intézményecske és tevékenység-ajánlata senki másnak, csak nekik alárendelt.

Hiszen egyszer csak kiderült a Szombathelyhez kapcsolt Herényben, hogy a helyben élők felmenői saját kezükkel épített egyesületi székházát, amit (a korabeli szokás szerint) 1950-ben államosítottak, majd később a város nagy művelődési központja telephelyének minősítették, el akarja adni a város. A helybéliek összecsendültek és nem engedték. Kérték, adják nekik. Üzenték, hogy ha alakítanak valamilyen szervezetet, annak odaadják. Alakítottak, megkapták. Így már vagy évtizede, hogy a herényiek saját egyesülete működteti a művelődés helyi házat maga-maguknak. Az történik benne, ami nekik fontos. Szerencsés véletlenek folytán ma már háromszor nagyobbra nőtt, teljesen megújult. Véletlen? – dehogy! A benne szervezett teljesítmény szükségszerű eredménye. Hajdúnánáson, Derecskén a fiatalok a város bezárt moziját kérték el maguknak. Úgy kapták meg, hogy garantálni kellett a filmvetítést saját rendezvényeik mellett. Vetítettek is tehát, meg saját fiatalos rendezvényeiket is megtartották, és pályáztak is, hogy működni tudjanak. Manapság nemcsak mindkettőjük tevékenysége, hanem épületeik is megújultak. Ez sem véletlen. Évtizednyi teljesítményük logikus folyománya.

Persze nem kell egy város településrészeibe elképzelt 'szomszédsági' közösségi tereket önkormányzatilag „kiépíteni”, ettől Isten mentsen! Ezzel éppen a dolog lényegének tartott önkéntesség veszne el. Ilyen már volt Magyarországon akkor, amikor az állam felépítette, és mintegy adományként odalökte az intézményeket. A '80-as években ennek fordítottjaként még az az örület is előfordult, hogy a meglévő, de teljesen üres művelődési otthon közvetlen szomszédságában, annak tűzfalához építették a somogyi pogányszentpéteriek ugyancsak a közösségi művelődést szolgáló egyesületi székházukat pusztán azért, mert az a sajátjuk lehetett.

Segítheti azonban az önkormányzat ezt a reménybeli rendszert például helyiségekkel, ha vannak önkormányzati tulajdonúak a különféle 'szomszédságok' környékén. Segítheti e célból pályázható pénzzel is, ami néha az alapítást könnyíti, máskor a működtetési költségekhez való hozzájárulást jelenti, vagy, ha van miből támogatni ezeket, úgy mindkettőt egyszerre gyámolítja. Segítheti alapításukat és működésüket a meglévő önkormányzati művelődési központ időleges odafigyelésével és alkalmi szakértelmével is, hiszen nagy könnyebbség lenne a 'szomszédságokban' működő reménybeli közösségi terek számára, ha alkalmanként odamehetnének néhány tervezett programjuk előkészítését megbeszélni, vagy bármiféle szakmai tanácsot, akár pályázatírási közreműködést kérni.

Ha néhány év, akár évtized múltán kiépülne városainkban a 'szomszédsági' léptékű közösségi terek hálózata, más értelmet, más funkciót nyerne az esetleg még létező „nagy” intézmény is. Mert bár az egyszerű, a hétköznapi, a különféle speciális eszközöket és tanácsadót/szakértőt nem igénylő közösségi élet ezekben a reménybeli intézményekben zajlik-bonyolódik majd nap mint nap (és így a művelődési központ mentesül ettől az egyébként általa elláthatatlan funkciótól), attól még az azokban felmerült eszköz- és szakemberigényes tevékenységek megszervezése még feladata marad, sőt! A majdanán kialakuló rendszer nem úgy hat egymásra tehát, mint ahogyan az a korábbiak, a telephely-logikával szervezett intézményrendszerek esetében előfordult, nevezetesen, hogy az általában a nagy, a központi intézmény nagy ritkán „kitelepített” bizonyos szakmai szolgáltatásokat (ismeretterjesztést, műsoros estet stb.) kicsi telephelyére – ezt felejtjük el! Ez a kulturális „gondoskodás” az állami ellátórendszerek logikája szerint való volt, és teljesen nélkülözte azt, amiről most szólnunk. Ez pedig nem más, mint a polgári társadalmak alapja; az önkéntesség, az öntevékenység, az önkormányzás, az önzorgatás. Az elképzelt reménybeli rendszer valódi hozadéka éppen ennek újbóli megtanulása, elsajátítása. E nélkül a társadalmi gyakorlat nélkül képtelenség visszatérni az elfelejtett magatartásformákra, a polgári demokráciák magabiztos emberi habitusára, ami itthon is sajátja volt minden országlakosnak. Valamikor.

Gondoljunk csak a Pál utcai fiúk markáns határozottságára, holott csak rövidgytás külvárosi gyerekek voltak! Gyermekded szándékaikat már serülő korokban is az akkor társadalmilag elfogadott normák/formák között valósították meg; egyesületet működtetnek közös céljaik keretében. Szokás manapság megmosolyogni a gittegyületet, és lesajnálóan szólni egyidejűleg minden hasonló közös együttműködésről. Eközben pedig elfelejtjük, hogy a regény főhősei gyerekek; felnőtt korokban nyilván nem ilyen infantilis célra, hanem felnőtt szándékaik szerint szervezték meg maga-magukat. Tudták, hogy hogyan és miképp, hiszen gyakorlatot szereztek benne.

A művelődési központ és az ajánlott 'szomszédsági' közösségi terek közötti szervezetszerű összefüggésre, a kicsik központi/intézményi igazgatására, vezérlésére és befolyá-

1 tudomány és társadalom

solására tehát egyáltalán nem gondolunk. Ám arra igen, hogy az azokban felmerült bármiféle szakmai óhajt és igényt azonnal felkarolja a 'nagy' intézmény, és a maga felszereltebb és tehetősebb lehetőségeivel, és ekkor immár saját falai között meg is szervezi. És ekkor majd azok, akiknek érdeklődése rokon a másutt, tehát a más szomszédságokban megalakult és működő közösségi tereket használókkal, a nagy intézmény falai között egymásra is találhatnak.

Helyi társadalmaink jövőbeni arculatát/működését a szerencsésebb sorsú nyugat-európai városok mai társadalmi állapotában lelhetjük meg. Ezek sem mentesek az egyéni/családi egzisztenciális problémáktól, a globalizáció okozta feszültségektől, a mindettől (és még sok mástól) elsivárosodó lelki leépüléstől. A munkavállalás, a megélhetés szempontjából sem olyan harmonikusak, mint amilyennek távolról látszanak, de tömegesen kiépült közösségi helyszíneik és szervezeteik, azok kiszámítható támogatottsága, és a mindezek működésének eredményeképp kialakult szolidaritás, a nagymérvű (és alapvetően ugyancsak civil) szociális háló olyannyira segít/könnyít rajtuk, hogy az számunkra nemcsak irigylésre méltó, hanem elérendő, megvalósítandó állapotot is jelent. Mert félreértés ne legyen; a fentiekben leírt struktúrák kialakítása és támogatása nem cél, hanem eszköz arra, hogy a még meglévő életerő ne vesszen el, hogy a még mindig lefojtott egyéni energiák felszabaduljanak, és szabályozottan beáramolhassanak a település, a nemzet megújítását tápláló csatornába. (Szépen körülírja e szemlélet szellemtörténeti beágyazottságát Für Lajos Fölrepülni rajban c. emlékirata bevezető oldalainak történelmi elemzésében – Püski Kiadó, Budapest, 2007, 417. o.) Ahogy tehát ők odakünn (szerencsésebb történelmi sorsuk miatt alapvetően szervesen fejlődve) polgárosodásuk kezdetétől alakíthatták lépésről-lépésre ebbéli viszonyaikat, úgy kell nekünk is itt idebent (igaz, lehetőleg gyorsítva) rendszerében hasonló, kivételében az adott városra igazított variánst megvalósítanunk.

Kékesi Kun Árpád

A rendezés színháza és/vagy a rendezői színház

A színháztudomány elmúlt fél évszázadának számottevő fejleménye, hogy különös figyelemre tett szert a rendezés (a *mise-en-scène* vagy az *Inszenierung*), amelyet azonban a róla szóló diskurzus részben gyakorlati kategóriává, részben metodológiai fogalommá merevített.¹ A rendezésnek a produkció (az előadások megalkotása) felőli definiálása többnyire az „alapító atyák” nézeteinek újraélesztése, és a „modern idők” színházművészeti viszonyai közé illesztése által történt. Pl. egy 1964-es, a rendezés diskurzusát tekintve viszonylag korai áttekintés jórészt a közös értékek hiányában, illetve az alkalmi, az (egyéb-ként definiálatlanul hagyott) szentségben immár nem részesülő közönség részvételében, tehát az elidegenedés társadalmába való beágyazottságban látta a kortárs színház fő problémáját, amelynek megoldását, a *mise-en-scène* mint szcenikus mise rektifikálását a rendezőre testálta. A történelmi szükségszerűség „a szintézis és interpretáció egységesítő elveit” diktálja,² amelyek a rendező egyéni kreativitásán át érvényesülve lehetővé teszik, hogy újjáteremtődjenek „a »színháznak a maga legigazabb formájában« való létezéséhez szükséges feltételek”.³ A színpadformák változnak, a rendező feladata mégis változatlan: „a különböző művészetek harmonikus összevegyítése”, az egység létrehozása a színpad piktorialis, fakszimile, expresszionista vagy teátrális formái közepette.

Patrice Pavis három évtizeddel későbbi, ma is széles körben használt színházi szótárának öt oldalas *mise-en-scène* szócikke csupán annyit módosított ezen az elven, hogy mellőzte a modern lamentációt, és a „totalizálás igényeként” jellemezte a térbeliesítést, az összehangolást, valamint az értelem nyilvánvalóvá tételének eljárását. Ezek folyamánként ugyanis „a rendezésnek organikus, teljes rendszert kell alkotnia, olyan struktúrát, amelynek minden eleme illeszkedik egymáshoz, és amelyben semmi sem marad véletlen, hanem meghatározott funkciót tölt be az egész koncepciójában”.⁴ E *conception classique* azonban kizárólagos helyet kapott a rendezés meghatározásában, s noha érződik Pavis abbéli törekvése, hogy (a szócikk pontokban való kifejtésének folyamatában) teoretizálja a *mise-en-scène* fogalmát, mégis megmarad az egyértelmű gyakorlat elméletbe bonyolításának szintjén.

A rendezés, mint igen összetett, de részfolyamatokra bontható *techné* elgondolása⁵ tehát jórészt azokat a gyakorlati megfontolásokat tükrözi, amelyek a 19-20. század fordulóján konkretizálódtak. Sőt „a Színház Művészetének reneszánszába vetett hitet a rendező reneszánszába vetett hittel” azonosították,⁶ s egy színházi *uomo universale* alakjában vélték összesűrűsödni „az egység”: „a műalkotást egyedül éltető dolog”⁷ megteremtéséhez szükséges erőket. Harmónia, totalitás, egyetlen akarat és szellem, ellenőrzés, homogenizálás: e kifejezések köré szerveződnek II. György, Antoine, Brahm, Sztanyiszlavszkij, Appia, Craig, Granville-Barker, Copeau és mások írásai, és a rendező munkájának kritikai

megítélését szolgáló mércévé szilárdulva még ma is ezek köszönnek vissza a színházi közgondolkodásban. Az ily módon lapidárisra merevített gyakorlati kategória azonban gátolja a rendezés többértelmű problematizálását, mert részleges törekvésekből általánosan alkalmazandó szisztémát absztrahál ahelyett, hogy „historizálná” e törekvéseket. Ha viszont történetiségében szemléljük azokat a műveleteket, amelyek egyes 20. századi rendezők munkáinak alapjául szolgáltak, számtalan termékeny ellentmondást találunk, amelyek doktriner módon sem szabványosíthatók. Sőt állandó mozgásban tartják a „rendezői színház” nem nagyformátumú tehetségek soraként, inkább kulturálisan determinált (eltérő ideológiai implikációkat felfedő, nyelv és test, *logosz* és *opszisz* stb. viszonyában különböző felfogásokat artikuláló) tendenciákként értett alakulását.

A rendezővel szemben sablonosan támasztott kettős követelmény – az előadás megszerzése és ellátása az individualitás pecsétjével – főként az alteritás összefüggéseiben, nevezetesen az autonóm színházművészet eszméjének kialakulása felől érthető meg. Egyrészt, a 19. század második fele előtt a világitás, a térkonceptió, a díszlet és a jelmez csak részleges színházi jeleknek számítottak, hiszen a funkciójuk szinte kizárólag illusztratív volt. Évszázadokon keresztül a szerző, a játékmester, a vezető színész vagy az intendáns tiszte csupán a beszéd és mozgás koordinációjára terjedt ki. (Még a gyakran *Ur-Regisseur*ként emlegetett Goethe is a deklamálást és a testtartást tartotta a játék és a színpadkép fő elemeinek.) Másrészt, a színházi kommunikáció a színész és a néző vonatkozásában valósult meg, amely a dramatikus színház tradícióján belül a drámában sűrűsödő érzelmek-gondolatok dinamikájának, azaz a drámaíró alkotásának tolmácsolását jelentette. Ebben a kétpólusú rendszerben, amely valójában a drámaíró és a néző között zajló színházi előadást célozta, a színész a csatorna szerepét töltötte be, akinek hírneve attól függött, hogy milyen híven, azaz milyen egyéni intenzitással és természetességgel tudja közvetíteni a szerző kreálta világban ágáló figurát, rajta keresztül pedig magát e világot.

Az összetett jelrendszer megszervezése, illetve a dramatikus eseményeknek a kontextus figyelembevételével történő értelmezése akkor vált megkerülhetetlenné, amikor a 19. század közepén egyes technikai eszközök lehetővé tették, hogy a színházi jelek rendszere radikálisan kibővüljön, az uralkodó történelemszemlélet és filozófia pedig megkövetelte, hogy precízen kidolgozott történeti és társadalmi keretbe illesszék a színpadi történéseket. Így a rendező a romantikus/historizáló és realista/naturalista tendenciák melléktermékének is tekinthető.⁸ A pozitívizmus mellett persze nem hanyagolható el azon életfilozófiák és (össz)művészeti törekvések hatása sem, amelyek az antinaturalista színházi trend (legkorábban a szimbolizmus) kialakulását ösztönözték. Ez pedig éppúgy megkívánta a színházi előadás *Gesamtkunstwerk*ké transzformálását, illetve a láthatatlan erők összjátékának a látható dimenziójában való értelmezését, amelyeket a rendező kettős funkciójaként jelölt meg. A rendezés így válhatott a szervezés és az alkotás egymást feltételező eljárásainak gyakorlatává, amely mögött azonban észre kell vennünk az interpretáció aktusának döntő jelentőségűvé válását. A konkrét gyakorlatot normalizáló szemlélet ezt mulasztja el, sőt legfeljebb a jelentés konkretizálását érti interpretáció alatt, így nem is juthat arra a belátásra, hogy épp az erről a műveletről alkotott elgondolások változása befolyásolta legnagyobb mértékben a rendezés történeti jelenséggé válását. Ennek kutatása közben pedig a *Regietheater* azon sajátosságára is felfigyelhetünk, hogy az előadásmódok alakulástörténete nem kizárólagos alapon működik, azaz nem egymást

leváltó paradigmák sorozatát láttatja, mint inkább kölcsönhatásban lévő játéknyelvek át- meg átrendeződő repertoárját.

Az avantgárd és/vagy „forradalmi” törekvéseknek köszönhetően az interpretáció, mint a rendezés fő művelete már a 20. század elején sem kizárólag a jelentés megkeresését és érzékletessé tételét célozta. Pl. Mejerhold folytatta a dramatikus színház tradícióját, de meg is tagadta azt, amikor lemondott az egységes műalkotás létrehozásáról (a különböző művészeti nyelvek szintetizálásáról), illetve egy fiktív világ (re)kreációjáról. Mégpedig úgy, hogy közben az értelmezendő dolgok keretéből nem emelte ki a színészt és annak testét. A naturalizmus a nyelv látványát tette elsőrangúvá, a szimbolizmus viszont a látvány nyelvévé. Ám mindkettő olyan nyelvi fikció színpadi megalkotásában volt érdekelt, amely megengedte, hogy a néző a színészen, vagyis a testi jeleken „keresztülpillantva” csupán a játszott figurát „érezkelje”. A biomechanika és „az egyenes vonalú színház” elgondolása⁹ azonban lehetővé tette, hogy a színészi test ne áttetsző jelölő, hanem olyan jelkomplexum legyen, amely a színpad konstrukciós jellegének kiaknázásához járul hozzá. A kinézisből kiinduló, és nem jelintegrációval végződő színpadi értelmezés Mejerhold-féle gyakorlata erőteljesen átalakította a rendezés korai kategóriáját, ahogy később Brecht, Artaud és Grotowski elméleti szövegekben is reflektált, illetve számos performansz-színházi rendező munkáiban explicitté váló eljárásai. Mindezek eredményeként a rendezés módozatainak olyan pluralizmusa jött létre, amely – mint a rendező figurájára alkalmazott metaforák meglepő változatosságából is kitűnik¹⁰ – szétfeszíti az uniform kategória kereteit, de nem vulgarizálható az „ahány rendező, annyi eljárás” relativizmusába. Elvégre nem a kreatív tehetség szeszélyes megnyilvánulásairól, hanem a praxis kreatív példáiról van szó, amelyek a jelenbe nyúló hatástörténettel bírnak, és állandóan változ(tat)va (egy-mást) ma is folyamatosan írják (át) a 19-20. századi színház történetét.

Ezt reflektálja a közel egy évtizedes – az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok két projektje, a Magyary Zoltán-, a Bolyai János- és az Eötvös-ösztöndíjak által lehetővé tett – kutatás eredményét összefoglaló, *A rendezés színháza* című könyv, amely az ún. rendezői színház főbb jelenségeinek történeti áttekintésére vállalkozik, a 19. századi realista-naturalista kezdeményezésektől a napjainkból kiemelkedő totális vagy posztdramatikus színházi tendenciáig. A könyv a hatástörténet szempontjából kivételes fontosságú rendezőknek a színházról, az előadásról, a reprezentációról vallott nézeteit szoros összefüggésben tárgyalja a konkrét színházi rendezéseikkel. A színrevitel történeti alakzatait tizennégy fejezet domborítja ki, amelyek részletes leírását adják az egyes alkotók nevéhez köthető törekvéseknek a történelmi, társadalmi és lélektani irányultságú realista színházról az epikus és kegyetlen színházon át a képek színházáig. A kiemelten tárgyalt rendezők munkásságának elemzése közben a fejezetek más színházi alkotók munkáit érintik is, sőt kitérnek az egyes korszakokat meghatározó színházi tendenciákra, erővonalakra. A könyv nem elhanyagolható célja a pontosítás: a többé-kevésbé ismerni vélt – a teatrológia diskurzusa által teljességgel kanonizált – színházi alkotók munkái körüli félreértések tisztázása, amelyek a rájuk hivatkozó színház-történeti és -elméleti írások egész sorában köszönnek vissza. A tanulmányok ezért „hátrébb lépnek egyet”, és nem általánosságban, nem is egyes teljesítményeket kiragadva szólnak az említett rendezők gyakorlati-elméleti tevékenységéről, hanem részletekbe menően, a belső összefüggések maximális feltárásának igényével. S közben sajátos módon újraírják másfél évszázad európai színház-történetét.

A monográfia tehát a jelentős és széleskörű hatást kifejtő színházi alkotókra koncentrálnál, pontosabban a rendezésnek azokra a – fentebb taglaltak értelmében – történetileg változó alakzataira, amelyek a hatástörténet szempontjából megkerülhetetlennek tartott rendezőkhöz kapcsolódnak. (A cím épp ezt a koncepciót tükrözi, szemben a rendezői színház hagyományos megnevezésével.) Nem vállalkozik az enciklopédikusságra, azaz nem célja, hogy minden valaha élt, vagy figyelemre méltó előadást készített rendező szerepeljen benne. Ellenben azokra fókuszál, akiknek munkássága mérföldkövet jelent a 19-20. századi színház történetében. Ily módon vázolja a hazai folyamatok világszínházi kontextusát is: olyan háttérrel teremt, amely előtt még inkább kirajzolódhat az „utánjatszás” tradíciójára épülő magyar törekvések historiográfiai relevanciája.

Az egyes fejezetek sem törekszenek a teljes felsorakoztatásra, mert nem maradéktalan pályaképet igyekeznek megrajzolni, hanem az adott rendezők életművén belül konkrét kérdésekre választ találni. Olyanokra, amelyek 1. a kiemelkedő előadásokat, 2. a bennük és az elméleti írásokban konkretizált színházfelfogásokat, 3. a klasszikus és a „kortárs” drámák színpadi értelmezését, 4. a színrevitel műveleteit (elsősorban a szcenográfiát és a különféle kifejezésformákat), 5. a nézőnek szánt szerepeket és 6. a kialakult játéktechnikákat érintik. A könyvben bőséggel szereplő konkrét munkák épp ezért inkább paradigmatis példaként funkcionálnak, nem pedig felsorolt „tényeknek” tekinthetők. E példákat a fejezetek aprólékos elemzésnek vetik alá, gazdag információs anyag átadására és annak alapos kommentálására törekedve. A szöveget olyan képek egészítik ki, amelyek nem pusztán illusztrációkként szolgálnak, hanem az elemzés megkerülhetetlen részét képezik. A könyv mind a megközelítés és tárgyalás módjában, mind a szöveg nyelvében érvényesíti a tudományosság igényét, azaz teoretikus keretbe ágyazza a történeti vizsgálódásokat. Különös hangsúlyt fektet a rendezők által készített vagy tervezett (de meg nem valósult) előadások poétikai megformáltságának a színházi jelek rendszere felől történő értelmezésére. Ugyanakkor a kortárs színházelmélet fogalmait és eljárásait használva példát kínálva a teória gyakorlatban történő alkalmazására. Jóllehet a színház-történet lényegi problémáját jelenti az a tény, hogy a legfontosabb forrás, az előadás, ontológiai státuszából következően hiányzik a vizsgálható anyagok közül, a történeti munkák jó része nem is igen próbálkozik a fennmaradt emlékek alapján (nem rekonstruált, sokkal inkább a kutató fejében *meg-*) konstruált előadások analizálásával, főként nem a színházi jelek létrehozása és befogadása szempontjából. *A rendezés színháza* azonban épp az előadások, a színházi jelentésképzés folyamatának elemzésére koncentrálnál, miközben vázolja a rendezői életművek összetettségét, irányait is.

„Mint rendező nagyon jól tudom használni azokat, akik csak ülnek a seggükön és gondolkodnak. Még ha a tudósoknak nincs is fogalmuk róla, hogyan kell egy darabot a színpadon életre kelteni, amit nyújtanak, az számomra nem holt anyag.”¹¹ E Peter Steinre jellemző pikírt kijelentés nem feltétlenül üdvözlendő módon erős oppozícióba rendezi a teóriát és a praxist, mégis felvillantja annak esélyét, hogy a teatrológiai kutatások eredményei végső soron beépülhetnek oda, ahonnan kiindultak: a színházba. Reményeink szerint pedig e könyv, amely tudományos igénnyel készült, mégis felvállalja a magas szintű ismeretterjesztés feladatát, olyan típusú „tudásanyag” példája lehet, amely revideálja a színház-tudománynak a „színházi berkekben” hangoztatott sovány elismertségét, illetve az akadémiai körökben tapasztalható sajnálatos alulértékelttségét. Mindemellett olyan horizontot nyit, amelyben egy művészeti ág legutóbbi másfél száz esztendejének

legjelesebb törekvései az európai kultúra egészét meghatározó kezdeményezésekként válnak láthatóvá.

(Kékesi Kun Árpád: *A rendezés színháza*, Osiris Kiadó, Budapest, 2007. A monográfiát a szerzői előszó közlésével ajánljuk olvasóink figyelmébe.)

Jegyzetek

¹ Az utóbbiról részletesen lásd: Kékesi Kun Árpád: *A rendezés színháza avagy a mise-en-scène művészete*, in: *Színház, kultúra, emlékezet*, Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2006.

² Helen Krich Chinoy: *The Emergence of the Director*, in: *A Source Book of the Modern Theatre* (szerk.: Helen Krich Chinoy és Toby Cole), Peter Owen, London, 1964, 9. o.

³ Uo. 77. o.

⁴ Patrice Pavis: *Dictionnaire du théâtre*, Dunod, Paris, 1996, 211. o.

⁵ Vö. Nánay István: *A színpadi rendezésről*, Magyar Drámapedagógiai Társaság, Budapest, 1999, 35-74. o.

⁶ Edward Gordon Craig: *On the Art of the Theatre*, William Heinemann, London, 1912, 177-178. o.

⁷ Uo. 157. o.

⁸ Vö. David Whitton: *Stage Directors in Modern France*, Manchester University Press, 1987, 13. o.

⁹ Vszevolod Mejerhold: *A színház történetéről és technikájáról*, in: *A teatralitás dicsérete. Orosz színházelméletek a XX. század elején* (szerk.: Tompa Andrea), OSZMI, Budapest, 2006, 237. o.

¹⁰ Vö. Susan Letzler Cole: *Directors in Rehearsal. A Hidden World*, Routledge, London and New York, 1992, 5. o.

¹¹ Peter Brook és Peter Stein: *Titánok duettje* (ford.: Szántó Judit) = *Színház*, 1991. 3. szám, 24. o.

Novotny Tihamér

Felforgató esztétizmus, avagy „flört az antimúzsával”: Nádasdy János művészete

A hosszabb kényszerű szünet után újraindított *Duna-Part* című folyóirat 2007/1-2. összevont számában jelent meg az a tanulmányom Nádasdy János képzőművésze-ről, amelynek a *Flört az antimúzsával* főcímet adtam. Ez a metaforikus szókapcsolat, amely a művészt jól ismerő Heinz Thiel teoretikus művészettörténész tollából származik, olyan találóan és szemléletesen határozza meg Nádasdy művészetszemléletének lényegét, hogy kénytelen voltam kölcsönvenni írásomhoz.¹ Nádasdy ugyanis minden idegszálával az élet élet-szerű, közvetlen, olykor tehát megdöbbenőnek, rútnak, visszaszítónak, periférikusnak, antiesztétikusnak ható és megtagadhatónak, érdektelennek tűnő, művészietlen jelenségeit kutatja, értelmezi és emeli át az újjáalkotott, ha tetszik neoavantgárd művészetfoga-lom kontextusába, annak összefüggő, egységes gondolati, képi és eszköz-világába.

Mindez persze, mint civilizációs és kulturális válságjelenség (úgymond), már több mint egy évszázada benne van a levegőben. Ha például Claes Oldenburg 1969-ben közzétett *Hitvallásának* manifesztumát olvasom, óhatatlanul eszembe jutnak – sok más egyéb jelenséggel egyetemben – Nádasdy János munkái is. Mert milyen kísérteties hasonlóság a kinyilatkoztatott művészeti credo és annak szinte azonos időben induló és később kibontakozó megtestesülése között! Idézzünk csak a neves svéd származású amerikai pop artos alkotó totális művészetet hirdető ars poeticájából:

„Hitvallásom az a művészet, amely a való életből nyeri alakját (...), amely hordható, mint a nadrág, kilyukad, mint a zokni, amelyet, mint cukrászsüteményt megehetünk, de amelyet mélységes undorral ott is hagyhatunk, akár egy darab sz...t. Hitvallásom a begörcbített fé-mek, az összezúzott üveg, a földre rántott tárgyak művészete (...). Hitvallásom a kocsmai locsogás, fopiszkálás, sörözgetés, tojásdobálás, sértegetés művészete (...). Hitvallásom az eső áztatta kenyér művészete (...), a rothadó almák bús, barna művészete (...), a roz-sda és a penész művészete (...). Hitvallásom a játékmackók és vízipuskák, fej nélküli nyu-szlik, kifordult ernyők, megerőszakolt ágyak, törött, barna csontú székek (...) művészete. Hitvallásom az a művészet, amely úgy terebélyesedik ki, hogy művészet voltáról sejtelve sincs, amelynek megadatott, hogy nullpontról induljon el.”²

De hogy közelebb jussunk ennek az egykori dadaizmusban, pop artban, újrealizmusban és „szemétkultúrában” gyökerező világ Nádasdy-féle változatához, meg kell ismerkednünk a művész eddigi életútjával, és az életútjából fakadó szemléletváltozásaival, s a szemléletvál-tozásaival együtt járó művészeti céljaival, programjaival, valamint műtárgycsoportjaival.

Az 1939-es, szigetszentmiklósi születésű ifjú Nádasdy János ma Németországban él és dolgozik. Első rajzórát édesapjától, idősebb Nádasdy Jánostól (1907-1989) kapta, aki képzőművész volt. Az 1956-os forradalom és szabadságharc után Bécsen át először Dél-

Amerikába, majd onnan Nyugat-Németországba emigráló (ifjabb) Nádasdy Jánost erős szálak fűzték hazájához, így nem csoda, ha az 1998-as Ernst Múzeumbeli³ kiállítása után a szintén szigetszentmiklósi születésű, de nálánál fiatalabb Somogyi György festőművész részéről meghívást kapott a Patak Csoportba.⁴

Nádasdy János pályája, sorsa, gondolkodásmódja, szemlélete, egyéni és közösségi erkölcsi elkötelezettsége, művészi érdeklődése, látásmódja sok mindenben hasonlít az úgynevezett „nagy generáció” Magyarországon maradt tagjainak újtító, lázadó sorsára, látásmódjára stb. (lásd másképpen „Iparterv generáció!”). Azzal a különbséggel, hogy őt az emigráció évei – jobb szó híján – olyan *nyugatos* magyarrá formálták, akinek németországi állampolgársága okán kettős természetűvé vált kulturális identitása. A hannoveri illetőségű művész néhány évvel ezelőtt egy parasztházat is vásárolt magának a Somogy megyei Telekiben, de magyarországi beilleszkedése – a tér- és idődimenziók elcsúszása, a „kinti” és „benti” adottságok és lehetőségek szétnyílása miatt – egyáltalán nem nevezhető problémamentesnek. Életrajzával kapcsolatban tehát mindenféleképp fel kell idéznünk néhány alapvető, személyiségformáló mozzanatot.

A Szombathelyi Képtárban, 1997-ben rendezett kiállításához készült, már idézett katalógusában, de több nekem küldött levelében is részletesen foglalkozik curriculum vitae-jével, valószínűleg azért, mert egyszerre érzékenyen intellektuális és precízen gyakorlatias ember. Tudniillik emberképét és művészi önismeretét mindig egymásra vonatkoztatva építi, és rendkívüli felelősséggel műveli, gyakorolja. Ennek a nehéz próbákkal teli pályának talán az egyik legfőbb tanulsága, hogy egy felelősen gondolkodó alkotóban az élet és művészet, egyén és közösség, kultúra és civilizáció, természet és környezet a legapróbb részletekig összetartozó entitás, s hogy ebben a szét nem választható szimbiózisban, ebben a kölcsönös megfeleltetésben egy állandó etikai és esztétikai mérce irányítja, tárgyiasítja a sorsszerűség és az igazságkeresés személyes és egyetemes kérdéseket felvető legapróbb mozzanatait.

Egy év gimnázium után először díszletpakoló, majd díszletfestő a budapesti Operaházban, esténként egy festőiskolát látogat, ahol Fenyő A. Endre a tanár, s a következő évben fel is veszik a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumba. 1956 októberében 17 évesen megtapasztalja annak a „kollektív akciónak” a felszabadító érzését, amint a tömeg ledönti a zsarnokság jelképét, Sztálin tizenöt méter magas bronzszobrát. (Ezeket az élményeit az újabb és legújabb keltezésű, igen fontosnak tartott „ötvenhatos képeiben” dolgozta és dolgozza fel.) Ő is, mint sokszor sok tízezer sorstársa, a forradalom és szabadságharc élményével a háta mögött, elhagyja Magyarországot, és 1957-ben Montevideóban (Uruguay) köt ki, ahol ösztöndíjjal az ottani Képzőművészeti Főiskolán tanul. Fél évre átruccan Buenos Airesbe is (Argentína), hogy itt folytassa tanulmányait. Mivel nem kap ösztöndíjat, éjjel pincérként dolgozik, reggel újságot hord, nappal pedig a Képzőművészeti Főiskolát látogatja. A sors különös ajándékaként itt ismerkedik meg Szalay Lajossal, aki éppen '56-os rajzait készíti,⁵ és azt ajánlja Nádasdynak, hogy tanulmányait feltétlenül Európában fejezze be. A fizikailag kimerült fiatalember 1962-ben, a berlini fal felhúzásának második évében egy szál rajzmappával érkezik a hamburgi kikötőbe, ahol a fináncok látni akarják annak tartalmát: „Azt hiszem, ez volt az első németországi kiállításom, és a vámosok a zsúri. Ebben van valami” – írja egyik levelében.

1965-ben kezdheti el a hannoveri Képzőművészeti Főiskolát, ahol mindenki az „absztrakt-konkrétnek hódolt” – emlékezik ugyanott.⁶ Az élet pedig (a magánélete is!) tele vál-

tozással, várakozással, kereséssel, feszültséggel és radikalizmussal: emigráció, visszatérés Dél-Amerikából, új környezet, új nyelvi, új félelmek, '56-os magyar diákmozgalom Németországban, német diákmozgalom '68-ban, háború Vietnámban stb. – Lázadása tehát szinte törvényszerűnek mondható a hannoveri főiskolán. Tudniillik az egyik nap a dadaista-konstruktivista *Merz-képeket* és az egykori (a második világháborúban elpusztult) hannoveri házában *Merzbaut* (Merz-épitményt) készítő Kurt Schwitters (1887-1948) hatására minden addigi munkáját félretéve, összesöpörte a műtermében fellelhető szemetet, és fölragasztotta egy falemezre. Így „védte meg” önállóságát és „vívta ki” függetlenségét mestere befolyásával szemben, aki szintén az informel irányzat elkötelezett híve volt.⁷ (Lépésének „újszerűségét” és merészségét értékelendő és méltányolandó, meg kell jegyeznünk, hogy a náci Németországból Norvégiába és onnan Angliába menekülő (sorsüldözött) dadaista művész ez idő tájt (már vagy még) jóformán senki sem ismerte Németországban, helyesebben szólva, még saját szülővárosa is el- vagy megfélejtkezett róla.)

A '60-as évek végén és a '70-es évek elején alakul ki benne az a máig ható sajátos ars poetica, amely szerint a művész számára kiemelkedően fontos az a hely és az a környezet, ahol, s amelyben él. Ez az egyedi élmény inspirálja őt arra, hogy munkái megszülessenek. Véleménye szerint minden műben ott kell, legyenek annak a világnak a karakterjegyei és vonásai, amellyel nemcsak harmonikus, de konfliktusos, ellentmondásos viszonyt alakít ki az ember. „A művész nem mehet el azon gyökeres fordulatok mellett, amelyek manapság a világban végbemennek” – vallja egyik levelében⁸ – majd egy másikban a következőt írja: „a schwittersi művészeti krédó, amennyiben ő a művészetet egyenlővé teszi az étellel, az én művészeti hozzáállásomat is befolyásolta”.⁹ Ám nemcsak Schwitters, hanem a vele rokonelveket valló, új művészeti paradigmarendszert kialakító Marcel Duchamp (1887-1968) és a társadalmat a művészi tevékenységgel megreformálni akaró Joseph Beuys (1921-1986) nézetei – tanítványi szinten is! – meghatározóak voltak számára.

A már említett Heinz Thiel – a művész kitűnő és alapos ismerője – állítja, hogy a kor-szellem lenyomata mindig is ott volt és van Nádasy munkáiban, s a korai (mindmáig ható!) időszakának „elkötelezett realizmusával” kapcsolatban a következő manifesztációs tartalmakat emeli ki: a képzőművészetnek demokratikusnak, mindenkire eljutónak, a hagyományos műfajok (pl. táj- és életkép, csendélet, portré) megújítójának, a társadalmi emóciók feltérképezőjének, állásfoglalónak, véleményformálónak, gondolatébresztőnek; a műnek a nyilvánosság számára készült politikai tartalommal is bíró, felszólító, felforgató erejű közleménynek; témáiban, eszközhasználatában, motívumaiban nem hierarchikusnak, klasszikusnak és heroikusnak, inkább mellérendelőnek, demitologizáló, tabudöntőgetőnek, direktnek, szókimondónak, közérthetőnek, elkötelezettnek, kritikai szelleműnek, esetleg ironikusnak és mozgósító erejűnek kell lennie.

Nem véletlen tehát, hogy technikai eszköztárában, médiumaiban előszeretettel nyúl a sokszorosító grafikai eljárásokhoz, a kész- és talált tárgyak, a lenyomatok, az anyagkombinációk és a fotó adta lehetőségekhez, illetve a cselekvő, az akcionista kifejezési formákhoz. Ugyanakkor ennek nem mond ellent, hogy művészetében soha nem veti el se a klasszikus, se a modern művészettörténeti tradíciókat, sokkal inkább a „modern poszt-jai”-ként átértelmezi azokat, s egy igen magas színvonalú technikai perfektséggel adja elő vizualizált gondolatait és érzéseit. S mindezek mellett eddig soha nem mondott

le a rajzolás útján megszerezhető (úti) élmények, benyomások, tapasztalatok begyűjtési lehetőségéről, a táji-környezeti-emberi-technikai világ szociológiai, élettani vagy antropológiai jellegű, jegyzetelő, adatgyűjtő, dokumentáló vizsgálatáról.¹⁰

Ha alkotásainak sorát, sorozatait (!) nézzük, a következő témacsoportokat határozhatjuk meg eddigi életművében. (Megjegyzendő, hogy ezek a témacsoportok nemcsak a tartalmuk, tárgyak, problémaviláguk és célkitűzéseik, de technikai eszközhasználatuk, kifejezési apparátusuk, médiumaik, közvetítő közegeik szerint is világosan elkülöníthetők egymástól anélkül, hogy az életmű esztétikai-etika, világszemléleti, vagy szellemi-gondolati koherenciáját megsértenénk.) A már említett szombathelyi kiállítása után ismerhetjük közvetlenül politizáló, provokatív műveit, főleg a főiskolás időszakából, és a '70-es évek elejéről. A hannoveri „művészet az utcán” háromnapos programban (1970) például, a Német Szövetségi Állam alsó-szászországi parlamentje előtti parkban fölállított drótketrecbe zárta be magát a rendezvény időtartamára, s a nyílt színen a közönség megfigyelheti minden nyilvánossá tett életmozzanatát. Az akció „kellékeivel” és piros-fehér, fekete-fehér csíkozású vizuális „terelőjelképeivel” (!) azonban már az *Útonállás* (1969) és az *Átépités* (1968) című színes litográfiáin is találkozhattunk. Ebben a korszakában előszeretettel szitázott jeleket, foltszerű gesztusokat széthajtott, eredeti újságpapírokra (*Die Zeit; Die Welt; Frankfurter Allgemeine Zeitung*), amelyek a nyomtatott szövegek tartalmával polemizálnak [*Jó hírek (Prágai tavasz)*, 1968].

A másik nagy témacsoportja a táj és környezet az emberi tevékenységek által okozott [ipari túltermelés, szemét-felhalmozódás (*Tájkép a bús fenében*, 1971; *Tájkép, /meddőhányók, szemétpiramisok és hulladék-Bábeltoronyok/*, 1971; *Tengerparti csendélet, /rozsdás olajoshordó/*, 1984), hadászati építkezés (*Stratégiai tájkép, /tengerparti betonbunkerek/*, 1975); vizuális környezetszennyeződés (*Naplemente, /szabadtéri autószozi/*, 1983)] visszafordíthatatlannak tűnő deformálódásairól szólnak. E témák technikai érdekessége, hogy a kezdeti lito- és szitanyomást 1975-től felváltják azok a nagyméretű naturalisztikus színes ceruzarajzok, amelyeknek megszépítő, édeskés anizs jellege szöges ellentétben áll nyilvánvaló mondanivalójukkal. Az ún. bunker témáról azonban egy kicsit bővebben kell szólnunk. A különös, időtlen, elhagyatott és indokolatlannak, megmagyarázhatatlannak látszó, homokba süllyedő építményeket egy dániai kirándulás alkalmával fedezte fel magának a tengerparton, 1970-ben. A jelenségre történő „ráizgulását”, „ráérzékenyülését” éppen az tette nagyon időszerűvé, hogy Paul Virilio szinte ugyanebben az időben tette közzé nyolc évig tartó *Bunker-archeológiának* eredményeit a Pompidou Központban megrendezett kiállításán, 1976-ban, amelyen az Atlanti-óceán partvidékén felépített második világháborús német „vasbetonba öntött emlékművek” mibenlétét tárta föl. „Ezek a kimerítően dokumentált leletek (...) oly revelatív hatásúak voltak, mint az egyiptomi királysírok múlt századi feltárása” – írja a kiállításról Tillmann J. A., majd így folytatja – „a betonkolosszusok egy letűnt korszak gigászi maradványainak különös panorámáját állítják elénk.”¹¹ Nádasy a védettség és a bezártság, a biztonság és a korlátozott szabadság viszonylagosságát és kétes paradoxonjait vizsgáló sorozatának darabjain olyan technikai újítást is alkalmaz, amely képes visszaadni és megőrizni az eredeti látvány rideg betonfelületeinek reális makro-struktúráit. Tudniillik a színes ceruzarajzokba és a többnyire egyedi vegyes technikával készített munkák szitaalapú festékanyagába hamut is kever [*Erőszakos táj – Az én Bretoniám*, 1984; *Lesben*, 1989; *Panoráma*, 1989; *Békés bunkerek*, 1989; *Állás (Diptichon)*, 1991; *Erőmű*, 1993.]

A harmadik, a több fő és mellékszálón futó, a szemét és annak művészi újrafelhasználása, a felejtés és az emlékezés, illetve a társadalmi elfogadottság és a kultúrpolitikai értékelés problémáival foglalkozó, igen kiterjedt témacsoport az ún. *Schwitters-kutatáson* és a *Leine folyó emlékezet-lomtalanítási* (1977 és 1990 között négyszer megismételt) akció-sorozatán alapszik. Tudniillik Nádasy lelki rokonságot érzett és művészeti-politikai párhuzamot vélt felfedezni a saját sorsa, művészetfelfogása, és a '70-es évek közepén még szülővárosában is alig ismert Schwittersé között. Elhatározta hát, hogy felkutatja, feltárja annak az embernek a nácik által az „elfajzott művészet” körébe sorolt és megsemmisített művét (*Das Merzbild*, 1919), (illetve sorsát), aki a '20-as években éppen e kép kapcsán alkotta meg a *merz-*, azaz a hulladék-művészet fogalmát, s aki a gyakorlatban bizonyította be, hogy „a tárgyak dimenziója és szellemi légköre abban a pillanatban megváltozik, amint a művész keze hozzájuk ér”.¹² A művészeti projektnek (*A nyomra vesztett Merz-kép / Egy üldözött kép nyomozása*, 1983-89) egy egész ciklust szentel, amelynek darabjait a hannoveri Sprengel Múzeumban állítja ki. Ennek a sorozatnak egyik legszebb munkája a *Schwitters Merz-képét a hannoveri barokk kertben is hiába kerestem* című, amely preparált vászonra készült szitanyomással, s amelynek „dekonstruktív” vázzerkezete zaklatott módon utal az egykori művész dadaista-konstruktivista tipografikáira is.

A Schwitters-projekthez társult tehát a *Leine kipucolása* akció-sorozat is. Nádasy a folyó rituális megtisztítása során (az „emlékezet medréből”) előkerült döbbenetes mennyiségű szemétből, ipari hulladékból összepréselt szabadtéri szobor-objektumot készítettett, amelyet Hannover óvárosában állíttatott fel (*Műemlék elesett művészeknek (Schwitters/Hirsch)*, 1980/87/90).¹³ A program eredményesnek bizonyult: kezdeményezésére a város önkormányzata Kurt Schwitters teret avatott Hannover Művészeti Múzeuma előtt. A préselt hulladékszobrokat – nyilván környezetvédelmi céllal is – három másik is követte (*Erdei békesség I-III.*, 2000).¹⁴ Nádasy ún. bitumen- és „oltári” (!) képei, objektumai és installációi is a Leine-meder megtisztításával, illetve a schwittersi örökséggel, a fölösleges dolgok lerakódásával, a kulturális eliszapolódással, a tárgyak által hordozott információk pusztulásával hozhatók kapcsolatba (*Töredék*, 1993; *Késői hírek*, 1998).

Azonban a legmellbevágóbb, legtitokzatosabb, legelidegenítettebb, legriasztóbb és legszívbeemarkolóbb, egyszerre modern és atavisztikus, racionális és mágikus, profán és szakrális érzéseket és gondolatokat keltő az ún. „*Mű-tét szív*” (1996-99) ciklusa, amelyet egy ismert szívsebész (dr. Jörg Ostermeyer) kérésére készített. A műtőben közvetlen közlőre figyelhetette, rajzolhatta, fényképezhetette egy hamburgi kórházban a 4-5 óráig tartó szívműtéseket. A kizárólag egyedi vegyes technikával és egy általa kidolgozott unikális szítatechnikával (szerimonotípia) elkészített kiállítási anyagot – ti. ezek az eljárások tették lehetővé számára a valóság közvetlen eredetiségének és aktualitásának egyszeri és megismételhetetlen dokumentálását – Hamburgban egy katalógus kíséretében is bemutatta. [Az utóbbi években készített *Közönséges fali-kép sorozatának* lapjait is (1999-2004) –, amelyeknek felületei számos tartalmi és asszociációs alapon összeválogatott, egymásra és egymásmellé montírozott színes képrészletből és foltszerű festői gesztusból állnak –, ezzel a '80-as évek második felétől szinte kizárólagosan használt eljárással nyomtatta ki.]

Végezetül, visszatérve Nádasy ars poeticájához – amely szerint „neki csak a nyers valóság számít, s a szépség számára a dolog valóságosságában rejlik”¹⁵ –, Telekiben, tehát Magyarországon készített tárgynyomatai, „győzelmi zászlói” (*Lomtár*, 2001; *Zászló sarló*

kalapáccsal, 2003) és az udvarában fölállított súlyos bálványa, amelynek vázára főlag-gatta mindazokat a funkciójukat veszített használati eszközöket, régi vasalkatrészeket, és rozsdás szerszámokat stb., amelyeket csak itt találni (!), mind-mind erről a szemléletről tanúskodnak. „Kíváncsian figyelem új óhazám, adott környezetem, és ez nekem nagyon érdekes” – mondja Nádasy. „De bármennyire is innen származom, számomra itt sok minden egészen más. Érdeklődést keltő és inspiráló – és mi tagadás – idegen is. Sok mindent kezdhetek előlről.”¹⁶

Nekünk pedig, a magyarországi művelzőknek és értelmezőknek nemcsak műveit, de olykor e sajtóságos művészetszemléletet is adoptálnunk kellene.

Jegyzetek

¹ Vö.: Heinz Thiel: *Flört az „antimúzsával”, in: ÉGÉSFÖLD – FLÄCHENBRAND, Szombathelyi Képtár, 1997. szeptember 5 – november 7., katalógus. A jelen írás Nádasy Jánosnak a Vajda Lajos Stúdió Pinceműhelyében 2008. március 30-tól – április 21-ig tartó kiállítása kapcsán született.*

² „Neoavantgárd”. Sokszorosított kézirat a Kirakatrendező és Dekorátor Iskola számára. Újabbán: *Kortárs Képzőművészeti Szöveggyűjtemény I., A & E Kiadó, 1995, 28-31. o.*

³ *Emigrációja után először 1970-ben járt Magyarországon, kiállított Pécsen, majd 1973-ban a Balatonboglári Kápolnaműterem Szövegek c. nemzetközi vizuális kísérleti költészeti kiállításán. Önálló tárlata 1983-ban (édesapjával közösen) Ráckeven, Budapesten, majd 1997-ben Szombathelyen volt.*

⁴ *A Patak Csoport Szigetszentmiklóson alakult, 1994-ben. A kezdetben öt fővel induló társaság ma tizenhárom alkotót számlál. Tagjai a csatlakozás sorrendjében: Somogyi György, Puha Ferenc, Aknay János, Gubis Mihály (1948-2006), Hann Ferenc (teoretikus), Kéri Mihály, Penyaska László, Nádasy János, Wolfgang Nickel, feLugossy László, Csetneki József, Szemadám György és Novotny Tihamér (teoretikus). A csoportnak 2005-ben nagyszabású kiállítása volt a szentendrei MűvészetMalomban. A Zempléni Múzsza eddig a következő művészeket mutatta be: feLugossy László (2002/2. szám), Aknay János (2003/1. szám), Puha Ferenc (2004/1. szám), Somogyi György (2006/2. szám), Gubis Mihály (2007/4. szám).*

⁵ Vö.: *Végyvári Lajos: Szalay Lajos, Városi Tanács – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1990, 51-54. o.*

⁶ *A jelenséget a továbbiakban így részletezi: „Absztrakt konkrét, meg konstruktivizmus, meg lírai absztrakció, meg lírai konstruktivizmus, meg action painting, meg informel, illetve tasizmus, meg monokróm stb. stb. Gondolom a németeknél a náci diktatúra és az „entartete Kunst” (elfajzott művészet) utáni években a háború után, helyesen volt erre igény.” N. J. levele a szerzőnek, 2005. márc. 26.*

⁷ *Ezt a munkáját, amely a Múteremzemét címet viseli (1968!), és a későbbi „elkötelezett realizmusának” és akcionista („aktivista-produktivista”) művészetszemléletének, illetve kísérletező, kritikai magatartásának egyik első alapvetése, azóta is féltve őrzi.*

⁸ *N. J. levele a szerzőnek, 2005. márc. 26.*

⁹ N. J. levele a szerzőnek, 2001. júl. 21.

¹⁰ Ezek a ma még kevésbé értékelt munkái valószínűleg a jövőben egy nagyon különös, fontos és meghatározó részét fogják képezni életművének („Minden forradalmár papírtigris” – „Éljen a klozetművészet, 1967-1969”; Csendélet hírekkel – „Tisztelet a füstölt makrelának” sorozatból, 1979/81; Falfirka – Közöséges kép, 1987; „Vas Népe” – Útjegyzetek Magyarországról, Zsenyei Művésztelep, 1987; Közel a határ – Útjegyzetek Magyarországról, 1987; Fotó-portrészorozat Teleki lakóiról, 2000 körül).

¹¹ A kép kétes hatalma – Paul Virilio: Krieg und Kino = Vigília, 1987/5. szám, 389. o.

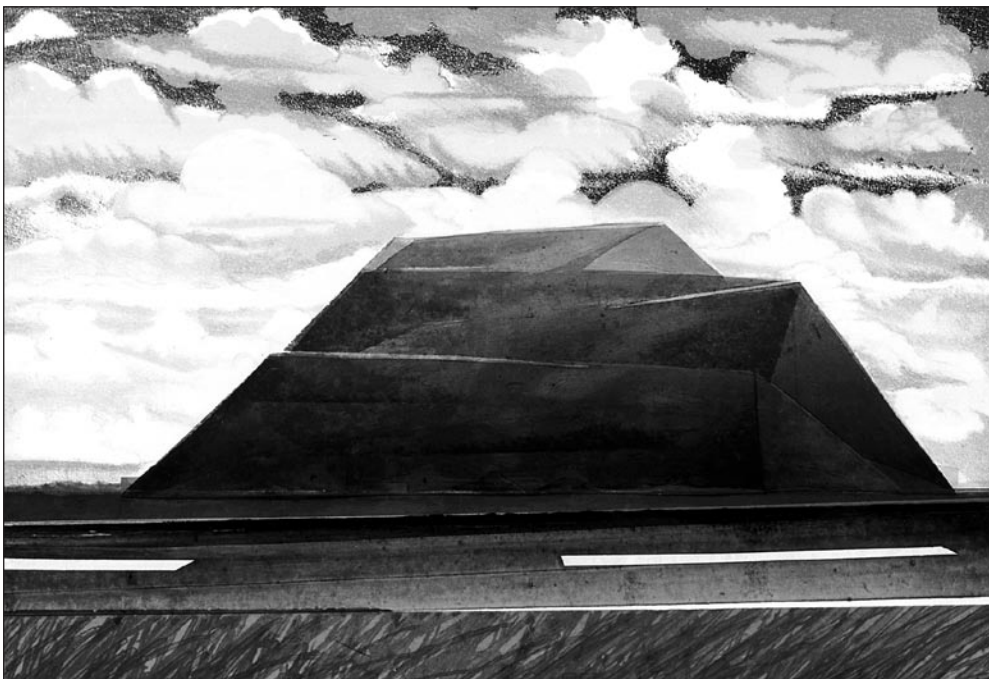
¹² A modern festészet lexikona, ford.: Veresné Deák Éva és Csorba Géza, Corvina Kiadó, Budapest, 1974, 330. o.

¹³ Nádasy Schwitters mellett Karl Jacob Hirsch, egy másik elfelejtett, a nácik által üldözött hannoveri művészt is népszerűsített, és azt akarta elérni, hogy adják ki regényeit, festményeit és rajzait.

¹⁴ N. J. a hannoveri Hetek művészcsoport más-más hívó-szóval meghirdetett programjaiban is készített ún. természet- és környezetvédelmi karakterű, illetve az erőszak ellen meghirdetett tájművészeti akciókat (Természetvédelmi terület, 1997/98; Tettes/Áldozat, 2001; Jel fák – fa jelek, 2003/04).

¹⁵ Heinz Thiel: Flört az „antimúzsával”, i.m.

¹⁶ N. J. levele a szerzőnek, 2001. júl. 21.

Az britániám, 1984, szitanyomat, vágyes technika, karton, 45x59 cm

Állás, (diptichon), 1991, szítanyomat, vászon, 140x200 cm

Mű-tét nyílt szívvel, (A szív erősen megvilágítva c. kórházi sorozatból a hamburgi Szent György kórházban), 1996-99, projekt, egyedi szitanyomat (szeri-monotíпия), preparált karton, 90x65 cm

Hírek, 1997, Tv objekt bitumenben, (bekapcsolható)

Katonás tájkép - Dán tengerparti emléklap, 1974/75, színes ceruza, karton, 60x80 cm

Tengeri csendélet, 1984, színes ceruza, karton, 60x80 cm

Közönséges falikép a berlini fallal, (Image ordinaire ciklusból), 1993, egyedi szítanyomat, (szeri-monotípiá), preparált karton, 50x68 cm

Őrsékváltás, (A „közönséges falikép” sorozatból), 2003/04,
egyedi szitanyomat, preparált karton, 50x70 cm

Állás, (diptichon), 1993, szitanyomat, vászon, 140x200 cm

Bolvári Zoltán

Az ének-zene tanítás néhány módszertani kérdése

Felkészülés az ének-zene órára

Az ének-zene órákra való igen gondos és alapos felkészülés nélkül az elért eredmény csak féleredmény lehet, még akkor is, ha gondosan elkészített tanmenet képezi a felkészülés alapját. Minden órának egyéni íze, zamata van, egyéni megtervezést igényel. A felkészülésre nem elég az óravázlat elkészítése. (...)

Az *első* feladat az anyag kiválasztása. Ez részben a tanmenet alapján történik, de a tanmenet nem szolgálhat mindennel, amire az órán szükség lehet. Az anyag kiválasztása nemcsak arra ad választ, hogy mi mindent tanítok meg az órán, mi mindennel foglalkozom, hanem arra is, hogy hogyan és minek a segítségével oldom meg feladatomat. Az anyag kiválasztásába tehát beletartozik, hogy mi lesz az óra fő anyaga, de az is, amit egyébként, a fő anyag mellett végzünk, pl. kezdőének, hangszépítés, hallásfejlesztés akár ritmikái, akár dallami úton, játék, dalcsozor, a zenehallgatás anyaga stb.

A felkészülés *második* feladata a célok, elsősorban a nevelői cél meghatározása. Az órákon nemcsak tanítunk, hanem nevelünk is. Bár a tanítónak az óra szinte minden részében és mozzanatában nevelnie kell, mégis konkrétan kitűzött nevelői feladat az, amit óravázlatunkban külön feltüntettünk, s amelyet az óra folyamán okvetlenül meg kell oldanunk. (...)

A felkészülés *harmadik* feladata a kellékek számbavétele, összegyűjtése, elkészítése, beszerzése. Itt a szorosabb és tágabb értelemben vett szemléltetési eszközökről, a tanítás segédeszközéről van szó. Sokszor a segédeszköz teszi lehetővé vagy segíti elő a nevelői cél megvalósítását. Egy-egy jó helyen és időben bemutatott kép, növény, virág vagy ruha, egy-egy zenedarab, dal stb. kellően biztosíthatja azt a hangulatot, amelynek felkeltése elsősorban fontos a tanítás céljának elérésében. A megfelelő szemléltetési anyag beszerzése, elkészítése munkát ad a tanítónak. Az ilyen munkák szintén szerves részei – a ténylegesen megtartott órákon kívül – a tanító iskolával kapcsolatos elfoglaltságának.

A felkészülés *negyedik* feladata a fenti első három feladat elvégzése után az óravázlat gondos rögzítése, írásban. Minden lényeges dolgot tüntessen fel a tanító. Jó az is, ha az egyes részekre fordítandó időt percekben feltünteti, mert ezzel elkerüli egyrészt azt, hogy a kelleténél hosszasan időzzék egy-egy résznél, másrészt azt, hogy egy-egy részt elnagyolva végezzen el, esetleg kihagyjon. A jól elkészített és alapos előkészület után elkészített óravázlat biztos támasza a tanítónak.

A felkészülés *ötödik* feladatát főleg kezdő és még kellő rutinnal nem rendelkező tanítóknak érdemes betartani. Ez abban áll, hogy az elkészült óravázlatot gondosan tanulmányozza, átolvassa, esetleg gondolatban végig is tanítsa. (...)

A felkészülés *hatodik* feladatában azoknak a technikai dolgoknak elvégzését és begyakorlását ajánljuk, amelyekre az óra folyamán sor kerülhet. Tehát, ha zongorán, hegedűn, furulyán stb. kíséri a dalt, gyakorolja be jól a kíséretet. Gyakorolja be a rádió, lemezjátszó, magnetofon kezelését. Ne az órán derüljön ki, hogy rossz a konnektor vagy az érintkezés, vagy hiányzik valamilyen kellék. Tanulja meg kifogástalanul és könyv nélkül énekelni a dalt az összes versszakokkal. Gondoskodják arról, hogy a dal, vagy esetleges ritmikai vagy dallami anyag időben fel legyen írva a táblára. (...)

A didaktikai alapelvek érvényesítése az ének-zene órákon

Ezek az alapelvek általában minden tárgyra érvényesek, és az ismeretszerzés helyes megvalósítását segítik elő. Az ének-zenére vonatkoztatva ezeket konkrétan a következőkben vázoljuk:

A *tudományosság elve* azt jelenti, hogy a tanulóknak a valóságot olyannak mutatjuk be, mint amilyen. Tehát az ének-zenében csak a valóságot művészi és híven tükröző alkotásokat taníthatunk. A művészet érzékletesen hangokban jut kifejezésre, számtalan módon tükrözve a valóságot. Az ének-zene tanításában a művészi ábrázolás hitelességére kell törekedni, s ezt a korszerű szemlélet biztosítja. A dalok hangulatában nagy szerepe van a szövegnek. A dalok zenéje és szövege által árasztott hangulat legyen optimista, reménykedő, vidám, szocialista rendszerünknek megfelelő felfogású, fejezze ki a szépet, az erkölcsöst, a nemest. A szöveg ismeretlen kifejezéseinek megmagyarázásában is a valóságra kell törekednünk még akkor is, ha ez a szöveg mesészerű, legfeljebb azt tesszük hozzá, hogy ez, persze, csak a mesében van így. Végül az elemi zenei fogalmak kialakításában is kifejezésre jut a tudományosság elve.

A *tudatoság és aktivitás elve* azt jelenti, hogy ismernünk kell tanításunk közelebbi és távolabbi célját, s ezt tudatos erőfeszítéssel kell elérnünk. Az elemi zenei fogalmakat csak úgy érthetik meg a tanulók, ha ezeket saját cselekvésükön (aktivitásukon) át érzélik. A cselekedtetés a megértést nagyban megkönnyíti, mert nemcsak megfigyeli, hanem maga is cselekszi, amit tanul. Így szoros kapcsolat jön létre a megismerés tárgya és a tanulók személyisége között. A jártasságok és készségek elérése is kifejezője az aktivitás elvének. Belső aktivitásra is szükség van. Ilyen pl. az, amikor a tanulók a tanító által énekelt dallamot – éneklés nélkül – gondolatban értelmesen követni tudják. Vagy a kihagyásos éneklés. A jelről való tanításban a ritmus és a dallamelemzés, szövegelemzés a tudatoság elvén keresztül valósul meg. Alkotó aktivitás az, ha a tanulók képesek dalt reprodukálni jelről, vagy dalcsokor dalait közbülső hangadás nélkül éneklük el.

A *szemléletesség elve* azt jelenti, hogy minden tanításmódnak az érzéki észlelésből kell fakadnia, alkalmazkodva a gyermeki gondolkodás és emlékezet képszerűségéhez. Az ének-zenében főleg két téren kell a szemléletességet kialakítani: a hangzási viszonyok (hangok) és az időtartam (ritmus) vonatkozásában. Előbbi a nehezebb, mert elvontabb. A könyvek képei segítenek ebben is (vonalhinta, magasabban, alacsonyabban álló gyermek, a kézjelek, virágos és virág nélküli cserép vagy madárfészek, meggyvár és magányos meggy, nagy és kis falióra stb.). A szemléletesség elve azonban nem merül ki csupán a szemléltetésben. A szép, átélt éneklés – a tanító és a gyermek részéről egyaránt – a kifejező előadás, az ízlés fejlesztése, sőt a dallal kapcsolatos beszélgetés is a szemléletesség elvének alkalmazását segíti elő.

Az *elmélet és gyakorlat kapcsolatának elve* azt jelenti, hogy a tanulónak az elsajátított ismeret gyakorlati alkalmazását is el kell sajátítaniuk. A daltanulásnak, az éneknek minden elméleti ismeretet alárendelünk. Másrészt azonban elméleti tudásuk alapján képesek lesznek újabb dalokat önállóan elsajátítani. Ha az elemi zenei fogalmak megtanítását és ezeknek készséggé illetőleg jártassággá fejlesztését elszakítjuk a tulajdonképpeni gyakorlattól, az énekléstől, akkor minden ismeret verbálissá, formálissá válik. Így kapcsolódik össze elmélet és gyakorlat. De nem is lehetne megtanítani zenei fogalmakat dalok és éneklés nélkül, mert az elméleti fogalmak megtanításánál már jó előre hallás után megtanult dalok énekléséből indulunk ki, ezen szemléltetjük a zenei fogalmakat. Az elmélet és gyakorlat elve megkívánja, hogy a tanulók az ének-zene oktatás egész folyamatában világosan lássák, hogy minden elméleti ismeret (értékek, ütemek, hangok) a szebb, értelmesebb éneklést segíti elő, valamint azt, hogy majd később, felnőtt korukban, mint hangverseny-látogatók, a szöveg nélküli, nagyobb zeneműveket is megértsék.

A *rendszeresség elve* azt jelenti, hogy az egyes anyagrészek megfelelő logikai rendben kövessék egymást. Egy-egy dal az év folyamán többször sorra kerül. Először, mint új anyag, később, mint szemléltetési anyag más anyagrész megtanításához, vagy készségfejlesztéshez vagyis az ismeretek gyakorlati alkalmazásához. Fontos tehát, hogy a tanító e téren a rendszeresség elvének alapján járjon el. Továbbá az egyes ritmikai és dallami fogalmak előkészítése, megtanítása, begyakorlása különböző időpontokra esik, és ezeknek sikeres megoldása, a tanmenet kereteibe illesztése, rendezése nagyfokú tervszerűséget kíván a tanítótól. Ha nem érvényesül minden ének-zene órán a rendszeresség elve, akkor a különböző dalok pusztá elénekeltetése formalizmushoz vezet. Fontos még a rendszeresség elvének a betartása a hangterjedelem fokozatos növelésében is.

Az *ismeretek tartós elsajátításának elve* azt jelenti, hogy az elsajátított ismereteket gyakorlás és ismétlés segítségével annyira meg kell szilárdítani, hogy a tanulók a továbbiak során fel tudják azokat idézni. Az ismeretek tartós elsajátításához egyre nagyobb szerephez kell jutnia a hallási emlékezetnek.

Az *oktatás érthetőségének elve* azt jelenti, hogy minden magyarázatnak, tanításunknak értelmesnek és érthetőnek kell lennie. Különösen fontos ez a dalok szövegének ismeretetésénél. Továbbá a tanítónak tudnia kell azt, hogy mindig az egyszerűtől haladjon az összetett felé. Tudnia kell azt, hogy mi az, ami a tanulóknak – szemben a felnőttekkel – valóban egyszerűbb. Pl. a felnőtteknél természetes, hogy előbb az egész értelmet ismertetem meg, majd a felezés elvén alapulva a felet, negyedét stb. A gyermeknél fordítva van, így is tanulja. Tévedés azt hinni, hogy a dalok elsajátítása nem megértést, hanem csak átérzést jelent.

A *közösségi elv* és a tanulókkal való *egyéni bánásmód elve* azt jelenti, hogy a közösségi tevékenységet a tanulmányi munkában fel kell használni, az egyén haladását sokszor az osztály közösségének megbízható tudása segíti elő. A közös éneklés során alakulnak ki a tanulók dallami emlékei. A fogyatékos hallásúak szempontjából igen nagy és formáló szerepe van a közös éneklésnek. Bizonyos elméleti fogalmak megértése (pl. ritmusok) el sem képzelhető a közösség tevékenysége nélkül (pl. több csoport egyidejű szereplése, ritmus és dallam felelgető, kánonok, népi játékok). Esztétikai vonatkozásban is jelentősége van a közös éneknek: a nagyobb csoport éneke változatosabb hangzást és előadást biztosít.

A hangszerpítés problémái az alsó tagozatban

A szépénekítés alapját a helyes testtartás és légzés, a jól tagolt beszédnek megfelelő szájmozgás, az értelmes szövegkiejtés alkotja. A *testtartás* legyen természetes. Egyenes ülés, állás, normális fejtartás. Helytelen a görnyedt tartás, az izmok görcsös feszítése, a karba vagy hátratett kéz, a lábak helytelen, természetellenes elhelyezése. Mindezekről le kell szoktatni a tanulókat. Káros a szoros ruházat, ingnyak stb. A *helyes légzés*, az ún. mélylégzés abban tér el a szokványos légzéstől, hogy hosszabb ideig tartó beléggzéssel a teljes tüdőt megtöltjük levegővel. Ennek külsőleg látható jele a körös-körül táguló hasfal. Az orron át beszívott levegőt egyenletesen áramoltatjuk ki éneklés közben. Arra kell szoktatni a tanulókat, hogy kb. egy dallamsornyi részt (esetleg kettőt) énekeljenek egy levegővétellel. Itt is fontos a tanító példája. Éneklés előtt szellőztetéssel biztosítjuk a szükséges friss levegőt. Az *érthető szövegkiejtés* a helyes szájmozgáson alapul, ezért a nevelő gyakran figyeltesse meg a saját énekét. Ügyelni kell a szavak helyes hangsúlyozására is a természetes beszédnek megfelelően. A szépénekítést segítjük még elő a hangszerpítő, ún. *vokalizációs gyakorlatokkal* is. Ezek ne legyenek elvontak, mesterkéltek, hanem a tanult dalokból vegyünk. A dalrészletet előbb szöveggel, majd magánhangzókon (á-é-i-ó-u), végül zöngékkel kezdődő szótagokkal (má-mé-mí-mó-mú). A kezdőhang lehet n, j, l, r, v, z, továbbá énekeltehetünk rövid magánhangzókat is (a-e-i-ö-ü). A vokalizáló gyakorlatokat *hajlítással* is énekeltehetjük, vagyis egy szótagra kettő vagy több hangot. Ezt is végezhetjük dal-motívumon (pl. Jaj, de pompás fa), kéthangonként hajlítva lá-val vagy bármelyik fenti szótaggal. Hangszerpítésre alkalmas kétütemes motívumot a legtöbb dalban találunk. A motívumot a hangterjedelem bővítésére felhasználva egy-egy hanggal feljebb vagy lejjebb is énekeltehetjük. A szépénekítést segíti elő a helyesen megválasztott *tempó* és *dinamika*, vagyis a hangárnyalás is. A gyermekek hajlamosak a gyorsításra valamint a kiabálva való éneklésre. Erről le kell őket szoktatni.

Sokan túlságosan nagy problémának tekintik a hangszerpítést, mások viszont semmit sem végeztenek. A hangszerpítés sohasem lehet öncélú, hanem magától értetődő, természetes, a gyermekben ösztönszerűleg megvan a kívánság a szebb irányban, csak vezetni kell. A gyermek észreveszi a szépet, a szebbet. A 3. 4. osztályban együtt beszélhetjük meg a gyermekekkel a dalok kidolgozásának módját, a helyes tempót, dinamikát stb. Együtt alkot tanító és tanítvány, s az eredmény közös munkaként alakul ki. Minden éneklés a szépénekítést kell, hogy szolgálja, a hang szerpítését, erre minden alkalmat meg kell ragadnunk. Éneklésünk alaphangszíne mindig *halk* legyen, ezt színezhettük a dal hangulatának megfelelően.

A zenehallgatás problémái

Legújabb tantervünkben az ének már mint ének-zene szerepel. Ez azt jelenti, hogy nem csupán éneket tanítunk a hozzávaló zeneelméleti ismeretekkel, hanem zenei nevelésben akarjuk részesíteni a tanulókat. Zenei nevelésen nem hangszeres oktatást értünk, bár az ének-zene órákon sokszor nyílik alkalmunk a gyermeknek gyermek-hangszeren (dob, réztányér, acélháromszög, fémcimbalom) való játékra, hanem azt, hogy az éneklés, a zeneelmélet és a zenei bemutatások eszközével nemcsak énekelni tanítjuk meg tanulóinkat, hanem a zene megértésére, befogadására egyre alkalmasabbá tesszük. A

jövő hangverseny-látogató és zeneileg kulturált közönsége az általános iskolai tanulókból alakul. Ha tehát azt akarjuk, hogy legyen hangverseny-látogató közönségünk, legyenek a zenéhez, és pedig a komoly zenéhez értő emberek, megértsék és szeressék a zenét, teljes átérzéssel, csendben, komolyan és művelt emberhez illően hallgassák, akkor mindent meg kell tennünk a zenei nevelés érdekében.

A zenei nevelésnek az éneklésen és a zeneelméleti ismeretek elmélyítésén kívül leghatásosabb eszköze a zenehallgatás. Amiről elméletileg beszélünk, az a zenehallgatásban ölt testet. A zenehallgatás egyrészt megismerteti a zenével, zeneművekkel, szerzőkkel, stílusokkal, korokkal, másrészt konkrétan, ténylegesen hallható zenével adja vissza mindazt, amiről az elméletben tanultunk. Mint ahogy nem ismerhetünk meg egy író – még ha az irodalomtörténetben mindent meg is tanulunk róla – anélkül, hogy műveit el ne olvassunk, ne tanulmányoznánk, éppígy a gyökértelen zenei nevelés az is, ha csak beszélünk a zenéről, de nem hallgatjuk. Éppen ezért a zenehallgatást, mint a zenei nevelés egyik leglényegesebb és legeredményesebb eszközét már az 1. osztályban megkezdjük, és minden osztályban folytatjuk. Természetesen a zenehallgatásnak alkalmazkodnia kell a gyermekek életkorához, értelmi színvonalához, zenei fejlettségéhez, mert különben érdeklődés helyett meg nem értést és unalmat váltana ki a tanulókból. A zenehallgatásnak fokozatosnak kell lennie, hogy észrevétlenül érje el az elérhető legmagasabb fokot, továbbá legyen mindenkor érdeklődést keltő, nemes érzelmeket kiváltó. Alig várják a gyermekek a zenehallgatást, nem pedig fordítva.

Mik legyenek a zenei bemutatás eszközei? Ha a művészsívet vesszük alapul, akkor elsősorban lemezjátszó, valamint rádió (ha erre alkalom nyílik). Másodsorban magnetofon, harmadsorban a tanító saját bemutatásai, esetleg egy-egy ügyesebb és zenei bemutatásokra alkalmas tanuló. A Művelődésügyi Minisztérium lemezsorozatát adott ki az általános iskola 1-8. osztálya számára. Szükséges, hogy az iskola ezt lemezjátszóval együtt beszerezze. (...) A magnetofonnak akkor van értelme, ha vagy rádióról, vagy élőben veszünk fel – iskolai órán kívüli időben – bemutatásra alkalmas műveket, s azokat a megfelelő időben leforgatjuk. (...) A tanító vagy egy-egy tanuló csak akkor mutasson be éneket vagy hangszeres művet, ha azt művészi színvonala alkalmassá teszi a bemutatásra. A művészi színvonal egyaránt értendő a műre, valamint az előadás technikai színvonalára (pl. zongorakíséret). Gyenge produkcióval csak fordított hatást érünk el.

Mit mutasson be a tanító? Erre nézve a hivatalos lemezsorozat az irányadó, de természetesen ezen kívül mást is bemutathat. Egyes művek felsorolása helyett inkább általános tájékoztatást szeretnénk adni. Bemutatásra kerülhetnek elsősorban énekes, főleg énekkari művek. Legjobban szeretik a gyermekek az olyan zenei bemutatást, amelynél az általuk tanult vagy ismert dalt hallják meg művészi előadásban. Gyermekdalok, népdalok, úttörő- és tömegdalok, katonadalok, indulók, kánonok és többszólamú népdalfeldolgozások valamint más énekkari művek ne hiányozzanak a tanító repertoárjából. Ezeket valamennyi osztályban bemutatathatja. Másodsorban hangszeres műveket mutassunk be zongorán vagy hegedűn, esetleg zenekarral. Művészi értékűek Bartók: *A gyermekeknek* c. sorozatának zongorára írt darabjai illetve ezek hegedű átíratái. Magasabb fajsúlyú muzsikát (műdalok, áriák, szonáták, szimfóniák, versenyművek stb.) inkább a felső osztályokban és többnyire a zenetörténettel párhuzamosan mutassuk be, de soha ne mulasszuk el a bemutatott művek szerzőjének, tartalmának ismertetését, s a bemutatott művet elhangzása után pár szóval beszéljük meg. Igen üdvös és hasznos, ha a műveket

többször is bemutatjuk a tanulóknak, mert főleg az tetszik – s ez a zenei művelődés, tudás alapja – amire emlékeznek, amire ráismernek.

Az óra mely részében legyen a zenehallgatás? A zenei bemutatás helyét az óra menetében az határozza meg, hogy mire akarom felhasználni: hangulatkeltésre, tanult dal többirányú bemutatására, vagy magának a hangszeres műnek a bemutatásán van a fő hangsúly. Ha hangulatkeltésre használjuk fel, akkor (...) bemutathatunk pl. egy magyar táncot vagy indulót, katonadalt, ha az óra anyagában ilyesmiről lesz szó. Ha a dal (az óra anyaga) többirányú bemutatásán van a hangsúly, akkor a bemutatásra a tanító bemutató éneklés után (hallás utáni daltanításnál a második bemutatás után), de a begyakorlás előtt kerüljön sor. Végül, ha magának a hangszeres műnek a bemutatásán van a hangsúly, anélkül, hogy a mű az óra anyagához szervesen kapcsolódnék, akkor a művet az óra végén, a házi feladat feladása után, de a dalcsoport eléneklése előtt mutassuk be. Eredményesen végzett zenei bemutatással igen változatos, hangulatos tehetjük az órát, erőteljesen elősegítjük a zenei nevelést, emeljük tanulóink zenei műveltségét. Meg kell azonban jegyezni, hogy a zenei nevelés másik két tényezőjének, az éneklésnek és a zeneelméleti ismereteknek az elhanyagolásával a zenei bemutatás (zenehallgatás) nem képes az előző kettőt pótolni.

Utószó

A száz éve született Bolvári Zoltán (1908-1993) fenti írása az 1960-as végén keletkezett. A szerző zongoraművész, zenepedagógus, akinek tanári pályája 1935-37 között a sárospataki, 1938-54 között a nyíregyházi, majd 1954-től 1971-ben történt nyugdíjazásáig ismét a sárospataki tanítóképzőhöz kötődött. Azon művésztanárok közé tartozott, akik Patakon mind az egyházi, mind az állami fenntartású intézet munkájában részt vettek. Bolvári Zoltán komoly elméleti felkészültséggel, két zeneakadémiai diplomával, művészi színvonalú zongoratudással felvértezve kezdte pályáját, amelynek során tanítójelöltek nemzedékeivel ismertette meg a zene szépségét és elsajátíttatásuk módszertanát. Oktatói tevékenysége mellett kórusvezetőként működött és zongoraművészként gyakran koncertezett. Mindezekon túl papírra vetette a zenei neveléssel kapcsolatos gondolatait, s előadásokat is tartott. Lapunk 2001/4. számában publikáltuk „A fogyatékos hallás problémái az általános iskolában” című, 1967-ben keletkezett írását, a 2004/3. számában pedig „Előadások a zenei nevelésről” címmel két további művét tettük közzé: „Az ének- és zeneoktatás nevelői vonatkozásai intézetünkben” (1941), valamint „A tanítóképző intézetek zenei hallásvizsgájának néhány problémája” (1967).

Bolvári Zoltán írásainak közös tartalmi vonása a zenei műveltség személyiség- és társadalomformáló erejébe vetett hit és a pedagógus-hivatásra való felkészítés tökéletesítésére való törekvés. Meggyőződésünk, hogy e tekintetben a mai kor olvasója számára is van érvényes mondanivalója. A most közölt szövegrészek legjelentősebb művéből, „Az ének-zene tanításának módszertana” című kéziratból valók, amelyben az alsó tagozatos tananyag elsajátíttatásának minden elméleti és gyakorlati ismeretét összefoglalta. A mű előzményei az ötvenes évek végére nyúlnak vissza. Bolvári Zoltánt 1959-ben két kollégájával együtt felkérték a II. tanítóképzős évfolyam központi ének-zene módszertani tankönyvének elkészítésére. A minisztérium által kijelölt lektorok azonban olyan rövid időt

szabtak bizonyos részek átdolgozására, hogy mindhárman elálltak a megbízástól. Később a Pedagógiai Tudományos Intézet tanítóképzős kutatócsoportja számára véleményezte az általános iskolai ének-zene tantervet, osztályokra lebontva is. Több évtizedes pedagógiai tapasztalatai alapján, ezek után állította össze módszertani segédkönyvét, amelyet az intézeti ének-zene szakcsoport tananyagként elfogadott. Művébe beépítette korábban önállóan elhangzott/megírt munkáit is (pl. a fogyatékos hallás problémáiról szólót). Ezután kiegészítésként, „Dalkíséreték zongorára” címmel, elkészítette 190 népdal és ifjúsági dal zongoraátíratát az 1-4. osztály, és további 112 hasonló jellegű átíratot az 5-8. osztály számára.

Bolvári Zoltán életútjáról részletesen lásd: Bolvári-Takács Gábor: Bolvári Zoltán, a zenepedagógus (1908-1993), in: Ködöböcz József (szerk.): Művelődésünk múltjából. Bibliotheca Comeniana VIII., Magyar Comenius Társaság, Sáropatak, 1999, 129-146. o. Századik születési évfordulóján rá emlékezett: Halászi Aladár: Bolvári Zoltán, a „hanglító” művész = Zempléni Múzsza, 2008/3. szám, 87-90. o. A mostani szövegközlés során a kézirat gépelési és stilisztikai hibáit kijavítottuk, a – kizárólag technikai jellegű – kihagyásokat (...) jellel jelöltük. Tudatosan meghagytuk viszont a kor szellemiségét tükröző szavakat, fordulatokat, hiszen a mű az akkor szocialistának nevezett történelmi-politikai korszakban keletkezett, s mint ilyen, nem függetleníthette magát tőle. A közléssel szerkesztőségünk folytatja sorozatát, amelyben már nem élő pataki tanárok nyomtatásban eddig meg nem jelent munkáit tesszük közzé. A szövegrészeket válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor.

Lőkös István

Mozaikok a jelenkor horvát irodalmáról

Jelenünk horvát irodalmának történetét a legújabb, majd 700 oldalas irodalomtörténeti kompendium szerzője, Dubravko Jelčić, közel másfél száz lapon adja elő. Ez a pusztán adat is sejteti: a ma horvát irodalma Közép-Európában is egyedülállóan sokszínű. Műfajok és műnemek szerinti spektruma éppoly gazdag, mint regionális megoszlása (Dalmácia, Isztria, Zágráb, Szlavónia). Értékálló művek sokasága reprezentálja az a 19-20. század fordulóját, a *fin de siècle* óta tartó folyamatot, amely a szimbolista-szecessziós-parnaszista modern mozgalommal indult (reprezentánsa A. G. Matoš volt), az avantgárddal folytatódott (expresszionizmus, szürrealizmus), s ma a posztmodern jegyében gazdagodik. A *litteratura croatica* mai történéseinek előzményeit az 1952-es évben szokás megjelölni: ekkor hangzott el Miroslav Krleža híres ljubljanai beszéde, amely a szovjet Andrej Zsdanov és a bolgár Todor Pavlov szocreál elméletét szedte ízekre szedte s manifestálta az irodalom és minden művészet ideológiáktól független szuverenitását. E beszéd elhangzásával egy időben indult a *Krugovi* c. folyóirat fiatal írónemzedéke, amelynek tagjai (Alojz Majetić, Zvonimir Majdak, Antun Šoljan, Ivan Slamnig) a horvát *Jeans Prose* megteremtésével forradalmasították a szépprózát. (Modelljét Salinger *Zabhegyezőjében* lehet megjelölni.) Fellépésük s írói gyakorlatuk – akkor eretnek módon – „a tradicionális, állandósult társadalmi és kulturális struktúrák” tagadását jelentette.

Az említett szerzők életműveinek egy része – fájdalmasan korán – lezárult, így méltán illethetők a *huszadik század klasszikusai* szintagmával – persze további, a részben még ma is alkotó lírikus és prózaíró pályatársaké is (Miroslav Slavko Mađer, Milivoj Slaviček, Zlatko Tomičić, Višnja Stahuljak, Irena Vrkljan, Vesna Krmpotić stb.) Lírikusként ehhez a nemzedékhez kötődött a minap elhunyt Slavko Mihalić is, az elmúlt század utolsó harmadának markáns költőreprezentánsa. Ő az egzisztencialista poétika vívmányait befogadva teremtett páratlanul invenciózus, ugyanakkor a verbalizmust és patetizmust mellőző, zenei effektusokban gazdag költészetet.

A „*krugovaši*” nemzedék nyomába, újabb törekvések vállalóiként, a *Razlog* c. folyóirat lírikusai és prózaírói léptek, a mai hetven évesek csoportja; mára formai és tartalmi tekintetben egyaránt letisztult, eredeti életműveket alkotva. Zvonimir Mrkonjić és Ante Stamač konstruktív forma- és fogalmi rendszert teremtő költészetét méltán tekinthető e nemzedék reprezentációjának, s persze az olyan nemzedéktársaké is, mint Igor Zidić, a Dragojević-fivérek – Ivan és Danijel –, Mario Suško, Tomko Maroević, Željko Sabol, akik – egyebek között – a szürrealista poétikát recipiálva, olykor az iróniát s a szatírákat sem mellőzve, majd meg a mediterrán élet- és élményanyagot transzponálva teremtenek klasszikus nívót jelentő költői életműveket. S csak természetes: az 1991-es függetlenségi, az önálló Horvátországért folytatott háború eseményei, Vukovar és a szlavóniai térség tragédiái is

markáns erezetként szövik át költészetüket. Az ország mai miniszterelnöke, Ivo Sanader és Ante Stamač által összeállított háborús versantológia (*U ovom strašnom času = E szörnyű korszakban*) Európa és Ázsia megannyi nyelvére lefordítva (magyarra is!) a költészet révén tudósította a világot a jugoszláv hadsereg pusztításairól.

Irigylésre méltó prosperálás jellemzi az utóbbi húsz év horvát szépprózáját is, bár Miroslav Krleža és Ivo Andrić világirodalmi léptékű életműve nehezen elérhető mércé. S lám, épp a krležai tradíció örökségeképp született meg az újabb horvát regény magyar szempontból sem elhanyagolható trilógiája: a *Város az Adrián*, a *Bereniké fürtje* és a *Triameron c.* regények. A hagyományos történelmi regény, a regényesített családi krónika, a dokumentumregény elemeiből született meg az utóbbi bő félszázad horvát (tegyük talán hozzá: Közép-Európa) történelmének ez az imaginatív szintézise, amely a horvát posztmodern kor maradandó, klasszikus alkotása.

Ha Fabio opuszai már a történelmi próza terepére irányították figyelmünket, nem kerülhetjük meg e tradicionális műfaj másik horvát jelesének, Ivan Aralicának műveit sem. Rövid idő alatt Európában is híressé vált *morlak tetralógiája* (*Álomtalan út, Rabellek, A fogadó alapítója, Asmodej kendője*), amely a Balkán viharos történelmének a 17. század végétől a 19. század elejéig zajló, a horvát és iszlám-török etnikai migráció és keveredés eseményeit, folyamatát meséli el: barátság és gyűlölet, a hatalom és az erőszak, a szerelem és a rabszolgák szülte konfliktusokat.

A regény műfajának elmúlt századvégi horvátországi diadaláról nemigen lehet értekezni a szépíró és komparatista, Pavao Pavličić életművének méltatása nélkül. Meghökkenően termékeny író, olykor évente (tudományos opuszai mellett!) két regénnyel is meglepi olvasóit, amelyek tematikus spektruma igencsak változatos: az 1968-as horvátországi politikai erjedés, a városi létforma pusztulása, az emigráció, a vukovári gyermekkor élményei, az 1991-es háború, a Zágrábot ért szerb rakétatámadás – íme, egy-egy regény sommás jellemzése. Pavličić invenciózusan formateremtő, a modern detektívregény eszközeit ötvözi a csehovi pszichologizáló hagyománnyal, amellel ügyes meseszövő.

A modern prózaírás e pavličići vívmányai mellett sajátos színfolt Goran Tribuson novelláinak és regényeinek sora, bennük Jorge Luis Borges recepciója elegyedik a posztmodern intertextualitással. S lévén ez sem egyedüli jelensége az újabb horvát literatúrának, feltétlenül ide kell írunk még legalább Veljko Barbieri nevét, aki az előbbieket által recipiált európai prózai eredményeket bővíti pl. orwelli reminiscenciákkal.

E műfaji szempontú vázlatban nem mellőzhetjük a horvát drámairodalom Krleža utáni teljesítményét sem. Modellértékű példaként csupán Ivo Brešan nevére és munkásságára utalunk, akinek *Paraszt Hamlet* címen Európa-szerte sikeres drámáját a magyar közönség is élvezhette. Groteszk dráma, amely (más darabjaihoz hasonlóan) politikai célzatossággal, polemikus hangvétellel, a szatíra eszközeivel készült.

Horvát költők versei

Dobriša Cezarić

Szlavónia

Kitárul meghitten szívemnek
újra a régi Szlavónia.

Tücsök cirpel a kalászok közt:
az aratás immár közel,
s gabonánkba a barna hörcsög
hívatlan vendégnek jön el.

Asszony ballag a gyalogúton,
réten át, messzi gémeskúthoz,
s dalol magában, áthevülve;
éneke, mint e föld, mely szülte:
szélesen áradó s elnyújtott.

Vesna Krmpotič

Mindig csak egyszer

Madár voltán mindig; de egyetlen egyszer
gyerek volt a madár – aztán soha többet.
Öröklét-fényedben egyszer tündököltem:
ág voltam s rám szálltál – hogy majd tovarebbenj.

Azóta ág vagyok, ringó és remegő.
Téged az időtlen ősi vágy vonzott már,
hogy az lehess újra, mi örökkön voltál:
madár, számtalan sok ágra emlékező.

Egyszer adatott csak, hogy számtalan legyek:
mikor elröppenni kitérted szárnyad –
minden gally s ág akkor fel, az égre lázadt,
és az erdő azt sem tudta, hogy létezett.

Washington, 1976. augusztus 21.

Dubravka Oraié

Csöppnyi templom

A templom, mint alma, kicsiny,
sötét, vak lövöldözés;
bibliai már itt a kín:
a toronycsonk égre néz.

Aratás helyett kaszál
rendet a kertben a halál,
s golyótól tátongó lyuk
az iskolán – szimbólum.

És a tizenketten?
Kik ők? Cinkos mind:
süket és lelketlen.
Teljesen megégett,
szenes a héja
Európa kenyérének.

És szállnak fenn a gépek...

1991. szeptember 19.

Tin Ujević

Lelketlen ősz

Régi ligetekben sétál a sárga ősz.
Lomha a furcsa párákkal teli lég.
Fáradt, fázó törzsek közt szálldosva időz,
s csipog lelketlen egy ördögi veréb.

Šime Vučetić

Két part

Két part vagyunk,
két sosem találkozó part.
Két part egy sorsa adassék nekünk:
hömpölyögjön köztünk az ár,
hömpölyögjön köztünk minden,
hömpölyögjön az örök ismeretlen.

Hiába hívásunk a vízen át:
két part vagyunk, mely egymásra lelni fél;
s nem térhetünk a forráshoz vissza,
hol egykor egyek voltunk ketten.

Testvériesít minket a fény,
testet ölt bennünk a gondolat,
és felhóként ring a szerelem
fölöttünk, a partok fölött.

Ó, milyen boldog partok vagyunk ketten,
mert nem találkozhatunk,
kik a forrásnál egyek voltunk egykor.

Ante Stamać

A történelem kietlen dala

Kihirdeti kietlen dalával a romlást a történelem
Tavak száradnak ki tengeralj sója szikrázik
Feneketlen mélyben fekete égbolton sötétlik a nap
S láthatár alá merülnek mezők és rónák örökre

Földalatti pokolban fajtáját falja a sátán.
Fent a hegyek ráncossá zsugorodnak a fagyban
S beállnak mind a folyók

Szigetek süllyednek sorra tenger fenekére
Szomjukat oltani rozsdás kelyhekből kortyolnak városaink
Álca a föld népein – közönyös svábbogarak

S alakoskodva és szűkölve a félsztől zugolyba búvik
az emberi lélek is

Ivo Dekanović

Csak egy arc

Felhőkarcoló legfelső emeletén,
fent a szédítő magasban
kivilágítva egy ablak –,
fényes négyzetében, könyöklőre hajolva,
alkony szakadékába tekintő ember
titokzatos arca:
léptek, pillantások, sunyi kis gyönyörök
és szorongások fölött sugárzik mágikusan,
kilépve egy pillanatra
a rápántolódott egyszemélyes időből,
oly távolian sugárzik az alkonyban
egy arc,
mintha jelenés lenne.

Csak az sugárzik most, elérhetetlenül:
az elvesztett nappól jelnek ennyi maradt;
csak az sugárzik egyedül, még alig kezdve
küzdelmét a mindent előzőnlő sötéttel.

Vjakošlav Majer

Egy szerelem vége

Halkan, ahogy könyv csukódik be,
meghalt újra egy szerelem:

mi benne volt – már elolvastatott.
Előbb gyógyul a sebezett
szárny mindig, mint fájdalma,
– tudhatod.

Vjakošlav Majer

Régi ösvényeken

Újra
régi ösvényeim
járom;
fény csillan
a porlepte vázákon,
félhomályos
szoba mélyén
szellőzik a rab,
minden az maradt;
tisztán üt
a toronyóra,
minden ablak
ragyogó ma
a napfényben,
mindenütt
a régi minden –
ó, csak én
nem.

Mirko Kovacević

Küldemények

I.

Őrizni akartam az eső illatát,
fehéríteni a felhőt odafent,
fogni a nagyívű szivárványt,

s mindet egy tisztásnyi
derült éggel üdvözlétképp
küldeni neked.

II.

Tartsd vissza titkolt vágyaidat
és hangos óhajaid,
s tárd ki az emlékezés ablakát!

Most küldöm neked épp
messzitűnt kék álmomat.

(A verseket fordította: Cseh Károly)

Cseh Károly

Nyárdelelő III.

Dél a fürdőben

Jaj, Hunyadinknak!
Vénasszonyhad harsogja
túl a harangszót.

Létlelet

Temető fűvén
madártoll negatívja,
szürke-fehéren.

Kánikula

Tűzliliomok –
útszéli szép Zsuzsannák
tárulkoznak ki!

Vaskor

Vaskor ez, Buson!
Bronzharang helyett üllőn
pilled a lepke.

Falusi capricció

Télutói napok hosszú barna sokkja
múltán rügyet hegyez az orgona bokra,
s fütty és csivogás is metszegeti
már szögesdrójtját a fénnel teli,
karcos széleknek;
s hogy ijesztgetnek
feltámadással a temetőn
boltozódó vakond-kupolák!
Tétova még a hársfaág,
akárha ha lenge iránytű remegne:
vetésre mutasson vagy szőlőhegyre?,
mert itt is ott is távlatok nyílnak,
ahogy a borostás, gazba süllyedt
kertek alatt fel-felujjongva
füstből kifeslőn az első tüzek.
Csak a parasztok Krisztusát, a krumplit
temetik tompa kapa-pufogással,
míg zöldre fordítja márciusunk itt
lassan a lanyha időt,
s akkor a lombja kinőtt
tavasz lesz a faluban,
hogy este felé – a láz nem lohad –
elfelejt harangozni a harangozó,
és nem zárja le a nappalokat.

2008 Húsvétján

Borsodgeszt – 2008. július 17.

feldobog olykor halkán a holtak szíve
rezzen ezerlevelű orgona bokra
lűktető zöld még mindig zöld temetőnk itt

Mérleg

Tusnády Lászlónak

Mérleg a rozzant ágas a gémmel.
Merre billenjen? Még van-e tét?
Lefelé száraz kútmélybe kémlel.
Fölötte tátong az üres ég.

Ma is itt

P. Gy.-nek

délszaki fényben hanyatt fekszik a föld is henyéve
böngészi a felhők hólyagos-sárga újságjait
hírük mindössze csupán egy mélyröptű fecskeraj itt
s lepkecikázás amely hóhatárt rajzol a kékre
zöld viz a gesztenyelomb ringnak már rajta a bóják
köztük evez be bogácsi nyarunk lassan a révbe
és vele együtt ez a máj örökkévalóság

2008. július 27.

Kondor Ilona

Hajadat megmosnám...

Hajadat megmosnám
a párás fűben.
Szemedben égi tánc hevül.
Elnézem csöndedet
némán, egyedül.
S ha megszólít
a dalban bűvó meleg:
ringat, mint a hullám.
Hódít, mint a hegy.
S ha hajadat lesimítanám,
asztallap lenne a párnám.
Szék a grádicsom.
Túllépve poklaidon
lennék jel, tilalom.
Lennék zöld út
szárnyaidon.

Erika Burkart

Zúzmara-kert (Rauhreif-Garten)

A hókirálynő volt,
hópelyhekkkel fátyolozottan
láttam őt a folyó felé vonulni.

Virágok és baljós jelek,
levelek és lábnyomok:
milyen rideg az
elbai halálok kertje.
A szépségbe szerelmes
reménnyel elhalványul
mind ami rossz és bántó,
türelmes csírák várnak a fényre.

Nyolcvan éven át
fázni a régi házban.
Reszketek, hallom a folyót
a jég alatt. Jégvirágok
virítanak a sötétben,
menyasszony-díszben a fagy
mit az elrejtett idő
kristályaiban lát az ember.

Téli mítoszok (Wintermythen)

Reggeli fényben
szikrázó hómezők.
A házba szaladtunk és ettünk.
Nyomokra leltünk, melyeket
a feledékeny angyalok nem tüntettek
el.

Lefeküdtünk a hóba.
Esténként egyedül ültem a szánon,
a hidegben megérintett és égetett az
ég.

Árnyékokat vetett a tűz,
élni vágyó lombok
rejtettek el a szememig.
A sötétség megnyílt a csillagoknak
a táj fölött, amit őrzök.
Mit és hogyan kérdezzünk ma,
amikor a fagy elfojtja a lélegzetet,
s az éjszaka alá van aknázva?
Akkoriban hogy találtunk haza?

Fecske Csaba fordításai

Erika Burkart 1922-ben született a svájci Aarau-ban. Jelenleg egy Muri melletti szeretetotthonban él. Eredeti foglalkozása tanítónő. Költő, prózaíró. Verseskönyvei mellett jelentek meg regényei és visszaemlékezései is. Mintegy másfél tucatnyi könyve látott napvilágot eddig, a legutóbbi 2005-ben *Orthose Nähe* című verskötete. 2005-ben megkapta a Svájci Írószövetség nagy Schiller-díját.

Tusnádý Mária

Hópelyhecske

Azon a napon, melyen Hópelyhecske megszületett, nagyon borús nap volt Pehelyországban. Anyukája, Pihe Panna, és apukája, Pehely Pál már nagyon várták őt, hogy szerelmüknek legyen bizonyítéka, és persze azt is, hogy Esőországból megérkezzen az a bizonyos kis csepp, mely az ő aranyos gyermekük lesz. A hideg, fázós napon, mikor még Napanyó sem villantotta Hóország felé sugarait, Pihe Panna éppen hóbugyorháza előtt álldogált, és a lehangoltság érzése volt zúzmarás arcára írva. Tudta jól, hogy egyszer majd eljön az a perc, amikor boldog lehet, hiszen már látta szállingózni Esőország felől a kis apró pelyhecskéket. Látta azt is, amint a szomszédasszony barátnéja, Pehely Zsóka is boldogan tapogatta meg picinyét, hiszen jól meg kellett fognia, hogy biztos lehessen benne, hogy nem csak esőcsepről van-e szó.

Pehely Pál éppen hazafelé tartott, és felesége meglepetésére a kezében hozta az ő kis apróságukat. Pehely Panna zúzmarás arca csöppnyit felolvadt és anyai pír öntötte el, rögtön ölébe vette a picit, és a bugyorházba vitte. Betette a neki készített apró bölcsőbe, melyet pár napja Pali készített zúzmará gyökérből. A kicsi rögtön mély álomba szenderült. Panna és Pál örültek, hogy picinyített másukat láthatják, amint apró pilláit behunyja, és még lehet, hogy Esőországról álmodik. Tudták jól, hogy ő az ő gyermekük, hiszen Esőországból elrendelve egy olyan sorsszítán válnak hópihévé a cseppek, mely meghatározza, hogy melyikük kinek lesz az újszülöttje. Sok idővel az érkezésük előtt a szülőjelöltek álmukban értesülnek ezekről a kedvező, örömteli hírekről. Pannáéknak egy álommanó szólt álmukban, aki a valóságban Surranómanóként ismert, mert ő hozza a postát Hóországból (ahol az élettelen hópelyhek vannak), Esőországból, Szélországból, a Nap birodalmából és a Holdhercegnőtől, akinek számtalan csillagifja van – közülük is legjobban szerette az ő Göncölszekérekjét.

Panna és Pál másnap elvitték az újszülöttet megkereszteltetni. Pehely Plébános úr ezeket a szent dolgokat nagyon komolyan vette, és mivel ő volt Pehelyország harmadik legjobb lelkésze, a munkához még szigorúbban állt hozzá. Viszont a keresztelő nem ment olyan könnyen, mert ha ő volt az ország majdnem legjobb lelkésze, akkor olyan sokan várokoztak rá, hogy Panna és Pál aznap már képtelenek voltak kivárni a sok síró-rívó hópelyhely gyermek között az álldogálást. A Panna karján lévő ordibáló csöppséget haza kellett vinni, meg kellett fürdetni jégvirágfürdőben és jól bekenni esőszagolajjal, melytől a teste még pelyhesebb lesz, és nem lesz túl hamar zúzmarás, mint anyukájáé.

Másnap újból elindult a kis család Pehely Plébánoshoz, akinél megint tömött sor állt már korán reggel. Pannáék estig várokoztak, de mikor Holdhercegnő, Göncölfiacskája és sok fényes követője feljött a fekete égboltra, a kis család hazaindult álmosan és fáradtan. Hóbugyor házukban rögtön lefeküdtek aludni. Másnap hajnalban Panna idegesen forgo-

lódott az ágyban, nem tudott aludni. Hallotta azt is, amikor Surranómanó valamit bedobott az ő postaládájukba. Azonnal kiszaladt megnézni – csak hirdetőlap volt, de elkezdte böngészni. Így talált rá egy igazán érdekes cikkre:

„Vállalom bármelyik újszülött hópehely megkeresztelését, nálam nem kell sorban állni, várakozni. Csakhogy én nem szentvízzel keresztelvek, hanem Holdhercegnő kristályvizével. Elhíhetik nekem, hogy ettől a víztől gyermekük sokkal szentebb életű lesz, mint bármely plébános szentvizétől.” A pontos cím és telefonszám is itt volt található a hirdetésben.

Panna elment a legközelebbi hívóközpontba, és ott telefonálni kezdett. Az ismeretlen és kezdetben ijesztő hang Mágus Miklós néven jelentkezett be. Két városnyira lakott tőlük és megígérte, hogy nála bizony nem fognak várakozni, mert már előre bejegyezte őket, és soron kívül bejöhetnek a keresztelésre. Mindössze el kell fogadniuk, hogy nem szentvízzel fog keresztelni. Panna beleegyezett, hiszen most legfontosabb volt, hogy mihamarabb elintézzék a keresztelővel járó problémákat.

Reggel azonnal elmesélte Palinak a jó hírt, aki kicsit kételkedett az egészben:

– Én még sose hallottam olyan pehelygyermekről, hogy ne szenteltvízzel lett volna megkeresztelve! Hidd el, asszony, ez nem jó ötlet! – szólt morgolódba Pali, egy kirántott zuzmólevelet rágszálva.

– Márpedig én elviszem a gyermekünket hozzá, a kristályvíz semmiben sem fog különbözni a szentvíztől. Hiszen azt csak mi tudjuk, hogy szent víz, más esetleg azt képzelheti, hogy egyszerű víz, de a kristályvíz úgy csillog, mint a mi kicsikénk szemecskéje és mint a te szemed, drágám, mikor első alkalommal rám néztél, de mostanában már sosem csillog úgy, nem is szeretsz te engem, sose akarod azt tenni, amit én mondom! – zsörtölődött Panna tettetett önsajnálattal.

– Jól van, akkor vigyük el! – egyezett bele Pali, de szemében most a kétely fénye ragyogott. Elindultak Mágus Miklóshoz a közeli városba, ahová közvetlen Fuvallatbusz járt. Felszálltak a buszra, és egy szempillantás alatt ott is voltak a városban, ahol Mágus Miklós várta őket a háza előtt. Már a háza sem olyan volt, mint az övék, és a teste is fekete volt. Panna nem bírta a kíváncsiságtól túrtóztatni magát:

– Kedves Mágus Úr, szabad megkérdezni, hogy Ön ha Pehelyországban él, akkor miért nem fehér, mint mi? Miért fekete?

– Kedveském, ne legyen túl kíváncsi, mert hamar megöregszik! Az igazat megvallva, túl hosszú történet lenne – mondta hangosan. – És magácskának úgyszincs annyi esze, hogy megértse... – ezt bezzeg már suttogva mondta.

Mágus Miklós feketesége miatt kiközösített pehely volt Pehelyországban, hiszen ő a földről való visszaérkezők nem tisztult meg, ez volt a büntetése kíváncsisága miatt. Ugyanis, mikor még tiszta, szép, fehér hópehelyként szállingózott le egy csodálatos földi szentestén, akkor hirtelen meglátott egy szép nagy mozgó járművet, mely majdnem olyan volt, mint a pehelyországbeli Fuvallatbusz, de mégsem teljesen. Annyira felkeltette érdeklődését, hogy megpróbált Szélúrfi hátán úgy helyezkedni, hogy a kocsi felett legyen, amely éppen megállt. Több száz kilométerről látta ezt. Miklós, úgy gondolta, hogy most pont rá fog esni a szép jármű tetejére. De egy másodperc töredéke alatt az egész élete megváltozott: behunyt szemmel, feküdvé Szélúr hátán, boldogan illegett billegett lefelé, amikor hirtelen szertefoszlott előtte az álom, hogy egy autó tetején olvadjon szét. Csúnya, fekete, olajos tócsában kötött ki, és az autó már sehol sem volt. Ő pedig azon nyomban elolvadt. Visszapárolgása Esőországba eleve ajándék volt, hiszen mire képes volt az

olaj ragacsos fogságából kiszabadítani párolgó önmagát, addig ki tudja, hány gépkocsi haladt el felette. Visszatérve Esőországba, Esőherceg nem engedte megtisztítását. Nem is tudta, hogyan lehetne ekkora kosztól megszabadítani. Ezért maradt Mágus Miklós ilyen fekete. Ha Panna tudta volna ezt a történetet, ki tudja, hogy szerette volna-e, hogy ez a gyanús külsejű alak keresztelje meg az ő egyetlen csöppségét.

Mágus úr hamar lezárta a szertartást, nem mormolt sem imát, se nem énekelt egyházi éneket, csak jól meglocsolta az állítólagos kristályvízzel Hópelyhecskét. Palinak ez végképp nem tetszett.

– Kérem Uram, nincs magában annyi tisztelet sem, hogy elmondjon egy áldást gyermekünk felett, és kérje az összes Fenségest, kik felettünk vannak, hogy vigyázzanak rá egész életében? – kérdezte Pali, kikelve magából.

– Nekem elhiheti, hogy gyermekének nem lesz semmi bántódása, sőt sokkal ügyesebb, talpraesettebb lesz, mint a többi hópehelygyerek, ebben biztosak lehetnek – és szeme sarkából sandán nézett feléjük.

Teltek múltak a hópehelyországbeli napok, néha zord zúzmarás idők jártak, néha a nap is kisütött, bár ilyenkor attól kellett félniük az ottlakóknak, hogy hirtelen vízcseppek lesznek. Ilyenkor volt olyan illóolaj, melyet szagolva és bekenve vele bőrüket, biztosak lehettek benne, hogy képtelenek lesznek elolvadni. A hópehelyek élete egyébként is nagyon titokzatos, hiszen sose tudhatják, hogy melyik nap jelenti majd a földre érkezésüket, vagyis a halálukat, és melyik nap érkehetnek ide vissza Pehelyországba. Természetesen a Földön töltött időszakot elfelejtik, nem emlékeznek rá soha többé. Amikor Szellőurak nagyon erősen fújtak, akkor gyakori volt, hogy olyan pelyhet próbáltak fölröpíteni, vagyis lerepíteni a földre, aki már jó sok ideje ott volt, vagy olyat, aki magányos volt, úgyse volt senki, akit szerethetne és érdemes volt ezért a Földországában újjászületnie. Tehát Pannának, Pálnak és a kis újszülöttnak nem volt félnivalójuk, hiszen ők összetartoztak, velük semmi ilyen tragédia nem történhetett, legalábbis Hóország törvényei szerint.

Az apuka a keresztelő óta sokkal morcosabbnak tűnt, bántotta valami. Felnövekvő fiacskája túl kíváncsi, türelmetlen, indulatos gyermekecske volt. Szót fogadni végképp nem volt képes. Panna annyira képtelen volt vele szigorú lenni, mert olyan túlradó módon szerette, hogy Pál emiatt is gyakran bosszankodott.

– Asszony, asszony, ez a gyermek olyan furcsákat kérdez tőlem, például, hogy ő hogyan érkezett ide, miért jön el Szélúrfi, hogyan lehet a hátán utazni. Félek tőle, hogy valamilyen veszélyes dolog fog vele történni és elveszítjük a mi várva várt gyermekünket.

– Pali, ne aggódj már, nem lesz vele semmi. Úgy kell őt szeretnünk, ahogyan a Fenségestől megkaptuk. Ne várjunk csodákat. Olyan gyerek, amilyen, én minden hibájával együtt szeretem, ha egyáltalán hibának nevezhető, amit ő csinál – pirult bele Panna mondandójába. Egyébként is gyakori szokása volt, hogy ebben a zimankóban is képes volt elpirulni. Amint meglátta a kis Hópelyhecskét, hogy éppen a sült zúzmarát habzsolja magába, amit ő ebédre szánt, akkor már enyhén ő is mérges lett, de nem dorgálta meg, azt gondolta, hogy legalább jó testsúlyban lesz.

Egyszer, mikor az idő még elviselhetetlenül hidegebb és zúzmarásabb lett, mint volt, hogy már a hópehelyek is majdnem felvették fűszálból kötött mellényüket, akkor érkeztek meg a Szélúrfik. A Szélúrfik hátán nyargalászni, az volt aztán Hópelyhecske számára az igazi móka, de nem látta benne a veszélyt. Anyukája és apukája éppen a Sarkizuzmó boltban

vásároltak, amikor jött egy igazán nagy fuvallat, melynek segítségével Hópelyhecske felröpült a felhők közé. Nagyon különös látvány tárult a szeme el, ilyenről még álmodni se mert volna egész rövidke életében. Közeledve a Föld légköre felé félni kezdett és kiabált is Szélúrfinak, hogy vigye vissza azonnal az ő szeretett szüleihez. Szélúrfi bezzeg hogyan hallotta volna Hópelyhecske cincogó és gyermeki hangját. Hópelyhecske nagyon megijedt, hogy el fog olvadni odalent, mert apukájától ezt hallotta.

Szélúrfi hirtelen leröpítette a hátáról, és otthagyta egy ház sarkában.

Tavaszkodott éppen. A kislány, aki a házban élt, nagyon magányos volt, mert nem voltak barátai, és testvére sem volt. Szülei nagyon sokat dolgoztak, mert az anyagi világ gondjai őket is hatalmukba kerítette. Pedig volt szép nagy házuk, hatalmas kertjük, Mágus Miklós érdeklődését felkeltő gépjármű is állt a garázsban. A kislány mégis nagyon keveset kapott a szüleiből. A különös hóésésre kisétált a kislány a kertjükbe és szétnézett. Az összes hópohely elolvadt. Szomorúan besétált a házukba, mert remélte, hogy legalább egy jót hógolyózik. A bejárati ajtó sarkában észrevett egy kis hópohelyet, amely nem olvadt el. A kezébe vette, és gyönyörködött benne.

A kislány bevitte a szobájába, és miután ott sem olvadt el, végképp nem értette, hogy ez hogyan történhetett. Rátette a kályhára, ám ott se történt semmi változás – bár szegény Hópelyhecske majdnem elájult a szörnyű melegtől, azért bírta a gyűrődést. A kislány örömmel vette tudomásul, hogy ez a kis aranyos pohely nem olvad el, pedig már éppen március eleje volt. Úgy döntött, hogy szüleinek nem szól semmit erről az érdekes és megmagyarázhatatlan dologról. Volt neki a szobájában babaágya, kivette belőle a saját rongybabáját, és helyére fektette az ő újdonsült kedvencét, Hópelyhecskét. Ugyanis ő is pont úgy nevezte el, ahogyan Hóországban a szülei. Hópelyhecske napról napra jobban érezte magát a kislánnyal. A leányzó érdekes, különleges füvekből, szirmokból, tejből, margarinból összeállított pépeket készített neki, tehát a mi Hópelyhecskénk inkább hízott, mint fogyott.

Egy sötét tavaszi este, mikor már majdnem április közeledett, akkor a kislány szokásos estipuszit adott az ő kis barátjának, a babaágyban fekvő Hópelyhecskének. Mikor egy hang hallatszott a kiságyból, a kisleány alig hitt a fülének.

– Te vagy az, Hópelyhecském?

– Igen, én vagyok az, és nagyon megkedveltelek téged, te kedves kislány, úgy érzem, hogy szeretlek.

– Fantasztikus, hogy beszélni is tudsz, sose leszek egyedül. Te drága parányi Hópohely, mennyire nagyon szeretlek! – túláradó örömmel ölelte magához a kicsi pelyhet, majd azon az éjszakán a saját párnáján altatta el.

Sokat beszélgettek még éjszakába nyúlóan. A kislány reggel későn kelt. Szombat volt, de anyukája bejelentette, hogy bemegy a munkahelyére, apukája pedig szó nélkül elment. A kislány mégsem volt szomorú, hiszen már soha nem kellett félnie, mert tudta, hogy van vele valaki, akivel megoszthatja érzéseit, gondolatait, akivel törődhet, aki célt ad eddigi kis életének is. Eljött a csodálatos nyár, mely a kislányt mindig megnyugvással töltötte el, mert nem kellett iskolába mennie, és most úgy érezte, hogy még többet foglalkozhat szerzeményével, a kis Hópohellyel. A szülei megígérték, hogy kivesznek egy hét szabadságot, és elutaznak Olaszországba a kislánnyal együtt. Indulás előtt nagy volt a készülődés. A kislány elmagyarázta Hópelyhecskének, hogy melyik bőröndben fog utazni, és melyik ruhájába fogja begöngyölni, nehogy kicsússzon onnan.

– Jól figyelj, Pelyhecském, vigyáznod kell, nehogy észre vegyenek, mert akkor mérgesek lesznek a szüleim. Nem szabad megtudniuk a mi kis titkunkat – mondta a kislány csöndesen, de sajnos nem elég csöndben. Ugyanis apukája ekkor lépett be hozzá.

– Kivel beszélsz te ilyen titokzatosan, Borikám? Halljam! Tudni szeretném! Csak nem egy kiskutyát rejtegetsz? – mondta egész szigorú hangon.

– Nem, semmit nem mondtam.

Az apuka sajnos nem hitt neki, és behívta az édesanyát is a szobába, aki mindent elhitt férjének.

– Nézd meg asszony, ez a gyermek magában beszél! Nem elképesztő? A végén ahelyett, hogy külföldre utazunk vele, vihetjük orvoshoz. Mégis, hogy képzeled azt, hogy ennyire megijesztesz minket – háborgott az indulatos apa.

– Ne bánts, biztos meg tudja magyarázni, olyan egyedül van, én megértem őt. Kislányom, Borikám, áruld el szépen, hogy mit rejtegetsz előlünk. Azt hitted, hogy nem vettük észre már pár hónapja, hogy valamit rejtegetsz, valakinek ebédet főzöl? Csak nem a babáid olyan éhesek? Áruld el nekem, bennem megbízhatsz.

Ekkor a kislány teljes félelmek között elővette a törölközőbe göngyölt apró hópihét, akit annyira nagyon szeretett.

– Nem látok semmit! – mondta az apa háborogva.

– Kislányom, mi van a törölközőben? Mi nem látjuk... – szólt kedvesen az anyuka.

– Egy apró Hópelyhecske van benne, aki az én barátom, szeretem őt nagyon, ne vegyétek el tőlem. Ő a testvérkém helyett is a testvérkém lett!

– Jaj picikém, hát erről van szó? Majd megoldódik minden, ne aggódj – az anyuka magához ölelte a kislányt, aki zokogva bújt szeretett anyukájához. Közben az anyuka azon gondolkodott, hogy mégis mi lehet a törölközőben, hiszen ők nem látnak semmit. Elszomorította az, hogy nem tud segíteni Borin, de jó érzéssel töltötte el, hogy ha már ő nem hisz semmiben, ez az apró csöppség, az ő tündérékéje ennyire tud ragaszkodni ahhoz a kis képzeletbeli nyári hópéhelyhez.

Az egész család nagyon jól érezte magát Olaszországban, Velencében. Hópelyhecskét is elvitték minden üzletbe, bazárba. Még neki is vettek kis minimaszket, és velencei karneváli ruhát, sőt még a gondolát is kipróbálta, bár a család nem árulta el, hogy négyen vannak. Lehetséges, hogy tényleg négyen voltak?

Késő este volt már, és az utazás utolsó estéje, amikor csak a tenger hullámzását lehetett hallani. A csillagok az égen olyan szépek voltak, mint még soha. Édesanya és kislánya sétáltak együtt a parton. Fogták egymás kezét. A kislányon nem volt szandál, hogy a homok érje a kicsi lábát. Az anyuka törte meg a csendet:

– Nézz föl, lánykám, az ég! Látod, hogy mennyi csillag van ott. A te kis Hópelyhecskéd is onnan fentről származik. Fogd meg a hasamat, te innen származol, a Hópelyhecskéd pedig felül már várják a szülei, ne várokoztassuk meg őket, adjuk vissza nekik a gyermeküket. Fogd meg a hasamat, és érezd, hogy én is kaptam valamit, aki majd a te kistestvéred lesz. Ebben a pillanatban Borkán átfutott a melegség, és átölelte anyukája még éppenhogy növekvő pocakját.

– Drága anyukám, akkor engedjük vissza Hópelyhecskét oda, ahonnan jött, ez nem az ő világa.

A kislány kinyitotta a tenyerét, melyben hópelyhecske kuporgott, de a kis pehely már nem volt ott, úgy tűnt el, ahogyan érkezett.

Hópehelyországban Hópelyhecske mély álomból ébredt fel. Azt álmodta, hogy elnyerhette egy apró lányka szeretetét, aki utána visszaengedte az övéihez. Az álomból anynyit értett meg, hogy soha többé nem akar felszállni Szélúrfi hátára. Ha korábban mégis felszállt, és mégis igaz volt az a történet, ami vele történt, akkor örült neki, hogy örömet okozhatott egy kislánynak. És reggeli közben, mikor anyukája terített, apukája pedig a hópehelyországi Hírmondót olvasta, hangosan és vidáman megkérdezte:

– Mama, Apu, nekem mikor lesz kistestvérem?

*Schwitters Merz képét a hannoveri barokk kertben is hiába kerestem,
(Egy üldözött kép nyomozása c. sorozatból), 1988-89,
szitanyomat, preparált vászon, 70x90 cm*

Dobay Béla

Erdélyi János és kora

1.

Európában 1814-ben, Erdélyi János születésének évében bizonyára sokan fellélegeztek: azt hitték, hogy a nagy francia forradalom és a napóleoni háborúk okozta megpróbáltatásoknak, zaklatásoknak és nélkülözéseknek vége. Azt hitték, hogy a Párizst is elfoglaló angol-osztrák-orosz-porosz koalíció katonai győzelme lezár egy olyan negyedszázadot, amelynek – a tapasztalatok szerint – igazi jellemzője nem annyira a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméjének rohamos térhódítása, mint inkább a nyers hatalmi törekvések, az önző politikai érdekek és a machiavelista diplomáciai módszerek érvényesülése volt. Azt hitték, hogy befejeződött egy olyan korszak, amely földrészünk országainak lakosaitól borzasztó anyagi és emberáldozatot kívánt... Úgy gondolták, hogy megkezdődik egy olyan világ, amely segít a népeket-nemzeteket 1789 és 1814 között ért sokkhatásokat kiheverni.

Sajnos, amennyien hittek abban, hogy Napóleon legyőzői – I. Ferenc osztrák császár, III. György angol király, III. Frigyes porosz uralkodó és I. Sándor orosz cár – új és az előzőnél jobb fejezetet nyitnak Európa történelmében, annyian csalódtak. A győztesek önös érdekeiknek megfelelően bántak Európa országaival és népeivel: pl. meghiúsították az olasz egységet, Lengyelországot felosztották egymás közt. Majd – Anglia külön utas politikájával szembefordulva – az osztrákok, a poro-

szok és az oroszok Szent Szövetségbe tömörültek. Részint azért, hogy az 1815-ös bécsi kongresszuson nekik ítélt országrészek átadását – akár fenyegetéssel is – kikényszerítsék; részint pedig azért, hogy az érdekszférájukba tartozó országokban megpróbálják – akár fegyverrel is – a feltámadó nemzeti mozgalmakat elnyomni. Reformokkal – olykor jóval korábban kezdeményezett reformok folytatásával – szeretnék volna (a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején) változtatva megőrizni a túlhaladott gazdasági és társadalmi berendezkedést. Ausztria például – „belterjesen” – 1781 után felgyorsította a jobbágyrendszer korábban megkezdett „leépítését”. Poroszország 1807-ben – a dologi terhek és adók megváltása esetén – „mentesítette” a jobbágyokat feudális személyi kötöttségeiktől. Oroszország 1861-ben – a szövetségeseitől alaposan elmaradva – szintén végrehajtotta a jobbágyfelszabadítást.

A jobbágyok felszabadítása után azonban a fél-abszolútista módon kormányzott monarchikus országokban egyenlőtlenül, de mindenütt „lökést kapott” az iparosodás és a városiasodás, az állami közintézmények kiépítése. Csak a társadalmak hagyományos, rendi színezetű tagoltsága változott nehezen. A nemesség húzódozott attól, hogy osztozzon a hatalmon a feltörekvő polgársággal. Az úgynevezett honorácior értelmiség szocializálódása vontatottan ment. A jobbágyság, illetve az említett

országokban jogi értelemben véve már szabad parasztság a tulajdonszerzés (birtokbirtoklás) nehézségei és az előítéletek miatt nemigen tudott boldogulni. A kézműves, az árus, a céh- vagy manufaktúrabeli szakember, a gyári munkás – konzervatív felfogás szerint – alig számított „valakinek”...

2.

A vázolt általános helyzetképnél csak a korabeli magyar valóság mutatkozott rosszabbnak. A francia forradalom és a Napóleon elleni hadviselés következtében nyomorúságosabb lett a jobbágyság sorsa: fokozódtak az úrbéri terhek, az úriszékek szigorúbban toroltak meg minden „vétket”. Alig múlt el év aszály, marhavész, éhínség és lakosságpusztító járványok nélkül. Az éppen trónoló Habsburg uralkodók – országgyűlési hozzájárulással vagy anélkül – újabbnál újabb adókat vetettek ki a népre. Kíméletlenül leszámoltak a rendszer ellenfeleivel (itt gondolok pl. a Martinovics Ignác-féle összeesküvés kapcsán hozott halálos ítéletekre); üldözték az úgynevezett másképp gondolkodókat; lefokozták, elbocsátották vagy bebörtönözték a hadsereg „osztrák regula” ellen berzenkedő magyar tisztjeit. Ágensek lestek az elégedetlenkedőkre; az írástudókat megpróbálták féken tartani a cenzorok. Véradót is szedtek: a nyugati fronton elesett katonák pótlására tízezerszámra hurcolták el a hadra fogható fiatalokat. Hazánk 25 év alatt elszenvedett háborús vesztesége – ezt még egy mai magyar is csak megrendülten tudja kimondani – körülbelül 350 ezer fő volt.

3.

A megrendülés érthető, ha belegondolunk: Baráth Tibor *Magyar történetének* adatai szerint a 15. század végi Magyarország 4 millió lakossal rendelkezett. A lakosság

80 százaléka, tehát 3 millió 200 ezer ember magyar volt. Az öldöklő 16-17. század azonban – a „két pogány közt egy hazáért” vívott harc – úgy megritkította népünk sorait, hogy a 18. század elejére szülőföldünkön mindössze 2 millió 582 ezer lakos maradt. Közülük pedig csak 1 millió 160 ezer, azaz az emberek 44,9 százaléka volt magyar. A Rákóczi-szabadságharc után Magyarország népességén belül – a Habsburgok szándékának megfelelően – tovább romlott a magyarság számaránya: külföldiek szervezett betelepítése és spontán betelepülése következtében 1787-re aggasztó kisebbségbe kerültünk saját hazánkban. Ezért határainkon kívül és belül jó néhány emberben felrémlett a nemzethalál látomása. Ami nem meglepő, hiszen az országot a 18. század vége felé már 8 millió 3 ezer ember lakta, de köztük alig akadt 3 millió 122 ezer, azaz 39 százaléknyi magyar. Az emberek többsége a nálunk megtelepedett sokféle nemzetiség valamelyikéhez tartozott.

Ilyen adatok birtokában meglepődhetünk-e azon, hogy amikor a huszonéves Erdélyi János Sárospatakon, Berzétén vagy Pesten először találkozott a német J.G. Herder *Eszmék az emberiség történetének filozófiájához* (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784-91) című művében azzal a mondattal, hogy „A mások közé ékelt, kiszámú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet felfedezni” – hideg futott végig a hátán.

Ki ne vette volna a szívére azt, ami – herderi jóslatként – lelke legmélyéig meg rázott még egy Kölcsey Ferencet is? Hogy néha-néha olyan reménytelennek érezte sorsunkat, mint ahogy a *Zrínyi második énekében* írta(1838): „És más hon áll a négy folyam / S szebb arcot ölt e föld kies határa, / Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.”

Csodálkozhatunk-e azon, hogy a hazafias érzelmű társadalmi és szellemi elit egy részének – szembesülve a lesújtó állapotokkal – legalábbis átmenetileg megrendült a hite a „kisszámú magyarok” jövőjében? De azon se csodálkozunk, hogy megrendülésüket nem a kikerülhetetlennek látszó végzet elfogadása követte, hanem a sorsfordító elhatározások és tettek egész sora! Röpiratok jelentek meg; kritizálták a hátrányos paktumokra épített osztrák-magyar viszonyt, a Habsburg császári-királyi udvar elnyomó politikáját. A vármegyei közgyűlések számos esetben szabotálták a törvénytelennek tartott bécsi rendeletek végrehajtását; tiltakoztak az önkényeskedések ellen. Az országgyűlések egyre akaratosabb felirati kérelmekkel ostromolták az uralkodót: a nemzeti sérelmeket nem lehetett a végletekig bagatellizálni...

Miközben az osztrák-magyar felek között a nemzeti sérelmek előtérbe kerültek, meg kellett találni a fenyegető nemzetihalál elkerülésének módját is. Ez úgyszólván Széchenyi István felelősségtudattól áthatott szöveget intézett *Magyarország képviselőihez*: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani», ez és nem kevésbé forog most kérdésben, s rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése. Feleljünk meg – Istenért – e díszhivatásnak. Fiatal és régi, nemes és nem nemes, katolikus és nem katolikus, fogj kezet most, s hiú szenvedemednek, kislelkű viszálykodásidnak ne áldozd fel honod javát, de valóban még létét is. Mentsd meg tenmagad azon keserű epedések fullánkitól, melyek még síron túl is kínoznák boldogtalan lelkedet, ha gyengeséged közt anyádat, a hazát, gázolni tudnád, most, midőn rokonérzés által egyesítve nemcsak ura lehetnél az azt fenyegető veszélyeknek, de Hunniát eddig alig sejtített magasságra is emelhetnéd. [...] Nemzetiség, hazaszeretet azon titok, mely mindent egyesít. Az elsőt lehetőségig

kifejteni, a másodikat minden anyaföldünket-lakja kebelben lehetővé tenni s így háborítatlan s csendes, de életteli jövődőt virrasztani hazánkra, nekünk, nemeseknek, polgároknak, birtokosoknak, mint Magyarország képviselőinek, legszentebb tisztünk.” (Stádium, 1831)

Megmaradásunk érdekében dolgozni kezdett a megfogyatkozott magyarság életösztöne. Vörösmarty Mihály korfestése később is, 1850-ben hitelesen érzékeltette, hogy mit jelentett akkor az önmagunkra eszmélés: *Munkában élt az ember mint a hangya: / Küzdött a kéz, s szellem működött, / Lángolt a gondos ész, a szív remélt, / S a béke izzadt homlokát törölvén / Meghozni készült a legszebb jutalmat, / Az emberüdvöt, melyért fáradozott.” (Előszó)*

4.

Erdélyi János 1824-ben, mikor szülőfaluját, Kiskapost és a nagykaposi elemi elhagyva Sárospatakra került, már a reformkort megelőző nemzeti ébredés szellemét érezte maga körül. A híres Református Kollégiumba nyert felvételt. A több mint 4 ezer lakosú községben pezsgő diákélet fogadta; a gimnazista, teológus és jogász ifjúság meghatározó része volt a lakosság. A kiművelés alatt álló emberfők értéket és mértéket jelentettek mindenki számára; egymásra is ösztönzően hatottak. Lgyekeztek nemcsak a hit, a tudományok és a művészetek forrásaiból meríteni, hanem az országos gondokba is „belekóstolni”. A haladó nemzeti törekvések iránt egyre fokozódó érdeklődést tanúsítottak. Erdélyi János ezek közé a kiművelés alatt álló, sőt a szenvedélyes önképzéssel is foglalkozó diákok közé tartozott. (Példaképe iskolatársa, a nála két évvel idősebb Szemere Bertalan volt.)

Sárospatak lakosságának nagy részét a diákok alkották. Az élükön álló tanárok zöme nemcsak oktatott, hanem nevelt is. Tág

látókörű, korszerű ismeretanyaggal rendelkező ember volt. Nemzetben gondolkodott, de távol állt tőle az *Extra Hungariam non est vita*-szerű felfogás. Pártfogolta és a pályaválasztásban segítette tehetséges tanítványait. (Mint Erdélyi Jánost Majoros András.) A politizáló diákok Habsburg- és Metternich-ellenességét „elnézte”, a leigázott népek, például a görögök, az olaszok, a lengyelek függetlenségi harcával rokon-szenvezett.

5.

Erdélyi János a gimnázium befejezése után akadémista lett: az 1830-as évek első felében – miközben alapos filozófiai műveltségre is szert tett – jogi tanfolyamot végzett. Ekkor már nem diákszemmel nézte a haza és a világ dolgait. Magyarország – szerinte is – fordulóponthoz érkezett. A liberális eszmék kikezdték az egész feudális gazdasági-társadalmi berendezkedést; az ősiségre és a rendiségre alapozott magyar törvények felett eljárt az idő. A szociális igazságosság és a közéleti demokrácia igénye terjedt; orvoslásra vártak az 1831-es felvidéki koleralázadásban felfakadt sebek. A megyék visszhangoztak a reformországgyűlések változást követelő állásfoglalásaitól; a Kollégiumnak a politikai élet homlokterébe került volt diákjai, Kossuth Lajos és Szemere Bertalan már nemcsak Pozsonyban, hanem Patakon is formálták a közvéleményt.

A világ dolgainak alakulását szintén érdeklődéssel figyelte Erdélyi János. Komoly reményeket fűzött a nyugati, felvilágosult eszmekörben fogant és nálunk is terjedő konstruktív nacionalizmushoz; a Habsburg-ellenes magyarság önvédelmi ösztönének szélsőségektől mentes megerősödését várta tőle. Ugyanakkor tartott a magyarellenes és oroszbarát pánszlávizmustól; ő, aki nagy megértést tanúsított az idegen ajkú országlakók iránt, vegyes

érzelmeikkel fogadta bizonyos nemzetiségi vezetőknél az egymásra utaltság gondolatától egyre inkább eltávolodó szóbeli és írásbeli megnyilatkozásait. Viszont a Bourbon-dinasztiát megbuktató 1830-as francia forradalom örömmel töltötte el; az 1830-31-es oroszellenes lengyel felkelés vérbe fojtása lehangolta. Ellenszenvvel viseltetett a Szent Szövetség iránt; lelki rokonainak tekintette a rab népeket.

Világnézetének politikai töltése nem mondott ellent esztétikai-filozófiai felfogásának. A klasszikus német filozófián nevelkedett; kora legjobb magyar hegelianusa volt, aki nemcsak megismerkedett az idealista dialektikával, hanem elsajátította a dialektika alkalmazásának módszerét is. Rokonszenvezett Herder kultúrfilozófiájával; magáévá tette a nagy német gondolkodónak a költészetéről és a nyelvről vallott nézeteit. Sokoldalú tevékenységének a legtöbb esetben elvi megalapozottsága volt. Ennek köszönhetően – tekintve, hogy vidéki éveiben eléggé felhívta magára a szellemi élet fővárosi központjainak figyelmét – már Pestre kerülése előtt megelőzte a híre. 20-21 éves kora óta publikált; 25 évesen már beválasztották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé; 28 éves fejjel pedig elnyerte a Kisfaludy Társaság rendes tagságát. Volt hozzá megfelelő felkészültsége: az angol, a francia, a latin, a német és az olasz nyelvben való jártasság, a rendkívüli olvasottság. A tartós külföldi utazások igazi európaivá és öntudatos magyarrá tették.

Erdélyi pályájának gyors emelkedése tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor megjelentek a népdalok hatására és mintájára írt versei. Ezek a reformkor népies-nemzeti ízlését jól eltalálták. Közülük a legsikerültebbek (*A subámnak nincs melege, Elmennék én katonának, Tavasz vidulása, Piros a te kendőd, lobog is stb.*)

ma is frissen, tetszetősen hangzanak. Természetesen Erdélyi költészetében – az ilyen népdalszerű versek mellett – ugyan csak jelentős szerep jutott az elmélkedő-gondolati lírának. Ebben a műfajban sem volt kevésbé ihletett, mint másban. Olyan versei, mint pl. az *Ósdiakhoz, Egy gyermek születésére, A kor átka, az Unitas, A XIX. század* – minden stílris és formai kifogás ellenére – díszére válnak a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség problémájával vívódó reformkornak.

Folytatódott pályájának emelkedése, amikor – felkérésre – egy hozzá közel álló feladatot oldott meg: szervezte és irányította azt a gyűjtőmunkát, amelynek eredménye a *Népdalok és mondák* három kötete lett. A magyar folklór, a népköltészet maradványainak a megmentését tűzte ki célul; s ha a hatalmas anyag elrendezésekor a népdal és a műdal néha össze is keveredett – ezzel a vállalkozásával örökre beírta nevét a magyar művelődéstörténetbe. Kétségtelen azonban, hogy Erdélyi pályájának igazi magaslataihoz nemcsak a *Népdalok és mondák* tartoznak, hanem esztétikai-kritikai dolgozatai és filozófiai munkái is. Gondoljunk itt *Egyéni és eszményi* c. tanulmányára, amelyben felvetette és számunkra is majdnem tökéletesen tisztázta a típus és tipikus fogalmát. Vagy jusson eszükbe a *Valami a romantícizmusról* c. eszmefuttatása, melyben közel jutott a realizmus szükségességének felismeréséhez és népszerűsítéséhez. De ne feledkezzünk meg a *Magyar Szépirodalmi Szemlé*ben kezdeményezett hasznos polemikáiról, tudományos igényű bírálatairól sem. Úgyszintén ne hagyjuk kihullani emlékezetünkéből – még ha bizonyos fenntartásainknak olykor hangot adunk is – *A hazai bölcsészet jelenétől* számított filozófiai kutatásainak eredményeit. Erdélyi írásai ugyanis magas színvonalat képviseltek; okfejtései világosak, a következtetései

rendszerint logikusak. Haladó nézeteket vallott: ő fejtette ki először azt a Petőfi által később hangoztatott tételt, hogy a nép politikai felemelését a nép irodalmi felemelésével kell kezdeni. Demokratikus beállítottsága végig is kísérte egész életén. Ott volt a népjogok harcosai között a reformkorban; ott volt a magyar polgári demokratikus forradalom hívei között 1848-1849-ben. Hazafias érzései határozták meg állásfoglalását a polgári átalakulás időszerű kérdéseiben; becsületbeli ügyet csinált a szabadságharc szolgálatából. Exponálta magát a *Szabad hangok* kiadásával és a *Respublika* című újság szerkesztésével.

Erdélyi erős jelleme, amely kibírta családi életének sok-sok megrázkódtatását, szilárd maradt a világsi katasztrófa után is. A gerinces férfi magába fojtotta amiatti fájdalmát, hogy Pest-Budán, Magyarország idegen szívű központjában a városi tanács már 1849 decemberében díszpolgárrá választotta az ellenség három kulcsfiguráját: az orosz hadak fővezérét, Paszkievics tábornagyot, az osztrák katonai erők hírhedt főtisztjét, Haynau tábornagyot és a horvát csapatok főparancsnokát, Jellačić altábornagyot. Csak keserű vágyának adott hangot: „*Támadni kellene egy új Etelének, / E romlott világot hogy fenyítene meg / Súlyos csapással öldöklő kezének, // Mondván: Ez a csapás lengyelek honáért, / E második csapás szép Olaszországért, / A harmadik pedig tulajdon fajtámért.*” (A menekültek..., 1850)

Vállalta a bujdosást, de nem az eszmei fegyverletételt. Pest-Budáról Sárospatakra szorult, de nem hódolt be. Elszigetelődött, de nem fáradt meg: ő indított harcot Petőfi és Arany népiességének eltűlése, a „kelmeiség” ellen. Így Erdélyi nálunk dacos nemzetnevelővé vált. 1851 és 1862 között a Kollégium filozófiapro-

fesszoraként működött; a hallgatóira nemcsak alapos tudásával, hanem mély hazafiságával is hatott. Ma is elismerésre méltó, hogy a Bach-korszakban nem volt hajlandó részt venni abban a nyolc tagú kollégiumi küldöttségben, amelyik a felvidéki Nagymihályban tartózkodó Ferenc Józsefhez tisztelgő látogatásra ment. Az 1862-63-as tanévben az újjászervezett jogakadémián adott elő; az ifjúság körében helyreállította az intézmény tekintélyét. 1863-tól kettős feladatot látott el: vezette az irodalmi tanszéket és betöltötte a könyvtárnoki állást. De a kettős elfoglaltság mellett is szakított időt arra, hogy elintézzze: a világhírű hegedűvirtuóz, Reményi Ede, aki a szabadságharcban játszott szerepe miatt több mint tíz évet töltött emigrációban, hazatérte után, az 1865-66-os tanévben lelkesítő, nemzeti szellemű hangversenyt adjon a Kollégium imatermében.

Köztudott azonban, hogy a Kollégium történetébe Erdélyi János ekkor nemcsak tanárként írta be a nevét. Öregbitette az iskola hírét gazdag elméleti munkásságával, sok beszédével, számos cikkével és tanulmányával stb. Emelte az iskola fényét gyakorlati tevékenységével is: egyik kezdeményezője volt pl. a *Népiskolai Könyvtár* c. sorozat megindításának; létrehozta a *Sárospataki Füzetek* c. folyóiratot. A Kollégium történetében Erdélyi János előkelő helyet biztosított magának azzal, hogy megszervezte a Kazinczy-centenáriumot; előkészítette és lebonyolította az iskola 300 éves fennállásának megkésztését, de méltó megünneplését.

6.

Mint nyilvánvaló, Erdélyi János pályafutását ajánlatos tanulmányozni, munkásságára érdemes odafigyelni. A régi generációk rájöttek erre; a híres pataki diák és tanár 1868-ban bekövetkezett halála óta sok

helyen és sokféleképpen adták tanújelét iránta érzett nagyrabecsülésüknek. A mai generáció is tisztában van Erdélyi János jelentőségével. Ezért élő Sárospatakon és Nagykaposon is az 1868-ban elhunyt kiváló folklorista, esztéta, kritikus, filozófus és lapszerkesztő emléke.

A mostani évforduló mégis jó alkalom arra, hogy ismételten elgondolkodjunk Erdélyi János néhány erkölcsileg motivált cselekedetén és üzenetnek is beillő során. Korunkban ugyanis, mikor együgyű sovinizmusok rontják a kisebbségi és a többségi magyarság közérzetét, nem kell-e Erdélyi Jánossal példálózunk? Ő máig érvényesen bizonyította, hogy a józan emberekre, az okos vezetőkre, a felvilágosult népekre a kölcsönös megbecsülés, a nemzeti türelem és belátás a jellemző. Erdélyi János pl. 1864-ben Patakon a saját előszavával adott ki egy Lehoczky Tivadar által gyűjtött és lefordított *Magyar-orosz* (rutén) *népdalok* című összeállítást; 1866-ban Pesten része volt abban, hogy *A hazai nem magyar ajkú népköltészet tára* c. sorozat első kötete-ként a *Tót népdalok* jelent meg. Neki akkor természetesnek látszott az is, hogy az Alexandru Cuza moldvai román fejedelemségében élő magyarok gyermekeinek tankönyvekkel való ellátására segélyakciót szervezzen.

Korunkban, mikor – történelmünk folyamán nem először – fenyeget bennünket a közösségzüllesztés, a meghasonlás és az önrombolás veszélye, nem kell-e Erdélyi János figyelmeztetését komolyan vennünk? – Az *Unitas* című versében írta (1841): „*Mi csak játszunk a sorssal; / S az égben semmi kegy, / Míg nem lesz e hazában / A nép s a nemzet egy.*” Ma, amikor – a fokozódó nehézségek láttán – sokakat megkísért a csalóka *Ubi bene, ibi patria* – felfogás, a kozmopolitizmus, nem kell-e Erdélyi Jánosra hallgatnunk? Vörösmarty

Szózatának megjelenése előtt egy évvel, 1835-ben vetette papírra a nekünk is szóló üzenetet: „Polgárnak egy hazája, / Miként egy Istene, / Ott fejlík, ott virágzik / Erőben szelleme.” (A bujdosó)

Higgyünk Erdélyinek halála 140. évfordulóján is! Ő – Ady szavaival élve – „európai magyar elme volt, minden nagy emberi eszmeáramlat értője és bajvívója...” (Budapesti Napló, 1907. szept. 25.)

(Elhangzott a nagykaposi Erdélyi János Napokon, 2008 májusában, az Erdélyi János halálának 140. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencián.)

Erdei békesség 2000 III., 2001,
összapréselt autóröncsok, corten acél,
szabadtéri szobor-objekt, Hannover,
3x0,7x0,7 m

Dankó Imre

Néprajzi vonatkozások református egyházlátogatási jegyzőkönyvekben

Recenzióinkban a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékéhez, közelebbről Újváry Zoltán professzor oktató munkájához kötődő könyvről lesz szó, amelyet a szerző, Pocsainé Eperjesi Eszter református lelkész, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek múzeumigazgatója – mint néprajzos-muzeológus elsősorban Újszász Kálmán, Újszász Kálmánné Deák Ilona, Román János, Takács Béla, illetve Balassa Iván, később a Debreceni Egyetemen Újváry Zoltán, Bartha Elek, Dankó Imre tanítványa – először szakdolgozatként nyújtott be, majd doktori disszertációnak dolgozott át.

A sárospataki gyűjteményekben Dienes Dénes református lelkész, levéltáros-történész hiánypótló forráskiadási munkát végez. E tárgykörben végzett kutatásainak összefoglalása volt az Osiris Kiadónál 2001-ben megjelent *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16-17. század* című kötet, amelyet egyébként a Zempléni Múzsza 2001. évi 4. számában éppen Pocsainé Eperjesi Eszter ismertett. A mű nem általánosságban beszélt a 16-17. századi jegyzőkönyvekről, hanem csak az Abaúji, a Borsod-Gömör-Kishonti, az Ungi és a Zempléni Egyházmegye egyházközségeinek jegyzőkönyveit tárgyalta. Ez számunkra azért fontos, mert a Pocsainé Eperjesi Eszter-féle kötet tartalma ezzel összehasonlítva válik értelmezhetővé. Amíg ugyanis Dienes korábban történeti, levéltárosi, irodalomtörténeti és

bibliográfiai szempontok szerint ismertette a jegyzőkönyveket, addig Pocsainé – a kérdéses egyházmegyéket Tiszáninneni egyházvidékként említve – a művelődéstörténeti-néprajzi szempontokat érvényesíti leírásában. Így aztán, bár ugyanarról a tárgyról ír, egészen mást látat meg az olvasóval. Megismerjük a tiszáninneni falvak, mezővárosok lakosságának 16-17. századi, hagyományokként tovább élő viselkedésmódját, szokásait, mindennapi életmozzanatait. Az egyházlátogatások feladata volt, hogy a helyszínen vizsgálják meg az egyházközség és a tisztségviselők anyagi-gazdálkodási helyzetét, az egyházi iratok vezetését-kezelését, biztonságos tartását-őrzését, az egyháztagok anyagi és lelki viszonyait, az egyházi intézmények (templom, harangok, iskola, a tanítók elhelyezése, javadalmazása stb.) és az egyházközség anyagi forrásainak biztonságos voltát, továbbá a viszony alakulását az egyház, az egyházközség vezetősége és a pártfogók, valamint a falu politikai vezetői között. Az egyházlátogatások alkalmával némely vitás személyi ügyet is intéztek, az esetleges ellentétek, bajok, sőt perek kiküszöbölését, rendezését célként tekintve. A látogatások az egyházközségi vezetőség által kimért büntetések fellebbviteli fórumai is voltak, a jegyzőkönyvek ezáltal sok, a népelettel, a közösség erkölcsi életével, életrendjével összefüggő, felbecsülhetetlen értékű adatokkal is rendelkeznek.

Mindezek alapján az egyházlátogatási jegyzőkönyvek elsőrendű történeti-helytörténeti, és nemcsak egyháztörténeti források. Minthogy a meglátogatott egyházközség (és a vele szoros kapcsolatban álló, sőt gyakran egyazon politikai község) életében a község mindennapjainak rendjét, a munkák szabályait és szokásait, a mesterségeket, az árucsereszonyokat, a családi és a naptári ünnepeket stb. is vizsgálták, a jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásban is rendkívül fontos források. A szerző érdekesen kapcsolta össze a népeletben nagy szerepet játszó olyan jelenségeket, amelyekkel gyakori előfordulásaik miatt érdemes néprajzilag is foglalkozni. Könyvében – Újváry Zoltán professzor rövid ajánlását követően – *Bevezetés* cím alatt olvashatjuk a *Tiszán inneni egyházvidék* kifejezés történetét, magyarázatát, valamint az egyházlátogatások intézményének kialakulását, történetét, különböző formáit, jegyzőkönyveiknek jelentőségét. Ezt követően hat fejezetben, egy-egy tárgykörhöz csoportosítva, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásait veszi sorra.

Az első fejezetben (*A református egyház tisztségviselői a 16-17. században*) a prédikátorról, a káplánról, a mesterről-rectorról, a praeceptorokról, a kántorokról, az aedillisekről (mai szóhasználattal: egyházfű), a harangozóról, a pénztárosról, a házassági ügyek felelőséről, a bábáról, a sírásóról, a funeratorról és a fatens-fatentesről (mai szóhasználattal: eskü alatt valló tanú, illetve tanúk), ezek említéseinek néprajzi vonatkozásairól szól. A második fejezetben (*A református egyház tisztségviselőinek javadalmazása a 16-17. században*) a pastoris reditusokéről (falusi lelkészek), a rectoris reditusokéről (iskolavezetők, tanítók), a reditus collegae–reditus sacellanik (nagy, gazdag egyházak segédlelkészei), a campanatoris reditusokéről

(harangozók), a reditus cantorisokéről (nagyobb egyházakban kántorok is szolgáltak), a reditus studiosorumokéről (az egyházi munkálatokban, de különösen az iskolákban a tanítók tevékenységét segítő tógás (nagy) diákok), az aedilis (az egyházfű) jövedelméről, a reditus templi-reditus ecclesiae jövedelméről (az egyház más, gyakran terményjövedelmét számon tartó tisztségviselő) és még mások jövedelmeiről, azok mennyiségi-és minőségi jellemzőiről, illetve azok néprajzi vonatkozásairól ad képet.

A harmadik fejezetben (*Az istentiszteleti rend*) a szolgálati rend szerinti jövedelmekről, a református ünnepek megülnésével kapcsolatos, az ünnepi és a jelesnapi szokásokkal együtt járó jövedelmekről olvasható leírás. A negyedik fejezetben (*Életfordulókhoz kapcsolódó szokások*) a keresztség, az egybekelés, az úrvacsora, a keresztelés alkalmával elhangzott fogadalomtétel személyes megerősítése, az aratás, a temetkezési szokások, a szármártemetés, a virrasztás, a torban lakáshoz kapcsolódó néprajzi vonatkozásai összegezése olvasható.

Az ötödik fejezetben (*Klenódiumok*) cím alatt a különféle templomi-úrasztali felszereléseket, illetve azok eredetét (vásárolt, vagy ajándékozott stb.) három csoportban mutatja be: úrihímezéses úrasztali terítők, úrasztali edények, szőnyegek (a Lorántffy-hímezőműhely). A hatodik fejezetben (*Egyházfegyelem*) főleg a különféle büntetésekből befolyó jövedelmeket tekinti át: az istentiszteletek elhanyagolása, az eklézsiakövetés, az alba (adás), a fonó és ivó (büntetéseiből), a pénzbírságok, az excommunicálás (kirekesztés) büntetésével kapcsolatos jövedelmek néprajzi vonatkozásaira hívja fel a figyelmet.

Az ezt követő rövid összefoglaló fejezet az elmondottakat szemléltető, életkép-szerű összefoglalása azoknak az utalásoknak,

amelyek mindegyike egy-egy konkrét egyházi (tehát szervezeti, jogi, gazdasági-gazdálkodási, iskolai, tisztségviselői, javadalmazási stb.), vallási (tehát az istentisztelet rendjével, szokásaival, eszközeivel – úrvacsorai edények, általában a klenódiumok –, a kultuszhelyek, elsősorban a templom, harangjaival és más felszerelési tárgyaival, például az orgonával), és e kérdéskörök néprajzi vonatkozásai felsorolásával és funkcionális jellemzésével

foglalkozik, hogy szemléletesebbé tegye a 16-17. századi magyar református népelet továbbélt hagyományait. Ebből adódóan Pocsainé Eperjesi Eszter munkája a tárgykör rendszerező ismertetése, nem mellőzve a fogalmak tisztázását, a műszavak, kifejezések jelentésének magyarázatát. Munkájának tárgyalási módja gondos és szakszerű, így – gyakorlati célokat is szolgálva – hasznos kézikönyvévé válhatna a vallási (egyházi) néprajz kutatóinak.

(Pocsainé Eperjesi Eszter: Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásai 16-17. század. Tiszán inneni egyházvidék, Sárospatak, 2007. A recenzió közzétételével emlékezünk a 2008. december 15-én elhunyt Dankó Imre néprajztudósra, aki a szerkesztőségünkhöz 2008 októberében eljuttatott kéziratának megjelenését már nem érthette meg.)

Leine folyó emlékezet lomtalanítás, 1990 (1977, 1980, 1987), akció, Hannover

Máriás József

Az újraolvasott Kós Károly

Emléksorok születésének 125. évfordulóján

Az *Erdélyi Helikon*ban 1933-ban megjelent Tompa László-költemény utolsó strófája ma is érvényes, időtálló üzenet: „*Bened, ha szólasz, Erdély lelke szólal – / Lelke a voltak, az időtelennek – / Hangodat hallva: kürtöt hallok olykor, / Mely nekem is még életről izenget.*” E versszak mindvégig előttünk lebegett, amikor Kós Károly (1883-1977) két regényét – *Az országépítő* (1934), *Varju-nemzetség* (1925) – új kiadásban kézbe vehettük. Nem mindennapi élményt jelentenek számunkra, üzenetet egy olyan világból – Erdélyből –, amely Kós Károly szavai által évtizedek múltával is időtálló jelzéseket küld felénk.

Milyen üzenet is lenne ez? Mindenekelőtt az író szerepét, helyét, hivatását megfogalmazó. Vallomásai közül idézzük fel a Czine Mihálynak 1971-ben írott levele sorait: „*csupán az az igazi író, aki elsősorban és mindennekfelett a maga népének hűségese fia, sorsának elválaszthatatlan osztályosa, népének útkereső gondját, terhét jóban-rosszban egy életére elkötelezetten vállaló, figyelmeztető kalauza, s akinek mondanivalója, a hagyományok fundamentumára épülve, híven tükrözi népének a hazai valóságban jelentkező sajátos sorskérdéseit.*” Minden szavának súlya van, melyet hosszú élete, annak minden esztendeje hiteles tanúként igazol. Egyike volt azoknak, akik az 1918 után bekövetkezett impériumváltáskor bátran szembe mentek az Erdélyből menekülő árral. A hazatérés útját választotta. A Trianon okozta

kétségbeesés és bénultság hangulatában, 1921-ben, máig érvényes programot hirdetett az erdélyi magyarságnak: „*Dolgozunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk. (...) A mi igazságunk: a mi erőnk. Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak.*” Kiáltó szava lármafaként világít, cselekvésre szólít ma is, tájékozódásunkat segítő csillagként ragyog az anyaországtól elszakított magyarság előtt. Ezt tette építészként, ezt tette íróként, irodalomszervezőként egyaránt. Irodalmi műveiben nem véletlenül nyúlt vissza az életnedveket szívó gyökerekhez: a történelmi időkbe, a nemzeti sajátosságot hordozó népi építészethez. Aki belelapozott, beleolvasott az *Erdély* című kultúrtörténeti vázlat című csodálatos kötetébe (1929), életerőt, hitet, reményt, önbizalmat nyert és nyerhet ma is az egyéni és a közösségért vívott küzdelméhez. Aki elolvasta, a történelmi tárgyú szépirodalmi alkotásaiban megidézett személyiségek, a köznép tenni akarásának példázatát is maga előtt láthatta, a csüggedést félretéve felismerhette, hogy az élet igazi értelme a céltudatos cselekvés, a küzdés. Küzdeni önmagunkért, cselekedni azért a nemzeti közösségért, amelynek tagjai vagyunk. Ennek a példázata a *Varju-nemzetség* című alkotása is. Keletkezésének hátterét maga Kós Károly világítja meg. Előbb az 1925-ben írott sorait idézzük: „*Született ez az írás akkor, amikor körülöttünk furcsán-hirtelen megfordult a világ, és mi – alulma-*

radtunk. Amikor az élő magyar hang erősen elhalkult, és sokan és sokat jártuk a temetőket, hogy a régen elporladtakat idézzük és beszéljessünk az örökké némákkal. Amikor befogtuk a fülünket, hogy ne halljuk az új beszédet, amikor behunytuk a szemünket, hogy ne lássa meg az új világ a benne égő könnyeket, amikor szorosan bezártuk a szájunkat, nehogy megtudja valaki is, hogy a lelkünk ott belül halálos-keservesen sirat. Akkor született ez az írás.”

Az 1955-ös romániai kiadás (azzal egy kötetben jelent meg a *Budai Nagy Antal históriája* című regénye is) elé írt soraiban az előbbinél tágabb összefüggésben idézi fel a regény keletkezésének körülményeit, megírásának indítékait: „*Nem tettem mást, mint tettem azelőtt már húsz esztendő óta: feljegyeztem, felrajzoltam bennük azt a kicsi világot, amelyben éltem, a hegyeket és erdőket és vizeket, a házakat és falukat és tanyákat. És az embereket is, ahogy én őket láttam és az életet, melyet velük együtt éltem. Úgy, ahogyan tudtam. Semmi mást nem tettem, nem is akartam, nem is próbáltam. A Varju-nemzetség emberei mind élő emberek voltak akkor, egyesek a sok-sok százezer és millió emberből, akik időtlen idők óta ismeretlenül is tusakodtak a földdel, vízzel, erdővel, kövel, állatokkal s urakkal és egymással is: a nagy, nehéz és mégis szépséges élettél.”*

A regény lapjain Kalotaszeg csodálatos világa elevenedik meg. A húszas évek gondolja, baja – háromszáz évvel visszavetítve a történelemben. „*Így akadály nélkül mondhattam el azt is, amit jelen időben akkor nem igen mondhattam volna el nyíltan és egyszerűen*”. Mindkét időszak válságos helyzet volt, a létért, a megmaradásért vívott kemény küzdelem, önvédelem históriája. A Varjuk, a Basák, a Maksaiak kései utódainak a 20. században bekövetkezett történelmi kataklizma analóg helyzetében kellett helyt állniuk. Az író tollát a sorsuk-

kal való teljes azonosulás vezeti. Eleik cselekvő ereje, küzdeni tudása, kitartása és önfeláldozása példázatával kívánt kortársaira hatni. E gondolat lényegére világítanak rá Varró Jánosnak a szépiró Kós Károlyról írott monográfiájából kiragadott szavai: „*Kós életre keltette a XVII. századi Erdély egy korszakát, de nem a »csevegő felszín«, hanem a »hallgató mély«, a népi élet oldaláról közelítve meg a lényegét.*” Kalotaszeg, Monostor, Gyalu, Pojána, a szépséges Vlegyásza pompázatos, eleven, sokszínű világa elevenedik meg előttünk, országos gondok és személyes sorok egybeolvasztásával. A kor arca Kós Károly hősei személyes életének, tetteik, gondolataik és érzelmeik ábrázolása révén vetítődik elénk. Archaikus nyelvezete, a táj szépségeinek színes, plasztikus leírása a mai olvasót is magával ragadja.

Az *országépítő* című regénye tíz évvel később, 1934-ben jelent meg. Első királyunk korát, a magyar államiság megszilárdulásának évtizedeit vetíti elénk. Sorsfordító időket sorsfordító korban, hatalmas, féltelmetes birodalmak szorításában. Az ország átélte a szétesés súlyos traumáját, a küszöbön álló újabb háború előre nem jelezhető újabb veszedelmekkel fenyegetett. Az erdélyi lélek szeizmográfja igen érzékenyen reagál reá. Ezért fordul a történelemhez, ezért állítja elénk az ország egységéért keményen fellépő uralkodó képét, hogy hitet öntsön kortársaiiba, hogy érzékeltesse: a súlyos helyzetekből is van kivezető út. Ha a helyzet úgy parancsolja a kemény eszközöket is igénybe kell venni. Nem font glóriát István király feje köré, azt a nemzet és az egyház hálája tette a 11. század végén. Kós Károly a regényt „*az én lelkem édes gyermekeke*”-ként aposztrofálja.

Igen vegyes fogadtatásban részesült. A történészek a történelmi hitelességet, a katolikusok a profán ábrázolást kérték szá-

mon rajta. Szekfű Gyulának írott levelében válaszol a szépírói ábrázolással kapcsolatos kifogásokra: „*az én Istvánom nem a történelem szent királya, az én királyomból hiányzik a charisma (...) Az erdélyi szem nem látja meg természetesen a charismát, a szentséget, a mi látásunk jórészt és inkább protestáns, sőt, éppen kálvinista látás. Nem pogány szemlélet ez, de keményebb, reálisabb látás; mi talán erősebben a földön állunk és kevésbé hiszünk minden csuda lehetőségében, mint a túldunai ember, és talán közelebb érezzük Ázsiát, azt az Ázsiát, amelyik a taktikusokat és diplomatákat termelte, nem azt, amelyik a lámákat és a braminokat. Hazudtam volna, ha csaltam volna, ha Szent István írtam volna, mert abban nem hiszek.*” A Sík Sándornak írott levelében tovább árnyalja a maga rajzolta képet: „*Az én tudatomban István éppen azért lehetett és lett is szent (kálvinista értelemben igazi magyar szent) halála után, mert életében a szentség segítségére nélkül is, igazi emberi hittel tudott akarni és cselekedni és a végzet által neki kiszabott élet útján félrelépés nélkül, habozás és megtorpanás nélkül haladni mindig csak előre, és elérni a célt, amit csak a legnagyobbak érhetnek el, azok, akiket méltán illet meg életmunkájukért a szentség. Úgy gondolom, hogy az én látásom nem pogány látás, nem is rideg protestáns látás, de jórészt, talán egészében – erdélyi látás.*” Erdélyi kortársai többségük-

ben pozitívan fogadták a regényt. Tamási Áron szerint „*a szentből embert alkotott a teremtő regényíró*”, Kemény János a regényt „*prózában írt hősköltemény*”-nek nevezi. Varró János négy évtized múltán a „*stílrómantika legkiemelkedőbb alkotása*”-ként méltatja.

Mindkét alkotás Erdély múltjába vezet vissza, elolvasásukkor szellemi utazás részei lehetünk, mely ritka alkalommal adódik az ember számára. A történelmi levegő, amely e kötetek lapjairól felénk árad, az erdélyi falvak és tájak sajátos varázsa, az ízes nyelvezet olyan világba vezet, amely mélyen megéri az olvasót. Czine Mihály „*egy kisebbségbe hullott népcsoport élet-építőjének*” nevezi. Igen találó, lényeglátó jellemzés. Hisz épületeivel, szépirodalmi alkotásaival, kultúrtörténeti könyveivel, irodalomszervező tevékenységével, közéleti szereplésével egyaránt az erdélyi magyar életet építette.

A szegedi Lazi Könyvkiadó Kós Károly születése 125. évfordulója előestéjén, illetve esztendejében megjelentetett kötetével figyelmünket a kiváló alkotóra és műveire irányítja. Mindkettő megérdemli az utókor tiszteletét és elismerését. Ez a gondolat ihlette az erdélyi költő, Kiss Jenő sorait: „*minden szavad – kódex betűkkel írva – / a hűség és szolgálat ígéje, / tőled tanultuk őket egykoron mi, / és megtanulni most is kötelesség. / Követni őket most is KÖTELESSÉG!*”

(Kós Károly: *Az országépítő. Történeti regény*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2007; Kós Károly: *Varju-nemzetség*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2008)

Bolvári-Takács Gábor

A debreceni neveléstudományi iskola

Az „iskola” szó alapjelentése (ifjúság oktatásával foglalkozó intézmény) közismert. A most bemutatandó, *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat*a című kötet kapcsán azonban a *A magyar nyelv értelmező szótár*ában található további jelentések egyikét kell irányadónak tekintenünk: „valamely irány(zat), szokás, módszer a tudományban, az irodalomban, a művészetben, a technikában” (3. kötet, *Akadémiai Kiadó*, 1960, 556. o.). A vállalkozás egyedülálló volta és a mű nemcsak terjedelmileg (424 oldal) impozáns jellege megköveteli, hogy értékeit ne csupán általában, hanem kutatástörténeti, műfaji, tartalmi és szerkezeti szempontból részletesen is elemezzük.

A kötet szerkesztője, Brezsnayánszky László, a 2007. június 11-ei debreceni könyvbemutatón a kutatás motivációit és a téma aktualitását abban látta, hogy a felsőoktatás jelenleg folyó átalakulása kapcsán növekvő érdeklődés tapasztalható az egykori egyetemi világ hiteles feltárása és leírása iránt, és az egyetemi diszciplínák közül a neveléstudományi katedra története, szellemisége, ennek változása a kevésbé feltárt témakörök közé tartozik. Mindezen túl a Debreceni Egyetem 2012-ben esedékes, közelgő alapítási centenáriuma szükségessé teszi, hogy rávilágítsanak az egyetem létrejöttét megelőző és azt követő évtizedek szakmatörténeti megítélésében feltáratlan vagy kifejezetten elhallgatott, olykor tendenciózusan értékelt részletekre, személyiségekre, szakmai életpályákra. E

kutatómunkát OTKA-pályázat is segítette (*A „debreceni iskola”. Pedagógiai-tanárképzési irányzatok és képviselőik történeti-regiónális összefüggésben – T043016*). A szerkesztői előszó szerint a kötetben e program írásai jelentek meg, ám a kutatás során egyes tanulmányok már napvilágot láttak: a „félidős” összegzést, közel 250 oldalon, *A debreceni iskola* (szerk.: Brezsnayánszky László – Fenyő Imre, *Acta Paedagogica Debrecina CIII*. Debrecen, 2004) című kiadvány tartalmazza.

A könyv első látásra tanulmánykötet: az elkészítésében részt vállaló 18 szerző több mint harminc közleményt jegyez. A fejezetek áttekintése után azonban egyértelművé válnak a munka monografikus érdemei: az egyes pedagógiai korszakok és a hozzájuk kötődő professzori életművek oly sokoldalú ábrázolásával találkozunk, amelyekből – az önálló szerzői megközelítéseken túl – világos ívben rajzolódik ki a mai nevén Debreceni Egyetem pedagógiai műhelyeinek fejlődése.

Ez a fejlődési út a pedagógiai tanszék professzorainak tudományos munkásságán alapul. Így nem meglepő, hogy a fejezetek tagolása ehhez kapcsolódik, s a kötet gerincét (*III-VI. fejezetek*) az 1912-től 1970-ig terjedő időszak négy meghatározó személyisége, négy tanszékvezető életműve képezi: Mitrovics Gyula (1918-41), Karácsony Sándor (1942-50), Jausz Béla (1951-66) és Kelemen László (1966-70, majd a pszichológia tanszéken: 1970-82).

A két református „fellegvár”, Debrecen és Sárospatak neveléstörténeti összefüggéseivel, a párhuzamokkal és kölcsönhatásokkal eddig már több – főleg „kettős kötődésű” – kutató foglalkozott (Baráth Béla Levente, Barcza József, Dankó Imre, Hörcsik Richárd, Takács Béla, Ugrai János stb.). A „Debreceni Iskola” vonatkozásában nem kisebb személyiség, mint a tanszék-alapító *Mitrovics Gyula* az összekötő kapocs. Mitrovics 1871-ben Sárospatakon született, ahol az apja, id. Mitrovics Gyula közel harminc éven át oktatott gyakorlati teológiát és erkölcsantant a Teológián. A fiát a pesti bölcsészkaron, illetve bécsi és berlini egyetemeken taníttatta. Az ifjabb Mitrovics így széles műveltséggel, gazdag tapasztalatokkal térhetett haza. 1893-ban *A valószínűségről* c. esztétikai tanulmányával doktori címet szerzett és gimnáziumi tanár lett Sárospatakon. Még nem volt harminc esztendő, amikor németből lefordította Schwegler Albert *A bölcsélet története* c. vaskos művét, amelyet az MTA, a Filozófiai Írók Társasága XVII. köteteként, 1903-ban megjelentetett. E munka két szempontból is jelentős: Mitrovics hangsúlyozottan törekedett a magyar filozófiai szaknyelv használatára, továbbá a kötethez függelékként csatolta a magyar bölcséleti irodalom vázlatát. A kiváló tanár nem sokáig maradt Patakon: előbb a miskolci leánynevelő intézet igazgatója (1904-09), majd a Debreceni Kollégium bölcsészeti akadémiai tagozatának tanára (1909-14) lett. Ezután négy évig a Kollégium internátusának és könyvtárának vezetője, végül elnyerte az egyetem akkor létrehozott pedagógiai tanszékét. Mitrovics életútját, tudományos és tudományszervezői munkásságát, benne 1940-41. tanévi rektori működését Vincze Tamás négy tanulmányban, kimerítő részletességgel tárgyalja. Talán csak figyelmetlenség, hogy dékáni működését (1923-24) nem említi, de még sajnálatosabb, hogy akadé-

miai taggá választásáról is megfeledkezik: ezekről sem az életrajzi (89-103. o.), sem az egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalásról szóló fejezetben (128-139. o.) nincs szó. (Miközben egyéb tudományos, közéleti szerepléseiről, előadásairól értesülünk: Magyar Pszichológiai Társaság, Magyar Esztétikai Társaság stb.). Mitrovicsot 1935. május 16-án választották meg az MTA levelező tagjává, székfoglalóját 1937. január 4-én tartotta *Az esztétika fogalma és főbb problémái* címmel (megjelent az *Esztétikai Füzetek* c. sorozatban, 1939). Miután 1945-ben visszatért Sárospatakra, 1947. december 9-én lemondott akadémiai tagságáról – ennek okát csak találgathatjuk, bár nem lenne érdektelen felderíteni –, később Nyugatra távozott. Stuttgartban halt meg 1965-ben. A professzori nyugdíjazása utáni életút bemutatása természetesen nem kérhető számon a jelen kutatáson, de az akadémiai tagság aligha nevezhető elhanyagolható életrajzi tényezőnek, különösen annak tükrében, hogy a pedagógia debreceni professzorai közül később e cím elnyerése eddig senkinek sem sikerült. *A Karácsony Sándorról* szóló fejezet tanulmányai közül három Fenyő Imre tollából származik (köztük az életrajz), ifj. fekete Károly, Holik Ildikó és Komlósi Sándor egy-egy írással van jelen. Karácsony 1942-50 közötti tanszékvezetői periódusa a többszörös átmenet szűk évtizede, legalább négy politikai „rendszerváltás” (szellemileg-ideológiailag ennél több), még ha ezek időtartama, illetve az egyetem életére gyakorolt hatása lényegesen eltérő is volt. Személyisége, tudományos munkásságának értékelése erősen megosztotta az egyetemi közvéleményt, megjelent művei mindig nagy feltűnést keltettek. Katedrájáról a személyét ért támadások miatt mondott le, és alig két évvel élte túl nyugdíjazását. *Jausz Béla* tanszékvezetői (1951-66), ezen belül professzori (1957-66) korszaká-

nak bemutatása elsősorban Orosz Gábor, illetve Nyilas Bernadett és Vecsey Beatrix érdeme. Jausz többszörösen kiegyensúlyozó személyiség volt. Debreceni egyetemi oktatói tapasztalatok után másfél évtizedet töltött a budapesti bölcsészkaron, majd Karácsony távozása után visszahívták. Így 1951-ben helyismerettel rendelkező, de a közelmúlt eseményeiben nem érintett tanszékvezető docensként szervezhette újra a pedagógia tanszékét. 1957-ben professzori kinevezést kapott, s benne látták a forradalom utáni egyetemi autonómia-törekvések véghezvivőjének személyét is: 1957-59 között az egyetem rektora. (E tisztséget a pedagógia tanszék oktatói közül azóta sem töltötte be más.) 1966-ig vezette a tanszékét, a katedráról a következő évben vonult nyugalomba, de a Magyar Pedagógiai Társaság alapító elnökeként továbbra is élénk tudományszervező (és kiegyensúlyozó) munkát végzett, 1974-ben bekövetkezett haláláig.

Kelemen László professzori időszaka két részre osztható, amelyből az első (1966-70) kapcsolódik szorosan a pedagógia tanszékhez, ezt követően 12 éven át az akkor önállósult pszichológiai tanszék élén állt. A róla szóló fejezetben a kutatás szempontjából releváns munkásságát négyen dolgozták fel: Bajusz Bernadett, Balogh László, Orosz Gábor és Szirmai Hajnalka. Életútja csak tanszékvezetőként kötődött Debrecenhez: korábban a budapesti, illetve a pécsi tanárképzőket erősítette. Kelemen László meghívása a Debreceni Egyetem egyik jellemző törekvését példázza: a zárkózottságot mutató „cívus város” a szakmai értékek és érdekek mentén rendszeresen él a minősített külső erők bevonásával. (A kilencvenes években

ezt igazolta Kozma Tamás professzori-tanszékvezetői meghívása.)

A tanári életutakat és hatásukat bemutató III-VI. fejezetek köré a témakörhöz kapcsolódó, de nem kevésbé fontos fejezetek társulnak. Az elsőben a szerkesztő bevezető áttekintése, valamint a pedagógia tudománytörténeti kutatásának néhány újabb nemzetközi irányzata és eredménye olvasható; ez utóbbi Németh András munkája. A második fejezet – ifj. Fekete Károly tollából – a Debreceni Református Kollégium pedagógiai tanárait és tanárképzését mutatja be, mint az önálló debreceni egyetem szellemi-szervezeti előzményeit, különös tekintettel Makkai Sándor munkásságára. A hetedik fejezet pedig a korszakokon átívelő változásokról, szellemi sugárzásokról szól: Brezsnay László a tudós-utánpótlásról, ifj. Fekete Károly a debreceni egyetem „református” jellegéről, Kozma Tamás pedig a „Debreceni Iskola” pedagógiájában fellelhető hasonlóságokról és különbségekről értekezik. A professzorok köré épített kutatási fővonalat rövid arcképvázlatok teszik teljessé: a II-VI. fejezetek végén az adott korszakban a tanszéken működő más oktatók szakmai pályáját is megismerhetjük. Nem maradnak ki kutatásból a Református Kollégium tanárai, s a későbbi évtizedeket jellemző, olykor meghatározó egyéniségek, mint Tankó Béla, Kiss Árpád, Bajkó Mátyás, Durkó Mátyás, Petrikás Árpád és mások. A kötetet képmelléklet zárja.

A hazai egyetemek vonatkozásában egyedülálló monográfia tartalmában és – remélhetőleg – további kutatásokra ösztönző hatásában is jelentős alkotás, amely a Debreceni Egyetem mai Neveléstudományi Intézetének szilárd identitását, s oktatóinak alkotó erejét bizonyítja.

(A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat, szerkesztette. Brezsnay László, a szerkesztő munkatársai: Kozma Tamás és Fekete Károly, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007)

Benedek Mariann

Civil szervezetek Magyarországon

Kuti Éva a civil szféra, a civil társadalom fejlődésének és a civil kezdeményezések intézményesülésének magyarországi és nemzetközi szakértője, főiskolai tanár. Kutatói pályafutása során foglalkozott oktatásgazdaságtannal, művelődésgazdaságtannal – ezen belül hangsúlyosan a kultúra, az oktatás társadalmi-gazdasági összefüggéseivel és problémáival –, a hazai nonprofit szektor kialakulásával, elemzésével. E témákról magyar és idegen nyelveken számos folyóiratcikket és könyvet publikált. (*A nonprofit szektor kialakulása és fejlődésének társadalmi háttere című írását a Zempléni Múzsza 2003/2. számában közöltük – a szerk.*) A most ismertetett kötete az EU Civis: Civil Európa – Civil Magyarország – Civil Ausztia – Civil Románia program keretében született meg, kétnyelvű, magyar-angol kiadványként. A régió három országának civil társadalmát bemutató, értékelő, három önálló könyv közül a magyarországi nem csupán hazánk civil szférájának helyzetét ismerteti, de számba veszi az EU csatlakozás következtében a szektor előtt álló kihívásokat és fejlődési lehetőségeket is. A téma iránt érdeklődőket megismerteti a szektor múltjával, ezzel elősegíti a magyar sajátosságok megértését. A mű célja, hogy az Európai Unió tagállamaként értékelje a hazai civil szférát, bemutassa az ebben rejlő lehetőségeket és rámutasson a szektor kiemelten fontos szerepére. A kötet a civil szektor világát úgy ábrázolja, hogy egyetlen fontos elemét sem mellőzi, mondanivalója

mégis összefogott, lényegre törő. Szolgálhat tankönyvként, s lehet a kutatók és tanárok, a téma szakértőinek segítőtársa.

A kötet rövid bevezetője összefoglalja, miért fontos foglalkozni a civil szervezetekkel. Az Európai Unió tagállamaként az európai közösségért immár Magyarország állampolgárai is felelősek. E közös felelősség felismerése a magyar történelemből ismert számos ok miatt hazánkban még korai stádiumban van. Ahhoz, hogy az Unió alapértékeit, így például a szolidaritást magunkénak vallhassuk, meg kell tanulnunk felelősséggel dönteni és cselekedni. A szerző szerint ennek első lépése a részvétel valamely civil szervezet életében. Mint minden fejlődésnek, a „civilé válásnak” is megvannak a sajátos gazdasági, kulturális és jogi aspektusai, hagyományai és történelmi előzményei.

A könyv első fejezete a történelmi előzményeket veszi számba. Kiderül, milyen hosszú volt az út a kora középkorban már működő jótékonyági intézmények létrejöttétől a mai civil szervezetek megalakulásáig. A társadalmi problémák kezelésében jelentős szerepet vállaló szervezetek fejlődési útja a 15. századik azonos volt Európa más államaival. A török hódoltság azonban rányomta bélyegét a civil szektor fejlődésére, Magyarország e tekintetben Európa perifériájára sodródott. Figyelemre méltó megállapítás, hogy a mai szervezetek magatartását, ha áttételesen is, de befolyásolják azok a túlélési stratégiák és ellenállási technikák, amelyek a külső megszállás,

valamint a belső elnyomás eredményeképpen alakultak ki a lakosság soraiban. A társadalom későbbi önszerveződését akadályozó okok közül Kuti Éva a hatalom és a társadalom szembenállását hangsúlyozza. A civil szféra 1989 utáni fejlődését – amely több szempontból a politikai rendszerváltás előkészítőjének is tekinthető – a szerző jogi, gazdasági és történelmi aspektusból elemzi. A három önálló megközelítés egymás magyarázataként komplex egészzé alakul. Kuti statisztikai adatokkal is érzékelteti a szektort érintő jogi szabályozás elmúlt másfél évtizedében végbement pozitív változásait, amelyek kedvező teret biztosítottak a civil kezdeményezések számára.

A második fejezet a szektor jelenét veszi górcső alá; a nonprofit szférát alkotó szervezetek típusait működésük, tevékenységük, céljuk, valamint a foglalkoztatottsági, tagsági mutatók alapján ismerteti, illetve egy 2004-es kutatás eredményeinek tükrében értékeli. Különösen izgalmas a lakossági és vállalati adományok megoszlásának a támogatott civil szervezetek tevékenységi területe szerinti elemzése. Megtudhatjuk, hogy a magyar vállalatok hány százaléka és miért támogatja a nonprofit szervezeteket. A finanszírozással kapcsolatban a szerző a költségvetési támogatások hozzáférhetőségének kérdését is feszegeti. Pontos képet kapunk nemcsak a szektor intézményeinek fejlődéséről és jogi szabályozásáról, de gazdasági helyzetükről, működésük jellegéről, kormányzati kapcsolataikról is.

A harmadik fejezet a civil szervezeteket az Európai Unió tükrében vizsgálja. A szerző úgy látja – sok más szakértőhöz hasonlóan –, hogy a civil szervezetek fontos közvetítőként vehetnek részt a magyar állampolgárok EU-val kapcsolatos magatartásának kialakításában, formálásában. Ezt támasztja alá az

a tény is, hogy a kormány a csatlakozás kommunikációjában is támaszkodott a civilekre. Fontos momentum az uniós forrásokból való részesedés, az uniós pályázatokon való részvétel. Az innen származó összegek korántsem egyenletesen terülnek szét a magyar nonprofit szektorban – mutat rá a szerző.

A kihívásokkal és a fejlődési kilátásokkal foglalkozó negyedik fejezet lényegében SWOT-analízis. Kuti szerint az erősségek és gyengeségek szorosan összefüggnek egymással. A szektor jellemzőinek vizsgálatakor kiderül, hogy ugyanazon vonások egyszerre jelenthetnek a szektor számára lehetőséget és veszélyforrást is. A szerző leszögezi: ahhoz, hogy az elvárásoknak megfeleljünk – tehát aktívan részt vállaljunk az uniós politikában és európai normák alakításában –, építenünk kell a civil szervezetekre, amelyek jövőjével kapcsolatban Kuti Évának határozott elképzelései vannak. Az állami támogatások áttekintése és rendszerezése, a szakképzett munkavállalók alkalmazása, a folyamatos részvételi lehetőség nemzetközi konferenciákon csupán pár azok közül a kívánalmak közül, amelyeket szerző a szektor jövőjével kapcsolatban felsorol.

A kötet végén két interjú olvasható, civil szervezetek vezetőivel. A szektor képviselőinek közvetlen megszólalása még hitelesebbé teszi a korábbi elemzést. A szerző emellett, mintegy mellékletként, összefoglalja a magyar civil társadalom történetének mérföldköveit. Ez az – 1825-től napjainkig terjedő – kronológia, valamint a civil szervezetek válogatott listája és civil szójegyzék teszi teljessé a kötetet. Egyetértünk Kuti Éva összegzésével, miszerint az EU-csatlakozás kínálta pozitív gazdasági és politikai lehetőségek adottak, s hogy azokkal tudunk-e élni, a következő néhány évben derülhet ki.

(Kuti Éva: Civil Európa – Civil Magyarország / Éva Kuti: Civil Europe – Civil Hungary, Európa Ház, Budapest, 2008)

Számunk szerzői

Beke Pál 1943-ban született Budapesten. Szociológus, népművelő, a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus ny. főtanácsosa, a Közösségszolgálat Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Benedek Mariann 1978-ban született Budapesten. Közművelődési szakértő, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, rektorhelyettes, lapunk főszerkesztője.

Bolvári Zoltán (1908, Budapest – 1993, Sárospatak) Zenepedagógus, zongoraművész, a sárospataki és a nyíregyházi tanítóképző intézet tanára.

Cseh Károly 1952-ben született Borsodgeszten. Költő, műfordító.

Dankó Imre (1922, Budapest – 2008, Debrecen). Etnográfus, a néprajztudomány doktora, megyei múzeumigazgató, c. egyetemi tanár.

Dobay Béla 1934-ben született Sárospatakon. Németh László-díjas ny. gimnáziumi tanár.

Fecske Csaba 1948-ban született Szögligeten. József Attila-díjas költő, publicista.

Kékesi Kun Árpád PhD 1972-ben született Szolnokon. Színháztörténész, a Pannon Egyetem Bölcsészettudományi Karának tszv. egyetemi docense (Veszprém), az MTA Színház- és Filmtudományi Bizottságának elnöke.

Kondor Ilona 1939-ben született Szombathelyen. Budapesten élő költő.

Máriás József 1940-ben született Felsőbányán (Románia). Ny. újságíró, a romániai *Szatmári Hírlap* volt főszerkesztője.

Lőkös István 1933-ban született Egerben. Irodalomtörténész, az irodalomtudomány doktora, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának ny. tszv. egyetemi tanára.

Novotny Tihamér 1952-ben született Tatán. Művészeti író, szerkesztő.

Sója Livia 1976-ban született Herceglakon (Horvátország). Horvát nyelv és irodalom szakos tanár, általános és alkalmazott nyelvészet szakos bölcész, a Horvát Köztársaság Nagykövetségének titkárságvezetője (Budapest).

Szabadfalvi József 1961-ben született Debrecenben. Jogász, az állam- és jogtudomány kandidátusa, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának tszv. egyetemi tanára.

Szále László 1943-ban született Ráckevén. Táncsics Mihály-díjas és Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a *Népművelés*, a *Magyar Ifjúság*, az *Élet és Irodalom* és a *Magyar Hírlap* volt főmunkatársa.

Szűk Balázs 1960-ban született Egerben. Médiakommunikátor, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola óraadó tanára, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Tusnády Mária 1981-ben született Miskolcon. Tanár.